

84(2-411.2/6

H 845

Н. Н О С О В

ВИТЯ МАЛЕЕВ
шкoлдo лo айылында

ГОРНО-АЛТАЙСКИЙ
КНИЖНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО
1954

144

Н. НОСОВ

ВИТЯ МАЛЕЕВ ШКОЛДО ЛО АНЫЛЫНДА

Алтай тилге Л. Кокышев, В. Адаров
ло Э. Палкин көчүргөндөр

Туруктары Р. Позинамын

1956
ИНВ. 42641

Горно-Алтайская ОБЛАСТНАЯ
* БИБЛИОТЕКА *

ГОРНО-АЛТАЙСКИЙ
КНИЖНЫЙ ИЗДАТЕЛЬСТВО—1954

84 (2 = 411.2/6-4
H 845

Б-ННН-ВМШЛА

Б а ш т а п к ы   б а ж а л ы к

Ой кандый турген өдүп жат! Кайра көрөргө жеткелегимде, каникул божойло, школго барар ой жедип келди. Мен жай туркунына жагыс ла оромдорло жүгүрүп, футбол ойноп, кннгалар керегинде санаарын керек дезе ундуу та салгам. Кезикте кычырган да болзом, үредуге керектү кннгалар кычырбай, кандый-кандый чөрчөктөр эмезе куучындар кычыратам, же орус тилле, эмезе арифметикала белетенбейтем де. Орус тилле мен тегин де жакшы үренгем, арифметиканы дезе суубейтем. Меге жаман ла деген неме — бодолго бодойтоны болгон. Ольга Николаевна меге керек дезе жайгыда белетенип турарга арифметикадагы иш берерге санаган, же оного меге килеп, мени иш жогынап төртинчи класска көчүргөн.

— Сени жайгыда амырап жүреринен айрыыр кууним жок — деп, ол айткан. — Мен сени оной-

до көчүрүп саларым. Же сен жайгыда арифметикадан белетенип турарым деп, сөзүң бер.

Мен белетснер болуп сөзүм бергем, же үредү божой ло берерде, бастыра арифметика бажымнан чыга берген, күскиде школго баратан ой келбеген болзо, ол керегинде сагыжыма да кирбес эди. Бойымның берген сөзүмди бүдүрбеген учун меге сүрекей уятту болгон, же эмди тунгей ле нени де эдип болбозың.

Каникул өдө берди! Сүрекей жакшы күн турган — бу сентябрьдын баштапкы күни болгон. Мен эрте туруп алала, бичиктеримди сумкама салып алып, школго бардым. Бу күн оромдо улус кыймырай берди. Бастыра уулчактар ла кызычактар, жаандары да, жаштары да жаңыс команда уккандый оромго чыгып, школ жаар барып турдылар. Олор бирден, экиден, керек десе бир канча кижиден бөлүнгилеп алган баргылап жатты. Кемизи, мен чилеп, мендебей баратты, кемизи, өрткө барып тургандый, билинер-билинбес жүгүрүп турды. Оок балдар бойының классын жарандыраарга чечектер апарып турдылар. Кызычактар чыгырышкылайт. Уулчактардын да кезиктери чыгырышып, каткырыжат. Ончолорына сүүнчилү болгон. Меге де сүүнчилү болгон. Мен ойто ло бойымның пионерский отрядымды ла бистинг класстың бастыра пионер-балдарын, өткөн жылда бисле кожо иштеген вожатый Володяны көрөрүм деп сүүнип турдым. Мен бойымды бир тушта ыраак жорыкка барган, эмди айылына ойто жанып, төрөл жараттарын, карындаштарының ла нажыларының чырайларын көрөргө мендеп турган жорыкчыдый бодойдым.

Же ондый да болзо, меге сүрекей сүүнчилү эмес болгон, нениң учун десе, мен азыйгы нажыларымның ортозынан, өткөн жылда жаңыс пар-

тада кожо отурган, сырангай жуук најыма, Федя Рыбкинге, туштабазымды билгем. Ол бу жуукта ла бойыныг ада-энезиле кожо бистинг городтог көчө берген, эмди кем де билбес, качап бир тушта бис жолугу жарыс, та жок. Ольга Николаевна жайгыда арифметикадан белетендинг бе деп сураза, ол тушта нени айдатанын билбей турган учун база кунугып тургам. Ох, меге арифметика деп неме! Оныг ла учун меге кунукчылду боло берди, мен школго барадырым деп сүрекей сүүнгем ише. Мен школды сүрекей санап калгам.

Жаркынду кун, жайгыдагы чылап, тенгериде жалтырайт, же күски серүүн салкын агаштардын саргарып калган жалбырактарын үзүп, учурып турды. Олор кейде айлангылап, санг төмөн түшкилеп турат. Салкын жалбырактарды тротуарла учурып апарарда, олор база кайдаар да мендеп тургандый болды.

Школго киретеп эжиктин бажында жаан кызыл плакатты мен ыраактан көрүп ийдим. Оны айландыра чечектерле чүмдейле, жаан ак букварларла: «Добро пожаловать!» деп бичип салган болгон. Мындый ок плакат, бу ла кун, былтыргы жылда, башкыжыл, мен кичинек тушта, баштапкы ла катап школго келеримде турганын эске алындым. Бастыра өткөн жылдар менин санаама кирди. Баштапкы класста канайда үренгенис ле капшай өзөлө, пионерге кирерге амадаганысты. Бисти пионерге алган баштапкы сбордо канайда чертенгенисти, старший пионервожатый, Ася Георгиевна, кызыл галстукты биске канайда бойы буулап бергенин ле учунда чындык жаш пионерлер-ленинецтер боло бергенибисти эске алындым.

Ончозын эске алынарымда, жакшыдан жакшы неме боло бергендий, жүрегим сүүнип чыкты! Ме-

нин буттарым түргөн база берерде, ичкери жүгүрбеске арайдан ла тудундым. Мен баштапкы класста эмезим, кандый да болзо, төртинчи класста ине — жүгүрерге уйатту! Школдың жанында балдар толтыра эмитир. Балдар бөлүк-бөлүк жуулгылап турды. Кажы ла класс алдынан турды. Мен бойымнын классымды тургуза ла таап алдым. Балдар мени көргилеп ийеле, сүүнчилү кыйгыла удур жүгүрүп келгилейле, жардыма ла ийиниме таптап турдылар. Менин келгениме ончозы мынайда сүүнгилеер деп мен бодобогом до.

— Федя Рыбкин кайда? — деп, Гриша Васильев сурады.

— Чындап та, Федя кайда? — деп, балдар кыйгырышты. — Слер жаантайын кожо жүретиңер. Сен оны кайда жылыттын?

— Федя жок — деп, мен каруузун бердим. — Ол эмди бисте үрөнбес.

— Ненин учун?

— Ол ада-энезиле кожо бистин городтон көчө берген.

— Ненин учун ондый?

— Жүре ле бергени ол.

— Сен төгүндөбей туруң ба? — деп, Алик Сорокин сурады.

— Мен не төгүндөйин!

Балдар мен жаар бүдүмчизи жок көргилеп, күлүмзиренип турдылар.

— Балдар, Ваня Пахомов база жок — деп, Лёня Астафьев айтты.

— Серёжа Букатин база! — деп, балдар кыйгырышты.

— Айса болзо, озор база жүре бердилер эмешпе, бис дезе билбей жадыс — деп, Толя Дёжкин айтты.

Толя айдып божогон ло кийининде каалга

ачыларда, Ваня Нахомовтыг келип јатканын бис коруп ийдибис.

— Ура! — деп, бис кыйгырыштыбыс.

Ончобыс Ваняга удурат југурдибис.

— Божодыгар! — деп, Ваня бистен блаан чыгарга албаданды. — Качан да кижн корббгнөөр бб?

Је кажызы ла онын јардына ол эмезе ийинине таптап ийер күүндү болды. Мен онын јардына таптап ийерге санагам, је ајарыбас јанынаг јиткезине согуп ийген эмтирим.

— Слер менде согужарга турыгар ба! — деп, Ваня ачына береле, бар-јок кучиле бистен блаан чыгарга албаданды.

Је бис оны там ла курчап ийднбис.

Серёжа Букатин келбеген болзо, бу керек канайда божоорун билбей турым. Ончобыс Ваняны артырып койоло, Букатинге сурап бардыбыс.

— Бот эмди ончозы јуулган ошкош — деп, Женя Комаров айтты.

— Федя Рыбкинди тоого албаза, ончозы болор — деп, Игорь Грачёв каруузын берди.

— Ол јуре берген болзо, оны тоого канайда кожотон?

— Айса болзо, онызы төгүн. Бис Ольга Николаевнадаг сурап угарыбыс.

— Бүдер болзогор бүдигер, бүтпес болзогор — бүтпегер. Слерди не төгүндейин! — деп, мен айттым.

Балдар бойы бойлорун ајыктагылап, јайды кем канайда өткүргенин куучындап турдылар. Кемизи пионерлагерьге барып јүрген, кемизи

ада-энезиле кожо дачада¹ јаткан. Бис јай туркунына ончобыс јаанайла, кўнге кўйүп калганыс. Је ончозынан ла тын кўнге кўйгени Глеб Скамейкин болгон. Онын јүзин тортло оттын үстине ыштап салгандый болгон. Јагыс ла сары кабактары јалтырап турган.

— Сен бу мынайда кайда кўйген? — деп, Толя Дёжкин оног сурады. — Байла, јайынала пионерлагерьде јаткан?

— Јок. Баштап тарыйын пионерлагерьде болгом, онын кийининде Крымга баргам.

— Крымга каңайып барган?

— Адама заводтон амырайтан турага путёвка бергендер, ол дезе энем ле мени де кожо апарган.

— Онойдордо, сен Крымда болдын ба?

— Болгом.

— Талайды көрдинг бе?

— Талайды да көргөм. Ончозын көргөм.

Балдар Глебти айландыра курчагылайла, сонуркап ајыктап турдылар.

— Талай кандый эмтир, куучында! Не унчукпай турың — деп, Серёжа Букатин айтты.

— Талай — ол сүрекеј јаан — деп, Глеб Скамейкин куучындап баштады. — Онын бир јарадында турзанг, экинчи јарады көрүнбей де јат. Бир јаны јаратту, экинчи јанында јарат јок. Бот, суузы кандый көп, балдар! Суудаң ла өскө неме јок. Кўннинг изүзине терем де сойыла берген.

— Төгүндебе!

— Акту сөзим! Баштап тарыйын мен бойым да коркый бергем, онын кийининде көрзөм терем-

---

¹ Дача јаан городтордо иштеп турган улус јайгыда городтын тыштына барып амыраганда јадатан тура.

нинг алдында база тере бар эмтир. Бот эмди мен экинчи теремле жүрим.

— Сен тере керегинде куучындабай, талай керегинде куучындазан!

— Эмди ле куучындаарым... Талай — ол сүркей жаап! Суунын көбүн не дейзеер!

Бу ойдө Володя базып келбеген болзо, Глеб Скамейкин талай керегинде база нени куучындаарын билбей турым. Бу ла ойдө кандый кыйгы чыккан дейзин! Ончолоры Володяны курчап ийдилер. Кажызы ла ого бойы керегинде ненинени куучындап берерге мендеп турды. Бу жыл ол бисте вожатый болуп артар ба эмесе өскө кемкем болор бо деп, бис ончобыс сурадыбыс.

— Канайып турыгар, балдар! Мен слерди таштаар эмежим бе? Өткөн жылда канайда иштегенибис, онойдо ло иштеерибис. Слердинг күүнигерге мен тийе берзем, ол тушта бойыгар билгер! — деп, Володя каткырды.

— Слер бе? Күүнибиске тийе берзе?.. — деп, бис тургуза ла ончобыс кыйгырдыс. — Слер бистинг күүнибиске качан да тийбезигер! Бисте слерле кожо сүркей сүүнчилү!

Володя биске жайгыда бойынын комсомолнөкөрлөриле кожо резинненг эткен кемеле сууны төмөн канайда жорыктаганын куучындады. Онын кийининде бисле база катап жолугыжарыбыс дейле, жаан класстарда үренип турган бойынын нөкөрлөрине барды. Ого бойынын нажыларыла куучындажар күүни база келген ине.

Онын жүре бергенине бис корододыбыс, же бу ла тушта биске Ольга Николаевна базып келди. Оны көрүп ийеле, ончобыс сүркей сүүне бердибис.

— Эзендер, Ольга Николаевна! — деп, бис бир үнле кыйгырдыс.

— Эзендер, балдар, эзендер — деп, Ольга Николаевна күлүмзиренди. — Жайды канайда ʻот күрдигер?

— Жакшы, Ольга Николаевна!

— Жакшы амырап алдыгар ба?

— Жакшы.

— Амыраш күүнигерге тийбеди бе?

— Күүнибиске тийген, Ольга Николаевна!
Уренер күүнибис келет!

— Онызы сүрекей жакшы!

— Ольга Николаевна, мен амырашка торт арыгам! База ла эмеш амыраган болзом чинем чек чыга берер эди — деп, Алик Сорокин айтты.

— Алик, мен сени көрзөм, сен бир де эмеш кубулбаган эптириг. Былтыргы жылда кандый кокырчы болгон, ондый ок артып калган эптириг.

— Ол ло бойым, Ольга Николаевна, жагыс ла эмеш жаанап калгам.

— Жаанаарын жаанап калган эптириг — деп, Ольга Николаевна каткырды.

— Жагыс ла санааг кожулбаган — деп, Юра Касаткин жөмөшти.

Кенетийин бастыра класс каткырышты.

— Ольга Николаевна, Федя Рыбкин эмди бисте үренбес — деп, Дима Бабушкин айтты.

— Мен билерим. Ол ада-энезиле кожо Москва жаар атана берген.

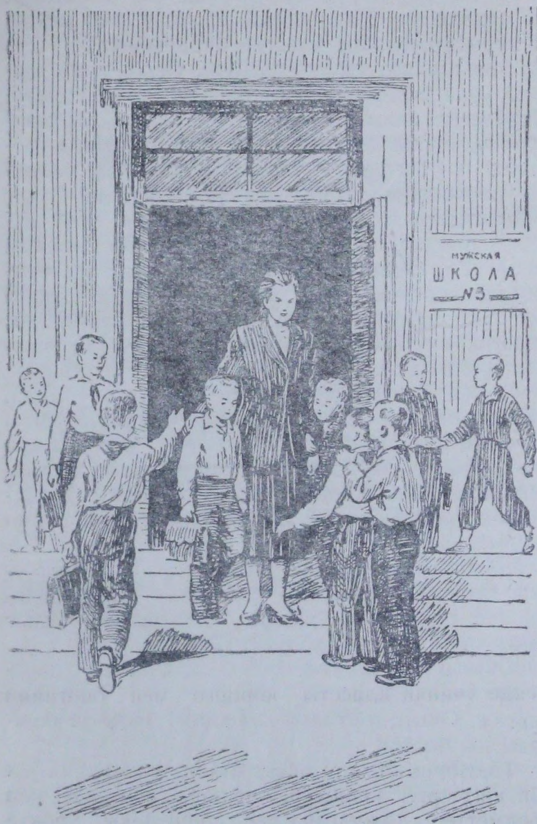
— Ольга Николаевна, Глеб Скамейкин Крымда болгон, талай көргөн.

— Онызы сүрекей жакшы. Качап сочинение бичизебис, Глеб талай керегинде бичиир.

— Ольга Николаевна, онын терези сойылып калган.

— Кемниг?

— Глебтиг.

— Је, онызы кем јок, кем јок. Ол керегинде кийининде куучындажарыбыс, эмди дезе стройго турыгар, удабас класска барарыбыс.

Бис стройго туруп алдыбыс. Өскө класстардын үренчиктери стройго база туруп алдылар. Қирiestеге школдын директоры, Игорь Александрович, чыгып келди. Ол бистинг ончобысты үредүнинг јангы јылы башталганыла уткуйла, бастыра үренчиктерге јакшы үренерге күүизеди. Онын кийининде класстын башкараачылары үренчиктерди класстар сайын таркатты. Эг озо сырангай кичинек үренчиктер — баштапкы класстын үренчиктери, оларды ээчий экинчи, үчинчи класс, олардын кийининен бис бардыбыс, бистинг кийинибистен јаап класстарда үренип турган үренчиктер бардылар.

Ольга Николаевна бисти класска экелди. Балдар ончозы өткөн јылда кем кайда отурган аайынча отурдылар, менле кожо отурган уул јок болгон учун, меге јангыскап отурарга келишти. Бистинг ончобыска бу јыл биске өткөн јылдагызынан кичинек класс једишкендий көрүнип турды.

— Класстын јааны былтыргызындый ок — деп, Ольга Николаевна јартады. — Слер ончогор јай туркунына јаанап калганыгар, класс онынг учун кичинек көрүнип јат.

Онызы чын болгон. Онынг кийининде переменде үчинчи классты көрөргө мен өнөттийин баргам. Онынг төртинчи класстан нези де башказы јок болгон.

Төртинчи класста биске өткөн јылдан чик јок көп иштеерге келижер, ненинг учун дезе, қоп предметтер кожулган деп, баштапкы урокто Ольга Николаевна айтты. Өткөн јылда үренген орус тилге, арифметикага ла ононг до өскө пред-

меттерге эмди география, история ла естество-
знание кожулып јат. Онын учун үредүлү жыл
башталганынан ла ала кичеенип үренер керек.
Бис уроктордын расписаниезин бичип алдыбыс.
Староста ла онын болушчызын тудуп алар керек
деп, Ольга Николаевна айтты.

— Старостага Глеб Скамейкинди! Глеб Ска-
мейкинди! — деп, балдар кыйгырышты.

— Тым отурыгар! Не табыш! Капайда көстөп
алатанын слер билбей турыгар ба? Кем айдарга
турган болзо, колын көдүрзин.

Бис старостага Глеб Скамейкинди, онын бо-
лушчызы эдин Шура Маликовты көстөп тудуп
алдыбыс.

Элдег озо бис өткөн жылдагы өткөн матери-
алдарды такып көрөрибис, јай туркунына кем
нени ундуп салганын көрөрим деп, экинчи урок-
то Ольга Николаевна айтты. Ол мынайда айда-
ла, балдарды сурап баштады, мен керек дезе ка-
таптаарынын таблицадын да ундуп салгам. Он-
дый да болзо, јүк ле таблицанын учын ундугам.
Јети катап јети — төртөн тогус деп јакшы биле-
тем, оног ары дезе булгалып туратам.

— Эх, Малеев, Малеев! — деп, Ольга Нико-
лаевна айтты. Сенин јайгыда колынга бичик тут-
паганын јарт!

Малеев — менин өбөкөм. Ольга Николаевна
качан өөркөп турганда, мени өбөкөм аайынча
адайтан, качан өөркөбөй турган учуралда, адым
аайынча Витя деп адап туратан.

Үредү јангы ла башталганда, ненин де учун
јаантайын үренерге күч деп, мен санандым.
Уроктор кандый да узун болуп, оны кем де өнө-
тийин узадып тургандый билдирет. Мен бастыра
школдордын башкараачызы болгон болзом, үре-
дүни тургуза ла баштабас, балдар амырайтанын

эмештенг ундун, үренерине табынча темигип алгадый эдип, канайда-канайда эдип алар эдим. Темдектезе, баштапкы неделеде бир уроктон, экинчи неделеде эки уроктон, үчинчи неделеде үч уроктон, оноң до ары онойдо эдип турарга жараар. Ол эмезе баштапкы неделеде жангыс ла жеңил уроктор, темдектезе, физкультура, экинчи неделеде ого кожоннын урогын кожуп, үчинчи неделеде орус тилди, онойдо арифметиканын урогына жеткенче эдерге кем жок. Мени жалку, үренерге сүүбес уулчак деп, кем-кем сананардан да айабас, же онызы жастыра. Мен үренерин сүрекей сүүп жадым, же меге үредүни тургуза ла баштаарга күч: ойноп, амырап жүреле, кепетийин үренер керек.

Үчинчи урок географиянын урогы болгон. География арифметика ошкош, кандый бир сүрекей күч предмет деп, мен сананып туратам, эмди көрөр болзом, ол сүрекей жеңил предмет эмтир. География — бистинг журтап турган Жер ле Жердин үстинде кандый суулар, кырлар, талайлар ла тенгистер керегинде наука эмтир. Азыйда мен Жер блине ошкош, жалбак деп сананып туратам, же Ольга Николаевна Жер бир де жалбак эмес, болчок шар ошкош деп айтты. Ол керегинде мен азыйда да уккам, же ол чөрчөк эмезе төгүн куучын деп бүтпей туратам. Ондый куучын чөрчөк эмес болгоны эмди чике жарталды. Бистинг Жер — сүрекей жаан шар, оны эбиреде улус журтап жат деп, наука жартаган. Жер улусты, ан-куштарды ла онын үстинде жаткан өскө до немелерди бойы жаар тартып жат, онын учун жердин шарынын алды жанында журтап турган улус жерден айрылып, кайдаар да жыгылбай жадылар. Жилбүлү деген неме: алдында жаткан улус, бажы санг төмөн, буды санг өрө жүргилейт, же олор оны

бойлары билгилебей, чын базып жүрибис деп, бодоп жадылар. Олор баштарыи саг төмөн бөкөйтүп, будынын бажы жаар көргилезе, бойлары турган јер көрүнер ол эмезе баштарыи саг өрө кангайткылап алза, теигери көрүнер. Бот онын учун олор чын базып жүрибис деп бодогылап јат.

Географиянын урогында бис эмеш көкүй бердис, калганчы урокто дезе, кайкамчылу неме боло берди. Күзүни шыгырап божоордо, Ольга Николаевна класска кирип келди, кенетийин эжик ачыларда, бозогодо кандый да тапшы эмес үренчик көрүнип келди. Ол эжиктин јанында маңзаарыи калган турала, оной Ольга Николаевнага бажыи кекип айтты:

— Эзендер!

— Эзен — деп, Ольга Николаевна каруузыи берди. --- Сен нени айдарга турыи?

— Нени де эмес.

— Нени де айтпаска турган болзон, не келгег?

— Тегин ле келдим.

— Сени мен ондоп болбой турум!

— Мен үренерге келгем. Төртинчий класс мында үренип јат па?

— Мында.

— Бот меге төртинчи класс керек.

— Сен, байла, жагы келген үренчик?

— Жагы келген үренчик.

— Ольга Николаевна журналды ачты:

--- Сениг өбөкөн Шишкин бе?

— Шишкин, адым Костя.

--- Сен, Костя Шишкин, нениг учун мындый орой келдин? Школго эртен турадаг ала келетени сен билбей турыи ба?

— Мен эртен тура келгем. Мен жагыс ла баштапкы урокко оройтып калгам.

— Баштапкы урокко? Эмди десе төртүнчү урук өдүп жат. Эки уруктын туркунына сен кайда болдың?

— Мен ондо... бежинчи класста болгом.

— Бежинчи класска сен ненинг учун барган?

— Мен школго једип келзем — күзүни шынырап јат, балдар үүрле класска киргилеген, мен олордын кийининен кирип баргам, бежинчи класска онойдо учурагам. «Сен жаңы келген үренчик пе?» деп переменде балдар менен сурагылап турган, мен олорго: «Јаңы келген үренчик» деп айткам. Олор меге нени де айтпагандар, өскө класска кирип јүргенимди экинчи ле урокто билгем.

— Бу мында отур, мынан ары өскө класска учурабай јүр — деп, Ольга Николаевна айтты.

Шишкин менинг отурган партамнын јанына базып келеле, менле коштой отурып алды. Урук божогончо, балдар оны көрөргө кайра бурылгылап, арайынан каткырышкылап турды. Је Шиш-

кин оны керекке бир де албай, оныла бир де каткымчылу неме жок болгондой отурды. Онын алдындагы эрди ичкери калбайып, тумчугу десе канкайып калган болгон. Онын учун онын кебери неге де мактанып тургандый болды.

Урок божогон кийининде балдар оны бастыра жанына курчап ийдилер.

— Бежинчи класска сен канайып учураган? Уредучи балдарды канайып шингебеген болотон? — деп, Слава Ведерников сурады.

— Шиндеген де болзо, баштапкы урокто шиндеген болор, мен десе экинчи урокто келгем ине.

— Экинчи урокто жаңы үренчик келгенин ол пениг учун ажарыбаган болотон.

— Экинчи урокто десе, өскө уредучи болгон — деп, Шишкин каруузын берди. — Оndo төртинчи класстагыдый эмес ине. Оndo кажы ла урокто өскө уредучи, онын учун, оlor бастыра балдарды жакшы билгилеп алганча, булгалып болуп жат.

— Кандый да булгалыш болбой жат, жаңыс ла сен булгалган — деп, Глеб Скамейкин айтты.

— Кандый класска баратанын кажы ла кижилер учурлу.

— Жаңы келген үренчик болзо? — деп, Шишкин сурады.

— Жаңы келген үренчик болзо, оройтыбас керек. Ого үзеери сенде тил жок по? Сурап та ийер аргалу болгон.

— Качан сурайтан? Көрзөм балдар жүгүришкелеп жат, мен база оlorдын кийининен жүгүргем.

— Сен ондый болзо, онынчы класска учурап баратан эмитрин!

— Жок, онынчы класска мен учурабас эдим.

42671

Мен оны тургуза ла сезип ийер эдим: ондо балдар жаан — деп, Шишкин күлүмзиренди.

Мен бойымнын бичиктеримди алып алала, айылыма жангам. Коридордо меге Ольга Николаевна туштады.

— Же, Витя, бу жыл сен канайда үренерге турун? — деп, ол менен сурады. — Ой жетти, нажы, үредүни сеге тынгыдар керек. Сеге арифметиканы жакшы үренер керек, опыла сен былтыргы жылдаг бери уйан. Катаптаарынын таблицазын билбеске уят. Оны ончозын экинчи класста өдүп жат ине.

— Мен оны билерим ине, Ольга Николаевна. Мен жагыс ла учынаг эмеш уидуп салгам!

— Таблицаны баштапкызынаг ала учына жетире жакшы билер керек. Ол жогынаг төртинчи класста үренерге жарабас. Эртеги күнге жетире үренип ал, үренип алганын мен көрөрүм.

Экинчи бажалык

Бастыра кызыкчактар бойлорун сүрекей сагышту деп бодогылап жат. Олор неден улам онойдо бодоп тургандарын мен билбей турым! Менин кичү сыйыным, Лика, үчинчи класска көчкөн, мен эмди онын жаан карындажы эмес, мен де кандый да тоомжы жок, эмди онын айтканын торт укпаза да кем жок деп, ол сананып турган болор. Школдон келген ле тарый урокторго белетенбе деп, мен ого канча катап айткам. Онойдо эткени каршулу ине. Школдо үренип турганча, кижинин меези арып-чылап калат, школдон жанып келеле, уроктор белетеерден озо, мее ни бир часка ол эмезе бүдүп жарым частын туркунына амырадып алар керек. Же Ликага айтсан

да, айтпазан да түгөй, онын нени де угар күүни жок.

Эмди мен школдог жапып келдим, ол база жапып келген, бичиктерин столго жайып алган, урокторго белетенип жат.

Мен айттым:

— Сен, көркийек, нени эдип турунг? Школдог жапып келген кийининде мееге амыр беретенин сен билбей турунг ба?

— Онызын мен билерим, меге мындайда белетенип турарга эптү — деп, ол айткан. — Мен урокторды ончозын белетеп алган кийининде жайым: ойноор күүним келгенде, ойноп жадым, нени ле эдер күүним келгенде, оны эдип жадым.

— Батаа, бу сениг эш неме ондобозынгды! — деп, мен ого айттым. — Мен сеге былтырдаг бери ас айттым ба? Бойыннын жаан карындажыгнын айтканын угар күүнунг жок болзо, мен сени канайдайын? Эш неме ондобос болуп чыдап калзан, ол тушта билерин!

— Же, мен канайдайын? — деп, ол айтты. — Кандый бир керекти бүдүрүп албаганча, мен бир де минут амыр отурып болбой жадым.

— Онын кийининде эдерге жарабас неме чилеп! — деп, мен айттым. — Чыдамкай болор керек.

— Жок, мен озо баштап ончозын эдип салзам торт болор, онын кийининде амыр отураарым. Бисте уроктор жеңил ине. Слердинг төртинчи класстагыдый уур эмес.

— Э-э бисте слердегидий эмес эмей — деп, мен айттым. — Төртинчи класска көчүп алзанг, рактар кайда кыштап турганын ол тушта сен билеринг.

— Бүгүн сеге айылга нени үренерге берди? — деп, ол сурады.

— Бу керекке сениң санааң жетпес — деп, мен каруузын бердим. — Сен тунгей ле нени де ондоп болбозың, оның учун куучындаар да керек жок.

Айылга меге катаптаарының таблицазың үрөнерге бергенин, мен ого канайып айдатам! Оны экинчи класста үрөнип жат ипе.

Үредүни мен үредү башталганынан ла ала тыңыдар керек деп шуунип алала, катаптаарының таблицазың үрөнерге тургуза ла отурдым. Лика угуп ийбезин деп, мен бойымның санаамда үрөнип тургам, же ол удабай урукторың үрөнип божойло, үүрелериле кожо ойноорго жүгүрө берди. Ол жүрө берерде, мен тыңыда кычырып, таблицаны сүрекей жакшы үрөнип алдым, керек десе мени тунде ойгозолго, жети катап жети, ол эмезе сегис катап тогус канча деп сураза, мен туктурулбай айдып берер эдим.

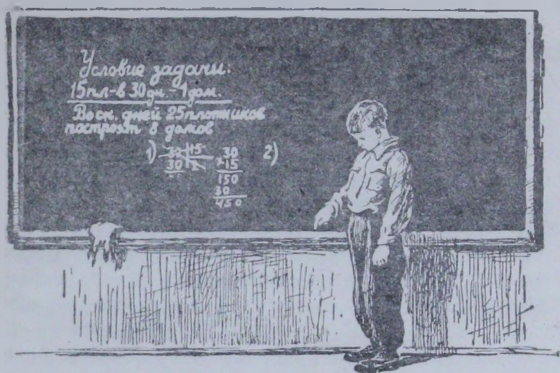
Эртеңгизинде Ольга Николаевна мени доского кычырып алала, катаптаарының таблицазың канайда үрөнип алганымды сурап укты.

— Корүп турың ба, сен урокты күүнзеп үрөнгөн тушта жакшы үрөнип аладың! — деп, ол айтты. — Мен сениң үрөнер күчүңди билерим ипе.

Ольга Николаевна менен жаңыс ла таблица сураган болзо ончозы жакшы болор эди, же оның мени доского чыгарып бодолго бододор күүни келген. Оныла ол бастыра керекти үрөп салды.

Ольга Николаевна тура туткан кандый да плотниктер керегинде бодолгоны меге кычырып берди. Мен бодолгоның берилгенин доского мелле бичип алала, сананып турдым. Же мени бодолгоны бодоп аларга сананып турган деп теги-неле айдылып жат. Сүрекей уур бодолго келишкен, мен оны тунгей ле бодоп болбос эдим. Оль-

га Николаевна мени бодолгоны бодоп аларга сананып туры деп корзин деп, мандайымнын терезин оңотийин жуурып алала, бойым десе, балдар айдып ийер болор бо деп, туйказынан кылчайып көрүп турдым. Же доскодо турган кижиге айдып берерге сүрекей күч, онын учун балдар ончозы учугышпай отурдылар.

— Же, сен бодолгоны канайда бодоор деп турын? — деп, Ольга Николаевна сурады. — Баштапкы сурак кандый болор?

Мен жангыс ла мандайымнын терезин оног тыгыда жуурып ийеле, балдар жаар эмеш бурылып, сыңар көзимле канча бар күчим жеткенче имдеп ийдим. Балдар мениг бодолгоны бодоп болбозымды тургуза ла ондогылап ийеле, отурган жерлеринен туйказынан айдып турдылар.

— Тым отурыгар, балдар, ого не айдып турыгар! Керек болзо, мен бойым да болужарым — деп, Ольга Николаевна айтты.

Ол бодолгоны меге јартап береле, баштапкы суракты канайда тургузарын айдып берди. Мен нени де ондоп албаган да болзом, баштапкы суракты бодоп ийгем.

— Чын — деп, Ольга Николаевна айтты. — Эмди экинчи сурагы кандый болор?

Мен база ла катап санана береле, балдарга көзимди имдеп ийдим. Балдар ойто ло туйказынаиг айдып баштадылар.

— Тым отурыгар! Меге ончозы угулып јат ине, слер дезе ого јагыс ла чаптык эдип јадыгар! — деп, Ольга Николаевна айдала, экинчи суракты канайда тургузарын меге јартап баштады.

Ольга Николаевнанын болужыла, балдардын туйказынаиг айдып турганыла бодолгоны мен табынча бодоп ийдим.

— Эмди мындый бодолголорды канайда бодойтонын, сен билип алдыг ба? — деп, Ольга Николаевна сурады.

— Билдим — деп, мен каруузын бердим.

Чынын айтса, мен нени де ондобогом, је эш неме ондобозымды көргүзерге меге уйатту бөлгон, ого узеери ондоп албадым деп айтсам, Ольга Николаевна коомой отметка тургузар болор деп коркыгам. Мен отуратап јериме отурып алала, бодолгоны тетрадыма көчүрүп бичип алала, школдон јанала, айылымда база катап јазап сананын көрөрүм деп шүүнүп алдым.

Уроктын кийининде балдарга айттым:

— Слер Ольга Николаевна угуп ийгедий эдип не айдып јадыгар? Бастыра класска јагыландыра кыйгырын јадыгар! Опойдо айдарга јараар ба?

— Сен досконын јанында туруп турганда сеге угулгадый эдип канайда араай айдарын? —

деп, Вася Ерохин айтты. — Бот, сени отурган жеринген сураган болзо...

— «Жеринген, жеринген!» Арайынан айдар керек.

— Мен баштап тарыйын сеге арайынан айткам, сен дезе туруп алган нени де укпай турган.

— Сен, байла, бойыннын тумчугыннын алдында ла шымыранган болорунг деп, мен айттым.

— Сеге тыг айтса жаман, араай айтса жаман! Сеге канайда айдарын ондоп то болбозунг!

— Торт айтпас керек — деп, Ваня Пахомов айтты. — Улустынг айтканын укпай, бойы санапып көрөр керек.

— Бу бодолголордонг мен түгөй ле нени де ондобой тургамда, башты тегине ле не кинчектеер? — деп, мен айттым.

— Сапанар күүнунг жок, онын ла учун ондобой жадын — деп, Глеб Скамейкин айтты. — Балдар айдып берер деп иженип, бойунг дезе үрөнбөй жадын. Мен бойым эмди туйказынан кемге де айдып бербезим. Мынанг жагыс ла түбек болот, класс аайлу-башту болор керек.

— Сененг де өскө айдып беретеп улус табылар ла — деп, мен айттым.

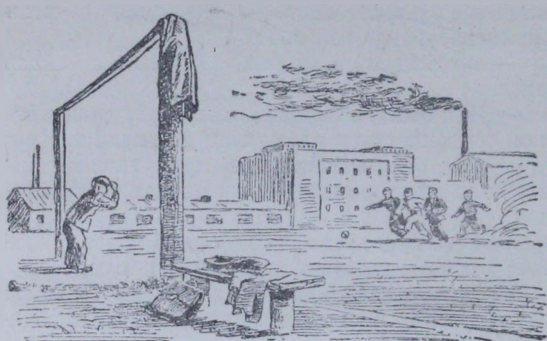
— Мен ондый неме болбозунг деп, түгөй ле тартыжарым — деп, Глеб айтты.

— Же, жааныркабазаг ла! — деп, мен каруузын бердим.

— Ненинг учун «жааныркабазаг ла»? Мен класстынг старостазы! Мен ондый неме жок болорына жединерим.

— Сени старостага тудуп салган болзо, не көөрөп турунг. Бүгүн сен староста, эртен мен староста.

— Сени качан тудар, эм тура сени тутпаган.

Мында өскө дө уулдар кирижип, эмди мынан ары туйказынан айдар ба, жок по дежип тартыш баштадылар. Же бис онойдо неге де жөптөжип болбодыбыс. Дима Балакиров жүгүрүп келди. Жаан балдар жайгыда школдын кийин жаанында футбол ойнөйтөн жалан эдип салганын ол көргөн эмтир. Бис түштөң кедери жуулыжып алала, футбол ойнөор болуп жөптөжип алдыбыс. Түштөң кедери бис ончобыс футбол ойнөйтөн жаланга жуулыжып алала, жазап ойнөор дежип эки командага бөлүнүп алдыбыс, же бистин команда кем вратарь болор деп тартыжа бердилер. Кемнин де воротага турар кууни жок болгон. Ойнөп тургап балдардын кажызына ла футбол ойнөйтөн жаланга жүгүрүп, мяч тебер кууни келди. Ончо балдар вратарьга мени көстөдилер, же меге дезе төс табараачы ол эмезе ого жүк корулаачы болор кууним келди. Менин ырызыма, Шишкин вратарь болорго жөбин берди. Ол куртказып чечип ийеле, воротага туруп аларда, ойын баштала берди.

Озо баштап өштүлөр жеңип турды. Бистин воротаны омор сүре ле атаковать эдип турдылар.

Бистинг команда жангыс јерге чогула берген. Бис јалаңла темей јүгүрижип, жангыс ла бойы бойы быска чаптык эдип турдыбыс. Бистинг ырызыбыска Шишкин сүрекей јакшы вратарь болгон эмтир. Ол, киске ол эмезе кандый бир пантера чылап калып, мячты бистинг воротага бир де каттап божотподы. Учы-учында бис мячты олордон блаап алала, олордыг воротазы јаар тееп апардыбыс. Бистинг уулдардыг кемизи де мячты олордыг воротазына кийдире тееп ийерде, тоо бистинг тузабыска 1:0 боло берди. Бис сүүне береле, өштүнннг воротазын жангы күчле атаковать эттибис. Удабай бис олорго база бир гол кийдире тееп ийерибисте, тоо бистинг тузабыска 2:0 боло берди. Бу ла өйдө олор бистинг воротага јууктап келдилер. Олор бисти база ла кыстап келгилеерде, бис мячты воротабыстан канайып та ырадып болбодыс. Шишкин чыдажып болбой, мячты колына алган бойынча өштүнннг воротазы јаар јүгүрди. Ол јүгүрип барала, мячты јерге салала, олорго база бир гол кийдире тееп берерге ле турарда, је бу ла тушта Игорь Грачев мячты оноң эптү блаап алала, Слава Ведерниковко берди, Слава Ведерников — Ваня Пахомовко, бис арыбери көрөргө јеткелегисте, мяч бистинг воротада болды. Тоо 2:1 боло берди. Шишкин бойынын турган јерине бар јок күчиле јүгүрди, је ол воротага јеткелекте олор биске база бир гол кийдире тееп бердилер, тоо 2:2 боло берди. Шишкин воротадаң туура ырай берген учун, бис оны келишкенче ле арбап турдыбыс, ол дезе бойын актап, эмди оноң ары онойып этпей, јакшы ойноорым деп, сөзин берди. Је онын берген сөзинен не де болбоды. Ол воротазынаң ойто ло чыга коно берген ле тушта, олор биске база бир гол кийдире тееп бердилер. Ойын орой энирге јетире бол-

гон. Бис олорго он алты гол кийдире тееп бергенис, биске дезе бир гол. Бистинг база ойноор куунибис келди, је карагуйдын киргенине мяч та корунбей барды, онын учун биске айыл сайын жанарга келишти. Жолой бис Шишкин воротадаг суре ле чыга конуп турган учун, ойынды алдырганис деп, куучындажып турдыбыс.

— Сен, Шишкин, сурекей якшы вратарь — деп, Юра Касаткин айтты. — Сен воротадан чыкпай якшы турган болзог, бистинг команда жендиртпес команда болор эди.

— Мен токуналу туруп болбой жадым — деп, Шишкин каруузын берди. — Мен баскетбол ойноорун сууп жадым, ненин учун дезе, ондо вратарь керек жок, кажы ла кижы бастыра жалагла жүгүрип, ого узеери мячты ончозы колло тудар аргалу. Бот баскетболыный команда тозоп аламыктар.

Шишкин баскетболды канайда ойноорун куучындап баштады, онын айтканыла болзо, бу ойын футболдон до коомой эмес болгодый.

— Бистинг физкультуранын уредучизиле эрмектежер керек — деп, Юра айтты. — Баскетбол ойнойтоп жалагды жазап аларга, айса болзо, ол биске болужар.

— Бистинг жаткан ором жаар бурийтан скверге једип келеристе, Шишкин кенетийин тура тужеле, кыйгырды:

— Уулдар! Мен бойымнын курткамды мяч ойногон јерде уидуп койгон эмтирим!

Ол кайра бурылала, оноор жүгүрди. Бу кайкамчылу кижы болгон! Оныла жаантайын кандый бир неме болбогончо калбас. Ак-јарыкта ондый улус болотоп туры!

Айылыма мен тогус часка барадарда келгем. Энем мени орой энирге јетире жүрген учун арба-

ды, же мен эмди бир де орой эмес, нениг учун дезде, эмди кўс, кўскиде дезде карангуй жайгыдагызынаг эрте кирип жат, эмди жай болгон болзо, кемге де орой болуп көрүпбес эди, нениг учун дезде, жайгыда күндер узун, бу киреде жарык болор эди, онын учун ончозына ла эрте болуп көрүнер эди деп, мен айттым.

Сен жаантайын ла актанып жадыг деп энем меге айдала, урогын белете деп жакарды. Мен урокторго белетенерге отура бердим. Уроктор үренерге мен тургуза ла отурбагам, нениг учун дезде, кере түжице мяч ойногонуа арып-чылап калган учун эмеш те болзо, амырап алар кууним келди.

— Сен урокторыг не бүдүрбей турыг? — деп, Лика сурады. — Сениг меен, байла, кажы жерде амырап алган болор.

— Мениг меем канча кире амырайтанын, мен бойым билерим! — деп, мен каруузын бердим.

Уроктор үренерге мени Лика отургускан деп ол санапбазын деп, мен урок үренерге тургуза ла отурбадым. Онын учун мен эмеш амырап алар деп санап алаа, Шишкининиң шалбыры ла бойыныг куртказын футбол ойнойтон жалагда канайда ундуп салганы жерегинде куучындадым. Удабай адам иштег жапып келеле, олордын иштеп турган заводы Куйбышевский гидроузелге жагы машиналар эдер болуп заказ алганын куучындаарда, меге јилбулу болгон учун, мен урокторымды база ла үренип албадым.

Мениг адам болот урар заводто модельщик¹ болуп иштеп жат. Ол модельдер эдип жат. Модель дегени не ол, оны кем де билбес болор, мен

¹ Модельщик — модель эдип туратап ишчи.

дезе билерим. Кандый бир машинанын деталин кайылтып салган болоттон урардан озо, элден озо агаштан ондый ок деталь белетеп алар керек, агаштан эткен ондый деталь — модель деп адалып јат. Модель неге керектү? Бот неге керектү: модельди алала, түби јок опока деп темир кайырчакка тургузала, онын кийининде ого балкаш уруп јат, качан модельди алып ийзе, ондо модельдинг кебериндий ок ойдык артып калар. Ондый ойдыкка кайылтып салган болотты уруп јат, качан болот соой бергенде, модельге түптүнгей кеберлү деталь бүде берет. Заводко јангы детальдардын заказы келер тушта инженерлер чертөж белетегилеп јат, модель эдетен улус дезе, бу чертөжтор аайынча модель јазагылап јат. Онойдордо, модель эдетен кижн сүрекей санаалу болор учурлу, ненин учун дезе, чертөжтон кандый модель эдерин ого билер керек, ол модельди коомой эдип алар болзо, ол модель аайынча деталь эдерге јарабас.

Менин адам сүрекей јакшы модельщик. Ол керек дезе, агаштан јүзүн-јүүр оок частьтар киреелеп алатан электрический лобзик¹ эдип аларын сананып тапкан. Эмди ол агаш модель шлифовать эдетен шлифовальный прибор изобретать эдип јат. Азыйда модельди колло шлифовать эткендер, качан адам ондый приборды эдип алза, модель эдетен улус модельдерин ол приборлорло шлифовать эдер. Адам иштең јанып келгенде озо баштап бир эмеш амырап алат, онын кийининде эдип турган приборынн чертөжторын белетеп ол эмезе оны канайда эдерин билип аларга, көп книгалар кычырып јат, ненин учун

¹ Л о б з и к — агаштан кандый бир неме чүмдеп кезерге јазап салган киреелү колло ол эмезе бутла иштедер рамалу прибор.

дезе, шлифовальный приборды бойы санаып эдерге јенгил неме эмес.

Адам ажанып алала, чертөжторын бүдүрерге отуларда, мен дезе, урокторым белетеерге отурдым.

Мен озо баштап географияны үренип алдым, ненинг учун дезе, ол сырагай јенгил предмет. Географияны үренип алала, орус тилден белетендим. Орус тилден таскадуны бичийле, сөстинг тазылынын, кожултазынын ла приставказынын алдынаг чийү тартар керек болгон. Сөстинг тазылын — бир чийүле, приставказын — эки чийүле, кожултазын — уч чийүле. Онын кийининде английский тилди үренип алала, арифметиканы алдым. Айылга уур бодолго берилген болгон, оны канайда бодойтонын торт сананып таппагам. Мен бир частын туркунына задачниктен көзимди албай, бажым оорыганча сананып отурдым, је оноп не де болбоды. Ого үзеери менин уйуктаар күүним коркушту келген. Менин көзиме кем де кумак уруп ийгендий өйкөл турды.

— Сеге отуларга болор, уйуктаар өй јеткен, сенин көстөринг бойы јумулып јат, сен дезе отурып ла јадын! — деп, энем айтты.

— Эртен мен школго бодолгоны бодоп албаган баратам ба — деп, мен айттым.

— Түште белетенер керек — деп, энем каруузын берди. — Түниле отурып турарга үренбес керек! Ондый үреништенг бир де туза болбос. Сен эмди түнгей ле пени де ондобой јадын.

— Отургай ла — деп, адам айтты. — Урокторын түнде үренип турарга канайда артырып турарын ол экинчи катап билип алар.

Мен бодолгоны задачниктеги буквалар энчейишкилеп, бажыргылап, јажынып ойноп тургандый, бойы бойына јажынгылап турганча кан-

ча-канча катап кычырдым. Мен көзимди жыжып ийеле, бодолгоны катап-катап кычырдым, же буквалар токунагылабай, чехарда¹ ойноп тургылагандый секирип турдылар.

— Не де болбой туры ба? — деп, энем сурады.

— Кандый да жаман бодолго келишкен — деп, мен айттым.

— Жаман бодолголор болбой жат. Жаман үрениктер болуп жат.

Энем бодолгоны кычырала, меге жартап куучындады, же мен оного ненин де учун бир де неме оңдоп болбодым.

— Мындый бодолголорды канайда бодойтонын, школдо слерге канайып жартабаган болоттон? — деп, адам сурады.

— Жок, жартабаган — деп, мен айттым.

— Кижикайкаар неме! Мен үренип турарым да, үредүчи озо баштап класста жартап береле, онын кийининде айылга берип туратан.

— Ондый, качан сен үренер тушта, Ольга Николаевна десе, биске нени де жартап бербей жат. Жаңыс ла сурап ла сурап жат.

— Слерди канайда үредип турганын оңдоп болбой турым!

— Мынайда ла үредип жат—деп, мен айттым.

— Ольга Николаевна класста слерге нени куучындады?

— Нени де куучындабаган. Бис доского бодолго бодогонубыс.

— Кандый бодолго, бери көргүс.

Мен татрадыкка көчүрүп бичип алган бодолгомды көргүзүп бердим.

---

¹ Чехарда—ойноп турган улус энчейип ол эмезе төрт таманлап туруп алган көкөрлөрдүн ажыра калып ойнойтон ойну.

— Је, көрзөн, сен десе үредүчи бурулу деп куучындап турган! — деп, адам адылды. — Бу бодолго айылга ла берилген бодолгодый иче! Онойдордо, үредүчи мындый бодолгоны канайда бодоорун жартаган эмтир.

— Кайда ондый эмтир? — деп, мен айттым. — Оңдо тура туткан плотниктер керегинде болгон, мында десе сабаттар эткен кандый да жестящиктер¹ керегинде айдылып жат.

— Эх, сени! — деп, адам айтты. — Ол бодолгодо јирме беш плотник сегис тураны канча күнге тудуп аларын билип алар керек болгон, мында десе алты жестящик одус алты сабатты канча күнге эдип аларын билип алар керек. Эки бодолго экилезин жагыс аай бодолып жат.

Адам бодолгоны канайда бодойтонын менен жартап куучындады, је менин бажымда ончозы булгалып калган, онын учун мен неин де ондоп болбой турдым.

— Батаа, бу сенин эш неме ондобозыңды! — деп, адам учу-учында ачынды. — Је мындый эш неме ондобос болорго јараар ба!

Менин адам бодолгоны канайда бодойтонын жартаарын торт бчлбей жат. Адамда кандый да педагогический таскаду јок, онын учун ол үредүчиге јарабас деп, энем айткан. Баштапкы јарым часта ол токуналу јартаар, оңон десе адылып баштайт, онойып адыла бергенде, мен эш неме ондоп болбой, тӱнӱштий отура бердим.

— Је, мында кижин ондоп болбогодый не бар? — деп, адам айтты. — Бастыразы ла јарт немедий.

Адам сӱстӱрлӱ жартап айтканда, мен ондобой тургамда, ол чаазын алала, бичип берет.

---

¹ Жестящиктер — темир таладанг хозјйствого керектү тудунар-кабынар немелер эдетен улус.

— Бу ончозы тегин ле неме ине — деп, ол айтты. — Баштапкы сурагы кандый болорын, көр.

Ол сурагын чаазынга бичийле, бодолгозын бодоп ийди.

— Бу мынызы сеге јарт па?

Чынын айтса, меге бир де јарт эмес болгон, је менин уйкум тын келип турган учун, айттым:

— Јарт.

— Је карын, учы-учында билди! — деп, адам суунди. — Јазап сананар керек, ол тушта ончозы јарт болор.

Ол чаазынга экинчи суракты бодоп берди:

— Јарт па?

— Јарт — деп, мен айттым.

— Јарт эмес болзо, сен айт, мен база катап јартап айдып берерим.

— Јок, јарт, јарт.

Учы-учында ол калганчы суракты бодоп ийди. Мен бодолгоны ап-ару эдип тетрадыма көчүрип бичийле, сумкама сугуп алдым.

— Иштеп божогон болзон, јалтанбай амыра — деп, Лика айтты.

— Болор, мен сенле эртен куучындажарым! — деп кимиренеле, мен уйуктаарга бардым.

Учинчи бажалык

Јай туркунына бистин школды ремонттоп салган. Класстардын стенелеринде бир де кичинек кара темдек јок, ару, көрөргө до јараш эдип черетеп салган. Ончозы ла јангы немедий болды. Мындый ару класстын ичинде үренерге де јакшы! Класстын ичи кандый да јарык, јайым не-

медий көрүнөт, ого үзеери керек десе, сүүнчилү де.

Эртеңгизинде мен класска келзем, стенедө доского коштой көмүрлө оозында канза тиштешип алган талайчы журап салган турды. Ол жолду тельняшкалу, клёш штаны салкынга жайылып калган, бажында — бескозырка, оозында — канза, кангазынаг чөйлип чыгып турган ыш, пароходтын трубазынаг чыгып тургандый болды. Талайчынын мактапчак кеберин көргөн кижил, каткырбай отуруп болбос болгон.

— Оны Игорь Грачёв жураган — деп, меге Вася Ерохин айтты. — Жаңыс ла кемге де айтпа!

— Мен не айдайын? — деп, мен айттым.

Балдар талайчыны жылбулу аякктагылап, жүзүн-жүүр кокырлажып турдылар:

— Талайчы бисле кожо үренер! Кайкамчылу күлүк!

Урокко күзүни согор ло алдында класска Шишкин жүгүрүп келди.

— Талайчыны көрдүң бе? — деп, мен айдала, стөне жаар көргүстим.

Ол оны аякктады.

— Оны Игорь Грачёв жураган — деп, мен айттым. — Кемге де айтпа!

— Же кем жок, бойым билерим! Сен орус тилден таскадуны бүдүрүп алдың ба?

— Бүдүрүп салгам — деп, мен каруузын бердим. — Мен урокторго белетенип албай, класска келерим бе?

— Мен десе бүдүрүп албагам. Көчүрүп бичип аларга берзем.

— Сен оны качан көчүрүп бичип алатаң? — деп, мен айттым. — Удабас урок башталар.

— Кем жок. Мен урок то өдүп турган өйдө көчүрүп бичип аларым.

• Мен ого орус тилдин тетрадын берип ийеримде, ол көчүрүп бичирип тургуза ла баштады.

— Уксан, сен «светлячок» деп сөстө приставканы ненин учун жаңыс чийүлө тарткан? — деп, ол айтты. — Сөстнн тазылын жаңыс чийүлө тартар керек.

— Көп билип турган эмтирнн! — деп, мен айттым. — Бир чийүлө тартып салганы сөстнн тазылы ине.

— Канайып турун! «Свет» сөстнн тазылы ба? Сөстнн тазылы сөстнн алдында турар ба? Онойдордо, сенин айтканын ла болзо, приставка кайда?

— Бу сөстө приставка жок.

— Приставка жок сөс болор бо?

— Болбой база.

— Кече мен онынг учун узак санаган турым не: приставказы бар, сөстнн тазылы бар, кожултазы дезе табылбай турган.

— Эх, сени! — деп, мен айттым. — Бис оны үчүнчи класста өткөннбис ине.

— Менин санаама кирбейт. Онойдордо, сенин мында ончозы чын ба? Мен онойдоло бичип алайын.

• Сөстнн тазылы, приставка ла кожулта дегени не деп жартап берерге турарымда, күзүнгү шыгырап, класска Ольга Николаевна кирип келди. Ол стенидеги журап салган талайчыны көрүп ийеле, чырайы соой берди.

— Бу мындый не жураш болоттон? — деп, ол сурайла, классты эбире ажыктады. — Стенеге кем журады?

Ончо балдар унчукпадылар.

— Стени кем үреген, ол кижн турала, жажырбай айдып берер учурлу — деп, Ольга Николаевна айтты.

Ончолоры унчукпай отурдылар. Кемизи де туруп келеле, оны мен эткем деп айтпай турды. Ольга Николаевнанын кабактары жуурыла берди.

— Балдар, классты ару тударын слер билбей тургар ба? Кажы ла кижн стенеге жураар болзо, не болотон? Кирлу класста уренерге бойыгарга ла жанман ине. Ол эмезе слерге жанкшы эмеш пе?

— Жок, жок! — деп бир канча будумчи жок ундер угулды.

— Мыны кем эткен?

Ончозы унчукпадылар.

— Глеб Скамейкин, сен класстын старостасы, кем жураганын билер учурлу.

— Мен билбезим, Ольга Николаевна. Мен класска келеримде талайчы стенеде болгон.

— Кижн кайкаар неме — деп, Ольга Николаевна айтты. — Оны тунгей ле кем-кем жураган ине. Кече стене ару болгон, ончозынын ла кийининде мен баргам. Бугун класска ончозынан озо кем келди?

Балдардын кемизи де айтпай турды. Кажызынын ла айтканыла болзо, ол класска келерде балдар толо болгон.

Ол керегинде куучын одуп турганча, Шишкин таскадуны бойынын тетрадына жанап туруп кочурип бичип алды. Учына жетире кочурип бичип алала, менин тетрадымды чернилала уймайла, меге берди.

— Бу не мындый? — деп, мен айттым. — Тетрадьты аларында ару болгон, береринде уймап салган!

Мен оны шоктоп уймаган эмес инем.

— Шоктоп то, шоктоп эмес те болзо, онызы меге керек жок! Меге уймап салган неме не керек?

— Уймалып калган тетрадьты, уймабай мен канайып берейин? Мынан ары уймабазым.

— Качап, мынан ары ба? — деп, мен айттым.

— Же, база бир көчүрүп бичип алар ой келгедий болзо.

— Сен, канайып туруң, сүре ле менең көчүрүп бичип алып турарга ба? — деп, мен айттым.

— Нениң учун сүре ле? Каа-жаа ла учуралда.

Куучын ого божоды, нениң учун десе, бу ла өйдө Ольга Николаевна Шишкинди доского кычырып алала, школдың стенелерин будуган малярлар¹ керегинде бодолго бодоорго берди, бастыра коридорлор ло класстарды будыырга школ канча кире акча чыгымдаганын билип алар керек болгон.

«Же божодың, көркий Шишкин! Доскодо бодолго бодойтоңы — ол өскө кижининг тетрадынан таскаду көчүрүп бичип алатанындый эмес эмей!» — деп, мен санандым.

Шишкин бодолгоңы сүрекей жакшы бодоп чыкканына кайкадым. Оңдый да болзо, ол оны узак, уроктың учына жетире бодогон, нениң учун десе, бодолго узун да, күч те болгон, ол бойы жакшы билип турган учун, ого туйказынан кем де айтпаган.

Ольга Николаевна мындый бодолгоңы өңө-

---

¹ М а л я р — туралардың эши алач жанын са оңог до өскө немелерди будыйган кизи.

тийин бергенин бис ончобыс сезип ийеле, керек оныла божобозын јарт билип алдыс. Калганчы урокто бистинг класска школдын директоры, Игорь Александрович, келди. Игорь Александровичти тыш кебериненг кӧрзӧ, чукулчы кижиге эмес. Чырайы онын јаантайын токуналу, уни араай ого үзеери кандый да эрке, је мен ле Игорь Александровичтен јалтанып јүрөтөм, ненин учун дезе, ол сүрекей бийик сынду кижиге болгон. Сыны онын менин адамнын сыны кире, јангыс ла оного эмеш бийик, уч тарылгала топчылап салган элбек, кең пиджаку, очказы дезе тумчугына салактап калган.

Мен Игорь Александрович адылып чыгар болор деп бодогом, је ол кажы ла үренчикти үредерге государство биске канча кире акча чыгымдап турганын токуналу куучындады, онын учун јакшы үренери, школдын јӧӧжӧзин ле школдын бойын да чеберлеери кандый јаан учурлу болгонун јартады. Школдын јӧӧжӧзин ле стенелерин үрөп турган кижиге албатыга чыгым јетирип јат, ненин учун дезе, бастыра акча-јӧӧжӧни школго албаты берип јат деп, ол айтты. Игорь Александрович учкаары айтты:

— Стенеге жураган кижн, байла, школго чыгым эдерге сананбаган болор. Оны эткен кижн эмди ле турала, жажырбай акту жүрегинен айдып ийзе, ол бойын акту кижн, оны билбей эдип ийген деп көргүзер.

Игорь Александровичтиг айтканы мениг эт- жүрегиме томылды, Игорь Грачѳв эмди ле турала, оны мен эткем деп айдып ийер болор деп, мен санандым, же Игорь бойын ак-чек жакшы кижн деп көргүзер күүни жок болгодый, ол бойыннын партазында унчукпай отурды. Ол тушта Игорь Александрович мынайда айтты: стенеге жураган кижн оны мен эткем деп айдарга эмди, байла, уяалып турган болор, же ол кижн бойыннын эткен кылыгын жазап шүүнип көрөлө, оныг кийининде мениг кабинетиме жалтаныш жоктон келзин.

Бастыра уроктор божогон кийининде бистин пионеротрядтын совединиг председатели, Толя Дѳжкин, Игорь Грачѳвко жууктап келеле, айтты:

— Эх, сени! Стенеге журазын дед сего кем айтты? Не болгонын көрдинг бе!

Игорь колдорын жайды:

— Же мен не? Мен үреерге амададым ба?

— Нениг учун жураган?

— Бойым да билбей жадым. Нени де сананбай журап салгам.

— «Сананбай!» Сениг ле учун бистин класс- тын балдары бастыразы бурулу!

— Нениг учун бастыра класс?

— Нениг учун десе, кажы ла кижиге санангы- лаар.

— Айса болзо, өскө класстан кем-кем келеле, журап салган болор.

— Мынан ары мындый неме жок болзын—деп, Толя айтты.

— Је кем јок, уулдар, мен мынанг ары онойдо кылыбазым, мен јук ле јурап көрөргө санангам ине — деп, Игорь актанып турды.

Ол колына арчуул алып алала, стениде јурап койгон талайчыны арчып баштаарда, стенини там ла уймап салды. Айландыра карарта уймапта салган болзо, талайчы түгей ле көрүнип турды.

Ол тушта балдар арчуулды Игорьдон айрып алгылайла, стенини оной ары уймаарга бербедилер.

Уроктор божогон кийининде бис база ла каттап футбол ойноорго бардыбыс, карануй энгир киргенче ойпогоныбыс, јанар алдында Шишкин мени бойынын јаткан туразына кожо апарды. Ол мен ок јаткап оромдо, јаан эмес эки кат агаш турада, бистен ыраак эмес јаткан эмтир. Бис јаткап оромдо ончо туралар јаан, бистинг турадый ок төрт, беш кат туралар. Бу мындый кичинек агаш тураларда кандый улус јадып тургы не деп, мен узактан бери сананып туратам. Эмди көрөр болзом, мында Шишкин јадып турган эмтир. Менинг оныла кожо барар күүним јок болгон, ненинг учун дезе, ой орой болгон, је ол айтты:

— Узак ойноп јүрген учун мени айылымда арбагылаар, сен кожо келзен онойдо тын арбагылабазын ондоп турыг ба?

— Мени айылымда база арбагылаар ине — деп, мен айттым.

— Кем јок, күүнинг бар болзо, озо баштап биске кирек, онын кийининде экү кожо слерге кирерибис, ол тушта сени де, мени де арбагылабас.

— Је, кем јок — деп, мен јопснндим.

Бис јаан эжиктен киреле, бодыр перила

ду¹ кыжырууш тепкишле өрө чыктыбыс, кийистин жеерен өөндөри көрүнүп турган кара клеёнкала кадап койгон эжикти Шишкин токултатты.

— Бу не мындый, Костя! Бу мындый орой энирге јетире сен кайда болгон? — деп биске эжикти ачып тура, онын энези сурады.

— Эне, бу менин школдо кожо үренип турган нөкөрим, Малеев, таныжыгар. Бис оныла кожо жаңыс партада отуруп жадыбыс.

— Је, киригер, киригер, — деп, энези јымжай берген үниле айтты.

Бис коридорго кирип бардыбыс.

— Батаа! Бу слер мынайда кайда уймалып алганыгар? Слер бойыгарды көрзөгөр!

Мен Шишкинди ајыктап көрдим. Онын јүзи бастыразы кып-кызыл эмтир. Магдайында ла јаактарында кирлү јолдор артып калган. Тумчугынын бажы кара болгон. Мен де, байла, оног онду эмес болгон болорым, ненин учун дезе, менин јүзиме мяч тийген болгон. Шишкин мени чаганагыла түртти:

— Барып јунунып алалык, оног башка, сен айылыга мындый бүдүжингле јанып барзан сеге једижер.

Бис компатага кирип бардыбыс, ол мени бойынын таай эјезиле тапыштырды.

— Таай эје, бу менин школдо кожо үренип турган нөкөрим, Малеев. Бис жаңыс класста үренип жадыбыс.

Зина таай эјези сүрекеј јинт, мен оны озо баштап Шишкиннинг эјези болор деп бодогом, је ол эјези эмес, таай эјези эмтир. Ол күлүмзиренип, мени ајыктап турды. Мен кирлү болгон учун, байла, сүрекеј каткымчылу болгон болорым.

¹ П е р и л а — тепкишти өрө чыкканда, тудунын чагарга эдни салган агаш.

Шишкин мениң мыкыныма тўртти. Бис колјун-гушка барала, јунунып баштадыс.

— Сен аң-куштарды сўуп жадын ба? — деп, Шишкин мен јўзумди самындап турарымда сурады.

— Ончозын эмес — деп, мен айттым. — Крокодильдий, тигрдий аңдар болзо, сўубей жадым. Олор тиштегилеп јат.

— Мен ондый аңдар керегинде сурап турган эмезим. Чычкандарды сўуп жадын ба?

— Чычкандарды база сўубей жадым — деп, мен айттым. — Олор кийим ўрегилеп јат: келишкен ле немелерди ончозын кертип саладылар.

— Олор нени де кертпей жадылар. Сен не тўгўнденип турын?

— Керткилебей јат дейдинг бе? Олор бир каттап керек дезе, мениң полкада јаткан бичигимди де кемиргилеп салган.

— Сен оморды, байла, азырабаган болорын?

— Чычкандарды мен не азырайтам!

— Не деп турын! Мен оморды кўнўн сайын азырап жадым. Мен оморго керек дезе, тура да тудуп бергем.

— Јўуле бердинг бе! — деп, мен ого айттым. — Чычкандарга кем тура тутканын кўрдинг?

— Оморго јадарга јер база керек ине. Барып чычканнын туразын кўрўлик.

Бис јунунып божойло, кухняга бардыбыс. Оидо, столдын алдында, серенкенин коробкаларынан эдип салган кўп кўзпўктў ле эжиктў кичинек турачак турды. Кандый да кичинек ак аңычактар кўзпўктўрдўн лў эжиктерден чыга конгылап, стенелерге эптў кармадангылап, турачакка ойто киргилеп турды. Турачактын жабынтызында труба бар эмтир, ол трубадан ондый ок ак аңычак кўрўнип турды.

Мен кайкай бердим.

— Бу не агычактар?

— Чычкандар.

— Чычкандар боро ине, бу немелер десе кан-
дый да ак.

— Је, бу ак чычкандар ине. Сен ак чычкан-
дарды качан да көрбөгөн бө?

Шишкин бир чычканычакты тудала, меге ту-
дуп көрөргө берди.

Чычканычак сүт ошкош ап-апагаш болгон,
јагыс ла узун кыскылтым куйругы түлөн кал-
гандый көрүнди.

Ол менин алаканымда кыймыктанбай тым
отурды, јагыс ла кызыл тумчугын кейде не бар
деп жыткарып тургандый, кыймыктадып турды,
көстөрү десе кораллдан эткен јинји ошкош кы-
зыл.

— Бистин турада ак чычкандар јок, јагыс ла
боро чычкандар — деп, мен айттым.

— Олор тураларда болбой јат — деп, Шиш-
кин каткырды. — Олорды садып алар керек.
Мен зоологический магазиннен төртти садып ал-
гам, эмди көрзөн, канча кире көптөгөн эмтир.
Экүзин сыйлап берейин, аларын ба?

— Олорды неле азыраарга јараар?

— Олор не ле болзо јип јадылар. Қалашла,
сүтле, јармала азыраарга кем јок.

— Је кем јок — деп, мен јөпсиндим.

Шишкин кайдан да картоннон эткен коробка
таап алала, чычкандарды ого отургузала, кар-
манына сугуп алды.

— Мен олорды бойым апарарым, оноң баш
ка, сен ченемел јок кижн балбарып саларын —
деп, ол айтты.

Бистин айылга барарга бис курткабысты
кийе бердибис.

— Сен база кайда барарга тергенип турың?
— деп, энези Костядан сурады.

— Мен удабай келерим, бир ле минуттын туркунына Витяга барып келейин, мен ого оныла кожо барар болуп сөзим бергем.

Бис оромго чыгып барала, бир минуттын бажында бисте болдыбыс. Менин жангыскап келбегенимди энем көрүп ийеле, мындый орой энирге жетире кайда болгон деп арбабады.

— Бу менин шкодо кожо үренип турган ий-көрим, Костя, — деп, мен ого айттым.

— Сен жангы келген үреник пе, Костя? — деп, энем сурады.

— Э-э, мен бу жыл келгем.

— Мыныг алдында жылдарда кайда үренип?

— Нальчик деп городто. Бис ондо журтаганыс, онын кийининде Зина таай эжем онынчы классты божодоло, театралый училищеге үренирге кууизеген, Нальчикте дезе, театралый училище жок, бис онын учун бери көчкөнис.

— Сеге кайда артык жарайт: мында ба ол эмезе Нальчикте бе?

— Нальчикте жакшы, мында да кем жок. Красноводскто бис база жанканыс, ондо база жакшы болгон.

— Сеге ончо жер жарап турган болзо, сенин кылык-жаныг жакшы кижини эмтир.

— Жок, менин кылык-жаным коомой кижини. Сен бу кылык-жаныгла журуминде жакшы немеге жедибизинг деп, энем меге айдат.

— Энег ненинг учун онойдо айдып жат?

— Мен урокторым качап да ойинде бүдүрбей туратан учун айдып жат.

— Онойдордо, сен бистинг Витя ошкош турың пе. Ол урокторын ойинде бүдүрерин база

сүүбей јат. Слер экүге кылык-јангыгарды кубулар керек.

Бу ла өйдө Лика јууктап келерде, мен айттым:

— Бу мениң сыйыным, Лика, таныжып ал.

— Эзендер! — деп, Шишкин айтты.

— Эзендер! — деп, Лика каруузын береле, ол оны уулчактый ла уулчак эмес, выставкада турган кандый да јуруктый кезе ајыктап турды.

— Менде сыйын да, карындаш та јок — деп, Шишкин айтты. — Менде бир де кижии јок, мен јангыскам.

— Слер карындашту ол эмезе сыйынду болорго куунзеп турыгар ба? — деп, Лика сурады.

— Куунзейдим. Мен ологорго ойынчыктар эдип берип, андар сыйлап, ологорды кичеер эдим. Энем мени килемкей эмес кижии деп ајдат. Мен нениң учун килебей јадым? Нениң учун дезе, менде килеер кижии јок.

— Слер энегерди килегер.

— Мен оны канайда килейтем? Ол ишке јүре бергенде, оны сақырын ла сақырын — энирде јанып келер, оның кийининде ол ло энирде кенетийин јүре берер.

— Слердинг энегер не болуп иштеп јат?

— Мениң энем шофёр, автомобильле јүрүп јат.

— Энегерге јенгил болгодый эдип, слер бойыгарды килеп турыгар.

— Онызын мен билерим — деп, Шишкин каруузын берди.

— Слер бойыгардын курткагарды таап алдыгар ба? — деп, Лика сурады.

— Кандый куртканы? Ах? Э-э! Тапкам, тапкам. Ол мяч ойнойтон јалагда, мен артырган јерде јатканча ла болгон.

— Слер онойып турала, бир тушта соокко алдыратан эмтиригер — деп, Лика айтты.

— Јок, ондый неме болбос!

— Соокко алдыратаныгар јарт. Кышкыда тоныгарды ол эмезе бөрүгерди кайда, кайда ундун салараар...

— Јок, тонымды мен ундубазым... Слер чычкандарды сүүп јадыгар ба?

— Чычкандарды... м-м-м — деп, Лика туктурылды.

— Куунигер бар болзо, экузин сыйлайын, аларыгар ба?

— Јок, бу слер канайып турыгар!

— Олор сурекеј јакшы — деп, Шишкин айдала, кармагынаг ак чычкандарлу коробканы чыгарып келди.

— Ој, олор кандый јакшы! — деп, Лика чыгырды.

— Сен мениг чычкандарымды ого не сыйлап турыг? — деп, мен коркый бердим. — Озо баштап меге сыйлап берген, эмди ого сыйлап јадыг!

— Мен ого јук ле көргүзин јадым, өскөзин сыйлап берерим, менде база бар иче — деп, Шишкин айтты. — Ол эмезе мен сеге өскөзин сыйлайын, мынызын дезе Ликага сыйлап берейин.

— Јок, јок, мынызы Витяныг болгой — деп, Лика айтты.

— Је кем јок, мен эртен слерге өскөзин экелип берерим, мынызын јагыс ла көригер.

Лика колдорыг чычкандар јаар чөјди:

— Олор тиштегилебей јат па?

— Канайып турыгар. Олор колго уренип калгандар.

Качап Шишкин јуре берерде, бис Ликала эку печенье салган коробканы алала, онон көз-

пөктөр лө эжик эдип кезеле, чычкандарды ого отургузып салдыбыс. Чычкандар көзпөктөрдөг көргилеи турарда, оларды көрүп турарга сүрекей жылбүлү болды.

Урокторымды бүдүрерге мен база ла орой отурдым. Мен темигип калган аайынча озо баштап жеңил урокторды бүдүреле, оныг кийининде арифметикадан бодолго бодоп баштадым. Бодолго база ла уур болгон эмтир. Оныг учун мен бодолголордыг бичигин жаап ийеле, бичиктеримди сумкама сугуп алала, эртен пөкөрлөримнинг бир бирүзүненг көчүрүп бичип аларым деп шүүнүп алдым. Мен бодолгоны бойым бодоп баштаган болзом, урокторымды эмдиге жетире бүдүрбегенимди энем көрүп ийеле, сен урокторыгды эрте бүдүрбей, тунге жетире артырып жадыг деп, мени арбаар эди, адам бодолгоны жартап баштаар эди, же мениг оны оныг ижиненг айрыыр күүним жок! Бойынын шлифовальный приборунунг чертөжын журагай ол эмезе кандый бир жагы модельди канайда этсе жакшы болор деп санапып алгай.

Мен урокторымды белстеп турганчам, Лика чычкандар бойына уйа эткилеп алзын деп, олардын туразына вата салып, ажангылазын деп жарма уруп, калаш оодып, кичинек айагычакка сүт уруп берди. Көзпөгөштөнг карап көрүп ийер болзон, чычкандар жарманы канайда жип тургандарын көрүп ийеринг. Кезикте кандый бир чычкан кийин буттарына отурала, алын колдорыла жүзүн жунуп баштайтан. Каткыга торт ло ичинг

жыртылар! Ол бойынын жүзин колдорула түрген жыжып турганын катқы жогынан көрөргө болбос болгон. Лика турачактын жанына отурып алган, онын көзнөктөринен чычкандарды карап көрүп, каткырып ла турды.

— Сенин нөкөринг, Витя, кандый жакшы кижиги! — деп, мен онын жанына базып келеримде, ол айтты.

— Костя ба? — деп, мен сурадым.

— Э-э.

— Онын жакшызы незинде?

— Жалакай. Жакшынак куучындажып жат. Менле де куучындашкан.

— Ого ненинг учун сенле куучындажарга жарабас?

— Же, мен кызычак инем.

— Кыс болзо, оныла куучындажарга жарабас па?

— Өскө балдар куучындашпай жадылар. — Байла, чүмеркегилеп жат. Сен оныла нажылаш.

Шишкин ондый ла сүрекей жакшы уул эмес ле деп, мен ого айдарга сапандым, ол айылга берген ишти бүдүрбей, өскө улустаг көчүрүп бичип алат, керек десе, менин тетрадымды да уймаган, же мен ненинг де учун айттым:

— Онын жакшызын мен бойым билбейтен неме чилеп! Менде коомой нөкөрлөр жок! Бистин класстын балдары ончозы жакшы.

Төртинчи бажалык

Уч, төрт ол эмесе беш күн өткөн бө, онызы санаама жарт кирбейт, бир катап урок ойинде бистин редактор, Серёжа Букатин, айтты:

— Ольга Николаевна, бистин редколлегияда кем де жакшы журап билбейт. Откөн жылда сүре

ле Федя Рыбкин журайтан, эмди десе торт жураар кижжи жок, онынг учун стенгазет јилбулу эмес болуп чыгат. Биске олорго болуш эткедий журукчы кӱстӱп берер керек.

— Журукчы эдин, јакшы журап турган кижини кӱстӱп алар керек — деп, Ольга Николаевна айтты. — Опойдордо, мындайда эделиктер: эртең кажыгар ла бойыгардын журап алган журуктарыгарды экелигер. Ол тужында кем јакшы журап турганы јарт корунер.

— Кемде журук жок болзо? — деп, балдар сурагылады.

— Је, бир журуктаг да болзо, бугун журайла, белетеп алыгар. Оны журап аларга ондый ла куч эмес ине.

— Онызы ондый ла — деп, бис ончобыс јӱпсидибис.

Эртеңгизинде ончобыс журуктар экелдибис. Кемизи эски журуктар, кемизи јангы журайла; кезиктеринде бир канча журуктар, Игорь Грачев десе бӱдӱн альбом экелди. Мен база бир канча журуктар экелдим.

Бис бойыстыг журап алган журуктарысты партабыстыг устине салып алганыс, Ольга Николаевна десе, бистинг кажыбыска ла жууктап келип, журуктарысты шиндеп ајыктап турды. Ол учуучында Игорь Грачевтын јанына жууктап келеле, онынг альбомын ајыктай берди. Онынг альбомында ончозы талај, керептер, пароходтор, кемелер ле шхуналар¹ журап салган болгон.

— Игорь Грачев ончозынаг артык журап јат — деп, ол айтты. — Бот сен журукчы болорынг.

Игорь суунгенине кӱлӱмзиренип турды. Оль-

¹ Ш х у н а — салкыназ јуретеп бир, эки ол эмесе онынг докӱп мачталу јазан эмес агаш керек.

га Николаевна экинчи страницаны ачып ийеле, стенеде јуралган талайчыга түп-түңгей тельняшкалу, оозында кагзалу талайчыны көрүп ийди. Ольга Николаевна чырайын јуурып, Игорьды кезе ајыктады. Игорь ујалганына јүзи кызарып турала, айтты:

— Талайчыны стенеге мен јурагам.

— Оны кем јураган деп сурагылаарда, сен жажырып ийген! Ондый кылык јарабас, Игорь, сен оны пенниг учун јураган?

— Бойым да билбей јадым, Ольга Николаевна! Канайда да ајарыбас јанынан эдип ийгем. Мен санапбай ла јурап салгам.

— Эмди де жажырбай айдып бергенин јакшы. Уроктор божогон кийининде директорго барып јартын айдала, јаман кылыгымды таштагар деп сура.

Уроктор божогон кийининде Игорь директорго барала, јаман кылыгымды таштагар деп сурап турды. Игорь Александрович айтты:

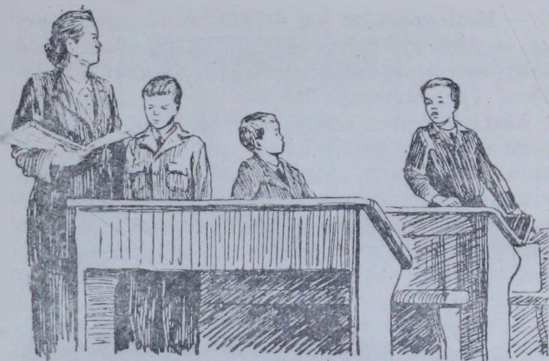
— Школды ремонттоп аларга государство көп акча чыгымдаган. Экинчи катап ремонт эдерге кижі јок. Айылынга јан, ажанып алала ойто келериг.

Игорь курсактанып алала, школго једип келерде, ого будукту көпкөк лө кисточка бердилер, Игорь стенедеги јурап салган талайчыны көрүп-бегедий эдип будуп салды.

Ольга Николаевна эмди ого јурукчы болорго јөбөн бербес деп, бис санадыбыс, је Ольга Николаевна айтты.

— Степе үрегенче стенгазеттин јурукчызы болор керек.

Ольга Николаевнанын айтканы аайынча, бис оны редколлегиянын членине јурукчы эдип көстөп алдыбыс. Ончолоры јарадып сүүнгилеген,

мен де сүүнүп тургам, же чынып айтса, меге сүү-
нерге керек жок болгон, ненинг учун, онызын мен
куучындап берейин.

Мен Шишкиннең тем алып бодолгоны айы-
лымда торт бодобой, балдардаң көчүрүп бичип
аларга үрене бердим. Кеп сөстө калайда айды-
латан эди: «Кемле жүрзөң, оңоң ло үренип ала-
рын».

«Бу бодолголорды баш оорыганча не бодоп
отуратам — деп, шууң алгам. Мен оны түңгөй ле
ондобой жадым. Көчүрүп бичип алзам торт, ке-
рек оныла божоп калар. Онойдо эткени капшай
да, бодолгоны бодоп болбой турын» деп, айылда
кем де ачыпбай жат».

Меге сүре ле уулдардын бир бирүзинен кө-
чүрүп бичип аларга келижетен, же бистинг отряд-
тын соведининг председатели, Толя Дёжкин,
жаантайын электеген айас айдып туратан:

— Жаантайын ла өскө балдардан көчүрүп би-
чип алып турар болзон, бодолго бодоорго сен ка-
чан да үренип албазын!

— Меге керек те жок — деп, каруузын беретем. — Мен арифметикадаг сүрекей уйан. Айса болзо, мен арифметика жогынаг да канайып-канайып жүрөр болорум ба.

Айылга берген ишти өскө улустаг көчүрүп бичип аларга сүрекей жакшы эмей, же доского кычырган кийининде, иженген неме жагыс ла туйказынаг айтканын угары болуп жат. Балдар туйказынаг айдып бери турганына быйаным жеткей. Жагыс ла Глеб Скамейкин туйказынаг айдын турарыла тартыжарым тегенинег бери шүүген, шүүнген—учы-учында мындый неме санаып таап алган: стенгазет чыгарып турган балдарды меге карикатура журап салзын деп сүмелен алган. Бир жакшынак күнде школдын стенгазединде мени досконын жанында бодолго бодон турган эделе, кулагымды балдар туйказынаг айдып берзе угарга узуун эди журап салган эмтир. Ол карикатураныг алды жанында кандый да жескинчилу стихтер бичип салган:

Туйка айтканын Витя сүүп,
Оныла Витя нак жүрет,
Туйка айтканы Витяны үрөп,
Эки аларга жетирет.

Мындый ла болгон ошкош эди, санаама жарт кирбейт. Опызы не де эмес. Мени Игорь Грачев жураганын мен сезип ийеле, айдары жок ачындым, пениг учун дезе, оны журукчыга көстөп турдардаг озо, стенгазетте бир де карикатура чыкпайтан.

Мен онын жанына жууктап келеле, айттым:

— Бу карикатураны эмди ле алып кой, ошон башка коомой болор!

Ол айдат:

— Мениг оны алып койор жаңым жок. Мен

йүк ле журукчы инем. Мени журазый деп айды-
жарда, мен журагам, омон алып койоры менин
керегим эмес.

— Онойдордо, бу кемнинг кереги?

— Бу редактордын кереги. Бисти ол башка-
рып жат. Онойдордо, мен Серёжа Букатинге
айттым:

— Ондый болзо, бу сенин ижиг эмтир? Бо
йынды журабаган, мени дезе журап салган!

— Мен бойым кемди ле журайып дезем оны
журап турум деп бодоп турун ба? Бисте редкол-
легия иштеп жат. Бис кандый бир цемени оңчо-
быс кожо шүүжедибис. Глеб Скамейкин сеге
стихтер бичийле, карикатура журап салзын деп
айткан, ненин учун дезе, туйказынан айдып ту-
рарыла тартыжар керек. Бис отрядтын соведи-
нинг жуунында туйказынан айдын турарын жогол-
тор деп шүүшкенибис.

Мен Глеб Скамейкинге чурап бардым:

— Эмди ле алып кой, оноң башка кучаның мүүзи ошкош болчокты мандайыңа отургузарым! — дедим.

— Канайда? — Кучаның мүүзи? — деп, ол ондоп болбоды.

— Кучаның мүүзи чилеп толгойло, тозың чылап талкандап саларым!

— Тыныбазанг ла! — деп, Глеб айтты. — Сенен ле коркыйтан турыбыс!

— Коркыбай турган болзогор, карикатураны мен бойым жыртип саларым.

— Жыртар учурың жок — деп, Толя Дёжкин айтты. — Бу чын неме ине. Сен керегинде кем-кем төгүн де неме бичиген болзо, ол до тужында жыртар учурың жок, жангыс ла бу мындый керек болбогон деп каруузың бичиир учурлу.

— Жастыра бичилген деп бичиир учурлу ба? — дедим. — Эмди слерге жастыра бичилген деп бичип берерим!

Ончо балдар стенгазеттеги карикатураны аяктап, каткырыжып турдылар. Же мен бу мындый керекти мынайда ла артырарга жарабас деп шүүнип алала, жастыра бичилген деп бичиирге отурдым. Канайда бичийтениң билбей турган учун, мен нени де бичип болбодым. Бичип болбой салала, бистинг пионервожатыйга, Володяга, бардым, ончо болгон керектерди ого куучындап береле, канайда бичийтениң сурадым.

— Же кем жок, мен сени канайда бичийтениң үредерим — деп, Володя айтты. — Мынан ары жакшы үренерим, туйказынан айтканың укпазым деп бичи. Сениң заметкаңды стенгазетке чыгарарлар, карикатураны десе алгылап салзың деп мен айдарым.

Мен онойдо ло эттим. Туйказынан айтканы-

на иженбей, мынанг ары јакшы үренерим деп, стенгазетке заметка бичидим.

Эртеңгизинде карикатураны алып салала, мениң заметкамды сырангай ла иле јерде илип салган эмтир. Мен сүүнгем, керек дезе, мынанг ары чын ла јакшы үренерим деп шүүнип алдым, јенин де учун үренбей турдым, бир канча күндер өткөн кийининде арифметикадан письменный иш болордо, мен оны экиге бододым. Јагыс ла мен коомой отметка алган эмезим. Саша Медведкин база эки алган, онойдордо, бис экү ле коомой отметка алганыс. Ольга Николаевна бу экилерди бистинг дневниктериске бичийле, адаэнегерге кол салдырып экелигер деп айтты.

Бу күн мен айылыма кунукчылду јандым. Коомой отметканы канайып јоголтор ол эмезе энем сүрекей чугулданбас эдип канайда айтсам јакшы болор деп, јолой санааркап келеттим.

— Сен бистинг Круглов Митя канайда эткен онойдо ло эт — деп, јолой Шишкин меге айтты.

— Митя Круглов дегени кем ол ондый?

— Мен Нальчикте үренеримде ондый үренчик болгон.

— Ол канайда эткен?

— Ол мынайда эткен: эки алганда айылына келеле, нени де айтпай јат. Кунугып калган, бир де неме айтпай отурат. Бир, эки час унчукпас, ойноп то барбас. Энези сураар:

«Бу сен бүгүн канайып бардын?»

«Канайтпадым да».

«Сен не мындый кунукчыл отурын?»

«Тегинле».

«Школдо нени-нени эдип ийдинг эмеш пе?»

«Мен нени де этпегем».

«Кемле, кемле соғужып ийдинг эмеш пе?»

«Јок».

«Школдо көзүңк оодып ийдин эмеш пе?»

«Кижн кайкаар неме!»
— деп, энези айдат.

Курсак ичрге отурза не-ни де жибес.

«Сен неннн учун ненн де жибей туруң?»

«Күүннм жок».

«Ажанар-күүннн жок по?»

«Жок».

«Je, барып ойно, ол тушта ажанар күүннн келер».

«Ойноор күүннм жок».

«Ненн эдер күүнннн бар?»

«Ненн де эмес».

«Сен оорып туруң эмеш пе?»

«Жок».

Энези онын маңдайына колын салып көрүп, градусник тургузып турат. Онын кийининде айдат:

«Температура өйинде эптир. Бу сен канайып бардын? Сен менин санаам чыгаратан эптирин!»

«Мен арифметикадан эки алгам».

«Тьфу! — деп, энези айдат. — Сен эки алып алала, бу мынайып кылынып турган ба?»

«Э-э».

«Сен мынайып кылынганча, отуруп урокторың үрөнш алган болзон. Ол тушта эки де албас эдин» — деп, энези каруузын беретен.

База артык бир де неме айтпас. Кругловко онызы ла керек.

— Je, кем жок — деп, мен айттым. — Ол онойдо бир катап эткен кийининде экинчизинде онойдо этсе, онын эки алганын энези тургуза ла сезип ийер ине.

— Экинчизинде ол база нени-нени санаып таап алар.

— Ондый болзо, слердинг Круглов сүрекей сагышту уулчак болгон эмтир — деп, мен айттым.

— Э-э, сүрекей сагышту болгон — деп, Шишкин айтты.

Ол жаантайын ла эки алган сайып, энези онын арбабазын деп, нени-нени санаып таап алатан.

— Мен айылыма жанып келеле, Митя Круглов канайда эткен, опойдо ло эдерим деп шуунип алдым: отургушка отурала, бажымды салактадып алган кунукчылдаг кунукчыл отурдым. Энем мыны тургуза ла көрүп ийеле, сурады:

— Бу сен канайып бардыг? Байла, эки алган болорыг?

— Алгам — дедим.

Ол мени мында ла арбап баштаган.

Je ол керегинде куучындаарга да жылбул эмес.

Эртеңгизинде Шишкин орус тилден база эки алып алды, онын учуу айылында ого једишкен, база бир кун өткөн кийининде газетте бис экүге база ла катап карикатура журап салган болды. Шишкин ле мени оромло барып јаткан эделе, кийиннибистен бутту экилер јүргүргилеп бараткан эдип журап салган.

Мен ачылган бойынча Серёжа Букатинге айттым:

— Бу не мындый кылык! Бу качап токтоор?

— Сен не оптолып турыг? — деп, Серёжа сурады. — Слердинг эки алганыгар чып ине.

— Јаңыс ла бис алган турыбыс! Саша Медведкин база эки алган. Ол кайда?

— Онызын мен билбезим. Бис Игорьго слер-

ди үчүдү жура дегенис, ол пенинг де учун слер эку-ни журап салган.

— Мен үчилезин жураарга санангам — је үчилезин жураар јер јок болгон — деп, Игорьь айтты, — оның учун јүк ле экузин журагам. Кийинде үчинчизин журап саларым.

— Мен бу керекти тунгей ле мынайда артыр-базым — деп, мен айттым. — Бу керек чын бичилген эмес деп мен каруу бичиirim!

Шишкинге айттым:

— Бу керек чын бичилген эмес деп каруу бичийлик.

— Канайда бичийтен?

— Ондо күч бир де неме јок: мынан ары јакшы үренерибис деп стенгазетке молју бичиир керек. Мени онойдо бичиирге Володя үреткен.

— Је кем јок — деп, Шишкин јөпсинди. — Сен бичи, мен дезе сененг көчүрип бичип аларым.

Мен отурала, мынан ары качан да эки албай, јакшы үренерим деген молјуны бичип алдым. Шишкин мененг көчүрип бичип алала, мынан ары төрт отметкадан төмөн отметка албазым деп, бойынан кожуп ийди.

— Мынызы бүдүмчилү болзын — деди.

Бис заметкабысты Серёжа Букатинге береле, мен айттым:

— Карикатураны эмди ле алып салала, оның ордына бистинг заметкабысты сыраңай ла иле јерге јапшырып сал.

Ол айтты:

— Кем јок.

Эртенгизинде бис школго једип келерибисте, карикатура илген ле јеринде турды, бистинг молју бичиген заметкабыс јок болгон. Мен Серёжа Букатинге чурап бардым. Ол айтты:

— Бис сенинг заметканды редколлегияда

шууҗип көрөлө, эм тура газетке чыгарбас дежиң
јоптошкөнис, нениң учун дезе, сен јакшы үрени-
рим деп сөзин берген, ол керегинде бир катап
бичиген, бойың дезе јакшы үренирден болгой
эки алган.

Мен айттым:

— Түңей ле. Заметканы чыгарар куунигер
јок болзо, чыгарбагар, карикатураны слер алып
салар учурлу.

— Алдырбас, карикатураны алып саларга
бис молјулу эмес — деди. — Сен јаантайын ла
сөзин берип, оны бүдүрбеске турган болзон, јас-
тырып турган эмтирин.

Шишкин де токтодынып болбоды:

— Мен бир де катап сөзим бербеген инем.
Нениң учун мениң заметкамды чыгарбадыгар?

— Сениң заметкамды бис јаңы номер чыкса
чыгарарыбыс.

— Јаңы номер чыкканча, мен онойдо ло ту-
ратам ба?

— Турарың.

— Кем јок — деп, Шишкин айтты.

Је мен једип алганыма токунабазым деп шуу-
нип алдым. Келер переменде мен Володяга бара-
ла, ончозын куучындап бердим.

Ол айтты:

— Јаңы стенгазетти түрген чыгарала, слер
экудин заметкагарды чыгарзын деп, мен уулдар-
ла эрмектежиң көрөйин. Удабас бисте успевае-
мость керегинде јуун болор, слердин заметка-
гар ойинде чыгатаң эмтир.

— Карикатураны эмди ле јырта тартала, ор-
дына заметкаларды јапшырып саларга јарабас
па? — деп, мен сурадым.

— Онойдо эдерге јарабас — деп, Володя ка-
руузын берди.

— Опойдордо; мыныг алдында пениг учун онойдо эттигер?

— Ол тушта сени мынан ары јакшы үренер болор деп бодойло, сениг сураган сурагыг бүдүрип ийгендер. Стенгазетти улам ла сайын үрөп турарга јарабас ине. Бис бастыра газеттерди чеберлеп јадыбыс ине. Ол газеттер аайынча класс канайда иштегенин ле үренчиктер канайда үренгендерин билип аларга јараар. Үренчиктердин бир бирузи чыдап калала, јарлу мастер, атту-чуулу мергендүчи, лётчик ол эмезе учёный болуп чыгар, кем оны билер. Ол тужында стенгазетти көрөлө, ол канайда үренгенин билип аларга јараар.

«Бот сеге ол! — деп, мен санандым. — Мен чыдап келеле, атту-чуулу јорыкчы ол эмезе лётчик боло берзем (атту-чуулу лётчик ол эмезе јорыкчы болорго мен азыйдан бери шуунип алгам), је кем-кем ол эски газетти көрүп ийеле айдар: «Карындаштар, ол школдо үренер тушта коомой отметкалар алган эмтир!»

Бу мындый шуултедег менин күүним бир частын туркунына үреле берди, мен Володяла база сөс блаашпай бардым, јүк ле онын кийининде эмеш токунай береле, мен өзүп чыдап келгенчем газет мениг ырызыма кайдар-кайдар јылыып калар, онойдо мени ујатка тужүрбес деп санандым.

Б е ж и н ч и б а ж а л ы к

Бисти јурап салган карикатура газетте бир неделениг туркунына турган, јүк ле текши јуун болор күннег бир күн озо јаны газет чыккан, ондо карикатура јок, онын ордына бистин заметкаларыбыс экилезин чыгып калган: менин

ле Шишкинниг. Оңдо өскө дө заметкалар болгон, жаңыс ла оңдо не керегинде айдылганы санаама јакшы кирбейт.

Володя бисти текши јуунга белетенип, кажы ла үренчиктиг успеваемозы керегинде јазап шүү-жни алыгар деп айтты. Бистинг звеньевой, Юра Касаткин, јаап перемедө бисти јууп алды. Бис успеваемость керегинде шүүже бердибис. Көп айдар да неме јок болгон. Шишкин ле мени сыра-гай кыска өйдниг туркунына коомой отметкалар-ды јоголтсын деп, оңчозы айттылар.

Бис оныла јөпсөндөбис. Биске коомой отмет-кадан алып алала, јүрөргө јакшы деп турыгар ба?

Эртеңгизинде бистинг класстын текши јууны болгон.

Ольга Николаевна успеваемость керегинде айтты. Ол кем канайда үренип турганын ла кем-ге кандый предметке ајару салар керегинде куу-чындады. Јуунда жаңыс ла эки алып турган үрен-чиктерге једишкен эмес, је үч те алып турган үренчиктерге једишкен, ненинг учун дезө, үч алып турган үренчик, ол эки алардан маат јок.

Бистинг класста дисциплина коомой, класста табыш, балдар бойы бойына туйказынан айдып јадылар деп, Ольга Николаевна айтты.

Бис шүүлтебисти айдып баштадыбыс. «Бис» деп жаңыс ла мен айдып јадым, јартын айтса, мен шүүлтеменди айтпагам, ненинг учун дезө, меге, коо-мой отметкалу кижиге, үренчиктерден озолобой, тууразында турар керек болгон. Оңчозынан ла озо Глеб Скамейкин куучын айтты. Оңчозынан каршулу неме туйказынан айдатаны болуп јат деп, ол айтты. «Туйказынан айдатаны» ол онын оорузы аайлу неме. Бир де кижиге туйказынан айт-пас болзо, дисциплина да јакшы болор эди, туй-

казынаг айтканын угарга бир де кижн иженбей, бойынын санаазыла якшы үрене берер эди деп, ол айтты.

Мен эмди туйказынаг айтканын угарга кем де иженбезин деп, өйөттийин ястыра айдып берип турарым — деп, Глеб Скамейкин айтты.

— Нөкөр кижн онойдо этпейтен — деп, Вася Ерохин айтты.

— Нөкөр кижнге туйказынаг айдарга яраар ба?

— Онызы база ярабас. Кем-кем билбей турган болзо, ого болужар керек, же туйказынаг айдып турганынаг каршу болор— деп, Вася айтты.

Ол керегинде бир катан айдылган эмес! Туйказынаг түгей ле айдып ядылар.

Туйказынаг айдып турган нөкөрлөрдн илезине чыгарар керек.

— Олорды канайда чыгаратан?

— Олор керегинде стенгазетке бичип керек.

— Онызы чын! — деп, Глеб кыйгырды. — Бис стенгазетте туйказынаг айдып турарыла тартыжарга кампания төзөп аларыс.

Онын кийининде баштапкы ла экинчи звенонын балдары куучын айттылар. Олор бойыстын класстын ады учун тартыжарыбыс, төрт лө беш отметкадаг төмөп үренбезис деп, молжондылар.

Учунда Ольга Николаевна айдарга сөс алала, якшы үренерге иштейтен күндн чын-чике тургузып алар керек деп, айтты. Эрте уйуктайла, эрте турар керек. Эртен тура зарядка эдип, көп сабазында ару кейде жүрер керек. Урокторды школдон божогон ло кийининде белетебей, озо баштап бүдүн ярым-эки час кире амырап алар керек. (Мен Лилага сүре ле онойдо айдып туратам). Урокторды кыйалта жоктон түште белетеер керек. Орой энгирде белетенгени каршулу, ненин учун

дезе, кижининг меези арып-чылап калат, ондый иште бир де туза јок. Озо баштап уур деген урокторды белетеер керек, онын кийининде дезе, јенил деген урокторды.

Слава Ведёрников айтты:

Ольга Николаевна, школдо уроктор божогоп кийининде амырайтаны мен билип јадым, је канайып амыраар? Мен неме этпей, отурып амырап болбой јадым. Ондый амыраштап мен јангыс ла кунугып јадым.

Амырайтаны — ол колды бош салып ийеле, тегин отуратаны эмес. Тышкары барып ойноп, кандый бир јилбүлү неме эдип турарга јараар.

Футбол ойноорго јараар ба? — деп, мен сурадым.

Футбол ойнойтоны — сүрекеј јакшы амыралта, јангыс ла бастыра кунге ойнобос керек — деп, Ольга Николаевна айтты. — Бир час кире ойнозоп, сүрекеј јакшы амырап аларын, үрөнерге де јакшы болор.

— Удабас јаашту коомой кундер башталар, футбол ойнойтон јалап јангырма јилјирей берер — деп, Шишкин айтты. — Ол тушта бис кайда ойноорыс?

— Кем јок, уулдар, — деп, Володя каруузын берди. — Бис удабас школдо спортивный зал јазап аларыс, ол тушта кышкыда да баскетбол ойноорго јараар.

— Баскетбол! — деп, Шишкин кыйгырып ийди.

— Онызы сүрсеп! Мен команданын капитаны болорым! Акту сөзим айдадым, мен бир катап баскетбольный команданын капитаны болгом!

— Сен озо баштап орус тилден једижип ал — деп, Володя айтты.

— Мен не? Мен не де эмес... Мен једижип аларым — деп, Шишкин каруузын берди.

Текши жуун божоды.

— Эх, уулдар, слер жастырганыгар! — деп, ончо балдар таркайла, жагыс ла бистинг звено артып каларда, Володя айтты.

— Не болды? — деп, бис сурадыбыс.

— Канайда «не»! Јук ле коомой темдектери-герди түзедер болгоныгар, өскө звенолор дезе жагыс ла төрт лө бешке үренерге молјонгылап јат.

— Олордог бистинг небис коомой? — деп, Лёня Астафьев айтты. — Олор төрттөг төмөн үренбес болзо, бис кайтканыбыс?

— Көрзөг! — деп, Ваня Пахомов айтты. — Олор бистег бир де артык эмес.

— Уулдар, бис база албаданып көрөликтер — деп, Вася Ерохин айтты. — Мынаг ары төрт-төг төмөн үренбезим деп, акту сөзим берип ту-рым. Бис олордог коомой эмезибис.

Мен де токтодышып болбодым.

— Чын! — дедим. — Бистинг уулдар олордон бир де коомой эмес. Бистинг звено ончозы төрт-төг төмөн үренбей турганын слер сананып көр-зөгөр! Мениг артар кууним база јок. Мен база кичеенип јадым! Бу өйгө јетире мен кичесибегем, мынаг ары кичеенерим, бот көрөригер. Билери-гер бе, меге жагыс ла баштап аларга керек.

— Јук ле баштап алзаг, кийининде жагыс ла ыйлап бождорыг — деп, Шишкин айтты.

— Сен кичеенбеске турыг ба? — деп, Воло-дя сурады.

— Мен жагыс ла төрт аларым деп, сөзим бер-бей турым — деп, Шишкин айтты. — Мен бас-тыра предметтерден төрткө үренерим деп сөзим берип турым, орус тилден јук ле үчке сөзим бе-рип турым.

— База нени таптың! — деп, Юра айтты. — Бастыра класс жакшы үренер болуп сөзин берген, сен дезе жок! Көрзөң, кандый сагышту!

— Мен сөзим канайып беретем? Орус тилден мен үчтең артык отметка качан да албагам. Уч те болзо жакшы.

— Уксаң Шишкин, сен непинг учун мойноп турың — деп, Володя айтты. — Бастыра предметтерден төрттөң төмөн үренбезим деп сен сөзинг бердинг ине.

— Сөзим мен качан бердим?

— Бу стенгазетте сениң заметкан эмес пе? — деп, Володя сурайла, бистинг мынанг ары жакшы үренерис деген заметкабыс жаар көргүсти.

— Чын! — деп, Шишкин айтты. — Мен ундуп салган эмтирим.

— Же, эмди канайып белетенип турың?

— Же канайдар, кем жок, эмди белетенерим — деп, Шишкин жөпсиңди.

— Ура! — деп, уулдар кыйгырышты. — Молодец, Шишкин! бисти уятка салбадың! Эмди бис очообыс бойыстың классыбыстың ады учун тартыжарыбыс.

Шишкин ондый да болзо меге ачынып, айылына жапарда, жолой менле керек дезе эрмектешпей де турган: мен оны стенгазетке заметка бичиирге бойыла кожо көкүдип алган деп, ачынып турды.

Алтынчы бажалык

Шишкин канайда эткенин билбей турым, же мен үредүни тургуза ла тыгыдар деп шүүнип алдым. Сыранай ла керектүзи күн ээжи тургу-

зып алатаны болуп јат деп, мен шүүнп алдым. Ольга Николаевнанын айтканы аайынча уйуктаарга эрте бир он час ла кирезинде јадарым. Уйкудан база эрте турарым, эрте турала, школго барардан озо урокторды белетеерим. Школдо уроктор божогон кийининде бүдүн јарым час кире футбол ойноорым, онын кийининде урокторго белетенерин баштаарым. Урокторды белетеп алган кийининде нени ле эдер күүним келзе, оны ла эдерим: ол эмезе балдарла ойноорым, ол эмезе уйуктаар ой јеткенче бичик кычыарым.

Уроктор белетеерден озо, мен мынайда сананып алала, футбол ойноорго бардым. Бүдүн јарым час, көп лө болзо, эки час ойноорым деп, мен бек сананып алдым, је футбол ойнойтон јаланга келеле, ойной береримде, ончозын ундуп салгам, јангыс ла орой энгир кире берерде ле сагыжыма кирди. Мен урокторымды база ла орой энгирде, бажым торт ло иштебей турар тушта белетедим, эртен мылдый узак ойнобозым деп, сөзим бериндим. Је эртенгизинде мен база ла орой энгир киргенче ойноп јүрүп калдым. Бис ойноп турганча, мен сананып ла турдым: «База бир гол кийдире тееп берзебис ол тушта јанарым», је ненин де учун онойдо болбой турды, бис бир голды кийдире тееп ийзебис, база бир гол кийдире тееп берген кийининде јанарым деп, ойноп турдым. Орой энгирге јетире мынайда ла ойноп јүрүп калатам. Ол тушта мен бойыма айттым: «Токто! Менде не де келишпей јат!» Ненин учун ондый болуп јат деп, мен санандым. Мен санангам, санангам, учы-учында менде күүн-табы јок болгоны јарталды. Јартап айтса, менде күүн-табы бар, ол јангыс ла тын эмес, кандый да уян. Меге нени-нени эдер керек болгондо, оны эдерге албаданып болбойдым, качан нени-нени этпес керек

болгондо, оны этпегенче токтодынып болбойдым. Темдектезе, мен кандый бир јилбүлү бичикти кычырып баштап алгамда, оны учына јетире кычырбаганча айрылып болбойдым. Меге уроктор белетеер керек ол эмезе уйуктаар ой једип келер, је мен кычырып ла јадым. Энем мени барып уйукта, адам уйуктаар ой јеткен деп айдадылар, је мен олордын айтканын укпай, олор мени кычырбазын деп отты өчүрбегенче, мен кычырадым. Футболло ондый ок керек болот. Ойынды ойинде божодорго меге күүн-табы јетпейт.

Ончозын сананып көрөлө, бойым да кайкайдым. Мен бойымды тыг күүн-табылу, кылык-јагым кату кижиде деп бодогом, көрөр болзо, күүн-табы јок, кылык-јагы уян, Шишкиндий ок кижиде эмитирим. Бойымды тыг күүн-табылу кижиде эдип алар деп шүүнип алдым. Ондый кижиде болорго нени эдер керек? Онын учун мен эдер күүним келип турган немени этпей, торт эдер күүним јок немени эдерим. Эртен тура зарядка эдер күүним јок — је мен эдерим. Футбол ойноп барар күүним бар — је мен ойноп барбазым. Јилбүлү бичик кычырар күүним бар — је мен кычырбазым. Оны бу ла күннен ала, тургуза ла баштаарым деп шүүнип алдым.

Бу күн эгирде энем чайлаарга мен сүүп турган пирожный быжырган. Меге талортозынан сырагай ла амтанду јери келишкен. Је менин бу пирожныйды јиир күүним келип те турган болзо, мен оны јибезим деп шүүнип алдым. Чайды мен калашла ла кожуп ичип алгам, пирожный дезе онойдо ло артып калган.

— Сен пирожныйды ненин учун јибедин? — деп, энем сурады.

— Пирожный мында сонзунга јетире јадар—

эки күннин туркуныша — деп, мен айттым. — Мен оны сонгзун энгирде жиirim.

— Мынызы не, жибес болуп чертенген бе? — деп, энем айтты.

— Э-э, жибес болуп чертенгем — дедим. — Пирожныйды сонгзунга жетире жип салбазам, ол тушта мен тын куун-табылу кижн болорым.

— Жип салзаң? — деп, Лика сурады.

— Же, жип салзам, уян кижн болгойым. Бойы ондобой турган неме чилеп!

— Мен бодозом, сен чыдажып болбозың — деп, Лика айтты.

— Көргөйс.

Эртен тура мен уйкудан туруп келеримде, зарядка эдер кууним торт жок болгон, же ондый да болзо эттим. Онын кийининде соок суула урунарга бардым, ненин учун дезе, менин соок суула урунар кууним база жок болгон. Ажанып ала-ла, школго барарымда пирожный тарелкада онойдо ло артып калды. Школдон келеримде пирожный ол ло бойынча жатты, жагыс ла ол эртенги күнге жетире кадып калбазын деп, энем оны сахарницанын какпагыла жаап салган эмтир.

Мен оны ачып көрзөм, же ол бир де кичинек катпаган эмтир. Менин оны тургуза ла жип ийер кууним сурекей келген, же мен жибедим.

Бу күн мен футбол ойнобой, бүдүн жарым час кире амырап алала, онын кийининде уроктор белетеер деп шуунип алдым. Туште ажанып алала, мен амыраарга отурдым. Же канайда амыраар? Амыралта ол ойып ол эмезе кандый бир жилбулу неме эдери болуп жат. «Нени эдер? -- деп санандым. Нени ойнойтон?» Оноң санандым: «Барып балдарла футбол ойнойдым».

Онойдо сананарга жеткелегимде, буттарым мени бойы оромго чыгарып келди, пирожный онойдо ло тарелкада артып калды.

Оромло барып жадала, кенетийин санандым: «Токто! Мен нени эдип жадым? Менин футбол ойноор кууним келип турган болзо, ойнобос керек. Тын куун-табыны мынайда воспитывать эдип жат па?» Мен тургуза ла кайра бурыларга турала, санандым: «Барып балдар канайда ойноп тургандарын көрөдүм, бойым дезе ойнобойдым». Келеле көрүп турзам, ойыннын сыраңай ла көндүгө берген ойи эмтир. Шишкин мени көрүп ийеле, кыйгырды:

— Сен кайда базып жүредин? Биске он гол кийдире тееп бергендер! Капшай болуш!

Мен ойынга канайда киргенимди бойым да билбей калдым.

Айылыма база ла орой энгирде келеле, санандым:

«Эх мен куун-табы жок уйан ла кижини! Эртен турадан ала жакшы баштагам, оноң ончо керекти бу футбол үреди!»

Көрзөм — пирожный тарелкада жадыры. Мен оны алала, жип салдым.

«Менде тўнгей ле кандый да кўўн-табы жок» — деп санандым.

Лиқа јанып келеле, тарелканы кўрзў — онызы куру.

— Чындажып болбодың ба? — деп сурады.

— Нени «чыдажып болбодың ба?»

— Пирожныйды јип салдың ба?

— Сениң не керегин бар? Јип ле салганым ол. Сениң вирожныйыңды јип ийген эмезим ине!

— Сен неге ачынып јадың. Мен нени де айтпай јадым. Ондый да болзо, сен узак чыдашкан. Сен тың кўўн-табылу кижиде. Менде кандый да кўўн-табы жок.

— Сенде нениң учун жок?

— Бойым да билбей јадым. Сен эртеңге јетире пирожныйды јибеген болзон, мен бойым чыдажып болбой, байла, јип салар эдим.

— Опойдордо, менде кўўн-табы бар деп бодоп турың ба?

— Бар эмей база.

Мен эмеш токунай береле, бугун тургузып алган амадуумды будурип албаган да болзом, эртеңги куннен ала кўўн-табыны воспитывать эдерин баштаарым деп сананып алдым. Јакшы кун турган болзо, берген сўзимди канайда будурерин билбей турым, је бу кун эртең турадан ала јаш јааган, футбол ойнойтон јалан Шишкинниң айтканыла јилјирейле, ойноорго јарабас болуп калган. Ойноор арга жок болордо, ойноор кўўним де келбеди. Қижиде сан башка буткен! Кезикте: уулдар футбол ойноп турза, сен айылыңда отурып сананып јадың: «Кўркий мен, кўркий, ырыстан ырыс жок! Ончо балдар ойногылап јат, мен дезе айылымда отурып јадым». Айылда отурып турала, ончо балдар база айылдарында отурып кемн-

зи де ойнобой јат деп билип турзан, ол тушта бир де неме сананбай јадыг.

Бу тушта онойдо ок санандым. Тышкары кўски јанмыр тамырап јаап турган, мен айылымда тоқуналу отурып алган урокторым белетеп отурдым. Арифметиканын урогына јетпегенче, менин ижим сўрекей јакшы барган. Алдынан бойым бодогончо, балдардыг бир бирўзине барала, арифметикадан бодоорго болужып бер деп суразам торт болор деп, шўўнип алдым.

Мен тўрген шыйдынып алала, Алик Сорокинге бардым. Ол бистинг звенодо арифметикала ончо ўренчиктерден артык бодоп турган. Ол арифметикадан сўре ле беш алат.

Мен ого келзем, ол столдо отурып алган јангыскан шахмат ойноп отурды.

— Бот сенин келгенин јакшы! — деди. — Эмди ле сенле шахмат ойноорыс.

— Мен шахмат ойноорго келген эмезим — деп, мен айттым. — Меге арифметикадан бодолго бодоорго болушкан болзон торт болор эди.

— Кем јок, эмди ле. Јангыс ла билеринг бе не? Арифметикадан бўдўрерге бисте ой бар. Мен сеге тургуза ла јартап берерим. Озо баштап шахмат ойнойлык. Сеге тўней ле шахмат ойноорго ўренип алар керек, ненинг учун дезе, шахматла јакшы ойногон кижиде арифметикадан да јакшы ўренер.

— Сен тўгўндебей турын ба? — дедим.

— Јок, акту сўзим! Менин арифметикала ненинг учун јакшы ўренип турганымды, сен билип турын ба? Ненинг учун дезе, шахмат ойноп јадым.

— Је ондый болзо, кем јок — деп, мен јўпсиндим.

Бис фигураларды тургузып алала, ойноп

баштадыбыс. Мениң оныла ойноп болбозым ме-
ге тургуза ла јарталды. Ол токуналу ойноп бол-
бой, мен јастыра јүрүп ийгемде, ол нениң де
учун ачынып, меге сүре ле ачынып турды:

— Је кем онойдо ойноп јат? Сен кайдаар јү-
рүп јадын? Онойдо јүрерге јараар ба? Тьфу! Бу
не мындый јүрүш?

— Нениң учун мынайда јүрерге јарабас? —
деп, мен сурадым.

— Нениң учун дезе, мен сениң пешканды јин
ийерим.

— Јип ле ал, јангыс ла кыйгырба, пожалуй
ста! — дедим.

— Сен оноор ло јүрүп турганда, кижиде сего
канайда кыйгырбас!

— Сеге ле јакшы болгой: капшай ойноп ала
рын — дедим.

— Меге санаалу кижиден ойноп аларга јил-
бүлү, сендий ойынчыдан ойноп аларга бир де
јилбү јок — деди.

— Онойдордо, сенийиле болзо, менде санаа
јок по?

— Сүрекей де эмес ле.

Онойдо ол мени бир катап ойноп албаганча,
сүре ле ачындырып, ойыншың учунда айтты:

— База ойнойлык.

Мен ачына береле, ол тың мактанбазың
деп, оноң ойноп аларга күүнзедим.

— Кем јок, јангыс ла кыйгырбастан болзын,
оноң башка, мен ойнобой чачып ийеле, јүре бе-
рерим — дедим.

Бис база ла ойноп баштадыбыс. Эмди ол
кыйгырбай ойноп турды, је оның унчукпай ойноп
болбозы јарт көрунип турды, оның учун попугай
чылап сүре ле калырап, мени шоодып турды:

— Ага! Слер онойдо јүрдигер бе! Ага! Угу!

Слер эмди кандый санаалу болуп калганыгар!
Айтсагар пожалуйста!

Угарга да жескичилу болгон.

Бу да ойында мен ого ойлотырып ийдим, онын кийининде канча катап ойлотырганым санаама кирбейт. Ойноп божойло, бис арифметикала белетенип баштадыбыс, онын жаман кылык-жангы мында да көрүндү. Ол токуналу нени де жартап болбоды:

— Тегин ле неме ине, сен канайып ондобой турун! Бу мыны кичинек те балдар ондоп жатше! Эх, сен база кижиле! Мында кижиле ондобос не бар? Астаачыны астадаачыдан аңылап болбой жат! Бис оны үчинчи класста үренеристе өткөнүс. Сен канайттыг, айдан антарылып туштуг бе?

Мен айттым:

— Сеге меге жарт болгодый эдил. жартап айддып берерге күч болзо, мен кемге-кемге өскө до кижиге барарым.

— Же мен жарт болгодый эдил жартап жадым ине, сен дезе ондобой жадын!

— Сенниг жарт болгодый эдил жартап турганын кайда? — дедим. — Керектүзин жарта. Мен айдан түшкөм бе, айса кайдаг түшкөм, ондо сенин не керегин бар?

— Же кем жок, сен жагыс өөркөбө, мен сеге жарт болгодый эдил жартаарым.

Же ол меге жарт болгодый эдил жартап болбоды. Энирге жетире оныла отурала, бир де неме ондободым. Меге ачынчылу ла деген неме, оны шахматла бир де катап ойноп албаганым болды. Ол онойдо тын мактапбайтан болзо, меге тын ачынчылу болбос эди. Эмди менин оног ойноп алар күүним келди, бу күннен ала мен онын айылына күнүн сайын барып, арифметикала

белетенип, частар туркунына шахмат ойноп турдыс.

Ойноорго мен табынча үрене бердим, кезик учуралдарда меге оонг ойноп алып турарга кели жип турды. Чынын айтса, ондый учуралдар каа-жаа ла болуп туратап, је ол мени сүрекей сүүндиретен. Баштапкызы, ол, ойнодып баратканда попугай чылап, унчукпай баратап; экинчизи, сүрекей ачынатап: кезикте секирип, кезикте отура түжүп, ол эмезе бажын кабыра тудуп туратап. Көрөргө дө каткымчылу болгон. Же мен ле ойнодып баратсам ачынбазым, покорим ойнодып бараткан болзо, сүүнбезим. Алик дезе ондый эмес: ол ойноп алып турганда сүүнгенине чыдашпас, ойнодып бараткан учуралда, ачынганына бойынын чачын да жула тартып алгадый белен турар.

Шахматты јакшы ойноорго үренип аларга, мен айылымда Ликала ол эмезе адам үйде тушта адамла да ойноп турдым. Шахматты јакшы ойноорго үренип аларга турган болзон, шахматты канайда ойнойтоны керегинде бичикти кычырып ал деп, бир катап адам меге айтты. Мен ол бичикти тургуза ла бедрей береле, оны корзинадагы эски бичиктердин ортозынан таап алдым.

Мен озо баштап бу книгадаг нени де ондоп болбос болорым деп бодогом, је кычырып баштаарымда ол јарт та, тегин де бичилген эмтир. Шахматты ойноор тушта јуудагы чылап ок баштамкайын колына түрген алып, бойынын фигураларын ичкери јылдырып, өштүнүн јерине кирип барала, онын корольын канайда атаковать эдетени керегинде айдылган болгон. Книгада шахматты канайда ойноп баштаарын, табаруны канайда эдетени, канайда коруланатаны кере-

гинде ле оног до оскó тузалу немелер керегинде айдылган эмтир. Бу кннгану мен эки кун кычырдым, учинчи кунде Аликке келеле, шахматла оног ээчий-деечий ойноп алып тура бердим. Алик торт ло кайкап, не болгону ондоп болбой турган. Эмди айалга кубула берди. Бир канча кундер откөн кийининде мен јакшы ойной бердим. Алик керек дезе, мени ајарыбас та јанынан ойноп алып болбой турган.

Бу шахматтыг ла учун биске арифметикадан бодолго бодоорго ой ас артып, Алик меге чала-была ла јартап берип турар боло берди. Шахмат ойноорго мен үренип алдым, је ол мени арифметикадан бодолго бодоорго болушканын мен сеснедим. Арифметикала менин керектерим азыйдагызындый ок коомой болордо, эмди шахмат ойнобозым деп, мен шуунип алдым. Ого үзеери шахмат менин күүниме тийе берген. Алик меге сүре ле ойнотырып турган учун, опыла ойноорго до јилбүлү эмес болгон. Мынан ары шахмат ойнобозым деп, мен ого айттым.

— Канайда! — деп, Алик айтты. — Сен эмди шахмат ойнобозым деп, айдып јадын ба? Шахматты сен сүреен јакшы ойноп јадын ише! Сен шахматты таштабай, оног ары ойноор болзон, атту-чуулу шахматист боло берерин!

— Менде кандый да шахмат ойнотон аргам јок! — деп, мен айттым. — Мен сени бойымнын санаамла ойноп алып турган эмезим ише. Мен ончозын кннгадан үренип алгам.

— Кандый кннгадан?

— Шахматты канайда ойнооры керегинде јартаган кннга бар. Күүнин бар болзо, оны мен сесе берерим, ол тушта сен менен де коомой ойнобозыг.

Аликтин ол кннганы капшай ла кычырып алар

күүни келди. Бис оныла кожо менин айылыма келдибис. Мен ого, ол кинганы берип ийеримде ле, ол оны кычырарга капшай ла айылы жаар жүгүрди. Арифметикадан жакшы бодоорго үренип албаганчам, шахмат ойнобозым деп, мен шүүнүп алдым.

Жетинчи бажалык

Бистин вожатый, Володя, энгирде шкодо ойын тургузар деп шүүнди. Кезик балдар стихтер эске үренип алала, сценада кычырып берер деп шүүнүп алдылар. Кезиктери сценада физкультурный упражнениелер көргүзүп, пирамида тургузар дештилер. Мен балалайка ойноорым, Павлик Козловский дезе, гопак танцевать этсин деп, Гриша Васильев айтты. Сыранай ла жылбүлү немени Ваня Пахомов ло Игорь Грачёв сананып алдылар. Олор Пушкиннин «Руслан ла Людмила» деген поэмазынан «Русланнын башла согушканы» деп үзүктү көргүзөргө шүүнүп алдылар. Бу үзүк бистин төртинчи класска керектү кычырар «Төрөл куучын» деп кингабыста бар болгон. Бис оны кычырганынан бери узак та ой өтпөгөн болгон.

Мен великаннын бажын фанерадан кезеле, онын будумин коркушту эдип журайла, бойым онын кийинине жажынып алала, келиштире куучындап турарым деп, Игорь Грачёв айтты. Ваня дезе Руслан болуп ойноор. Ол агаш жыда эдип алала, башла согу жар.

Шишкиннин ойында кожо туру жар күүни келерде, ол мени Ольга Николаевнадан ойында кожо туру жарга суранарга жөптөп алды. Же Ольга Николаевна жөпсинбеди.

— Слерге озо бойыгардын коомой отметкала-

рыгарды јоголтор керек, ол тушта сценада туру-
жарга јараар — деп, ол биске айтты.

Балдар бойыныг рольдорыг үренип, стихтер-
ди кычыргылап тура бергилеерде, бис Шишкин-
ле экү залда ары-бери телчип, олорго күйүнип
турдыбыс. Игорь фанерадаг великаныг бажын
кезин алды. Алдындагы эрдин Игорь башка ја-
зайла, кадула кадап ийерде, великаныг оозы
ачылар аргалу боло берди. Оног ол великаныг
бажын будукла јурайла, көстөрин дезе тозырай-
та јурап салды. Ол баштын кийинше кирип
алала, великаныг фанерадаг эткеп эринин
кыймыктадып, бойы бу өйдө ыркырашып, куу-
чындаганда чын ла баш куучындап турган неме-
дий болды.

Бир катап Шишкин јакшы сүме тапты.

— Кече мен «Руслан ла Людмила» деп поэ-
маны кычыргам, ондо Руслан атту јүрген деп би-
чилген, бистинг Русланыбыска дезе сценада јойу
јүрерге келижин јат — деп, ол айтты.

— Атты сен кайдан аларын? — деп, мен айт-
тым. — Ат та бар болгон болзо, оны сценага ту-
нгей ле чыгарбазын.

— Менде јакшы шүүлте бар: бис экү ат боло-
рыбыс — деп, ол айтты.

— Бис канайда ат болотоныс?

— Менде «Затейник» деп журнал бар, ондо
эки кижиг сценада канайда ат болуп ойнойтошын
бичип салган. Оны эдерге бөстөнг аттыг кеберин
кезин алар керек. Алды јанында аттыг бажы
эдилеп јат, кийин јанында — куйрук, ич јанын-
да төрт бут. Мен бу көктөп салган немеге ки-
реле, аттыг бажына бойымнын бажымды сугуп
јадым, сен дезе кийин јанынан киреле, бөкөйип
алала, мениг курлаамнан тудунып алзан сениг
белиг аттыг белиндий көрүнер. Атта төрт бут,

бисте база төрт бут. Мен кайдаар ла барзам, сен оноор ок бас, ол тушта ат болуп көрүнер.

— Ондый немени бис канайып көктөп аларыс? — деп, мен сурадым. — Бис кыстар болгон болзобус көктөп алар эдис. Кыстар көктөлип биллип жадылар. Олор школдо көктөнөргө база үренип жадылар.

— Сен Лика сыйыныңды суразан, ол көктөп берер.

Бис ончозын Ликага куучындап береле, болушсын деп оны сурадыс.

— Мен болужарым, же оны көктөөргө бос керек ине — деп, Лика айтты.

Бөсти кайдаг таап алатанын бис узак санадыбыс, учында Шишкин бойының туразының үстинен кемге де кереги жок эски матрац таап алды. Бис матрацты жаап туруп кактайла, Ликага оны көргүстибис. Онон, байла, не-не чыгар болор деп, Лика айтты. Ол матрацты сөгүп ийерде, эки жаан жалбак бос боло берди. Ол бисти оның бирузине ат журап беригер деп айтты. Бис мелден алала, бутту, башту атты бөскө журап ийдибис. Оның кийининде Лика эки бөсти катай салала, кайчыла кезип ийерде, бөстөн аттын эки кебери боло берди. Бөстөн кезип алган аттын кеберин Лика катай салала, көктөй берди.

Бис Костяла экү ийнеден база алып алала, аттын кеберин көктөөргө Ликага болужа бердибис. Анчадала аттын буттарын туй көктөөргө биске узак келишкен. Бис бастыра сабарларыбысты ийнеге кадаттырып алганыбыс. Учында ончозын көктөп алдыбыс. Эртеңгизинде бис күдели ле өлөн таап алала, онон ары иштене бердибис. Аттын бажы калагдабай, чике тургадый эдип, оның бажына өлөн тыктайла, күделиден куйрук ла жал эдип ийдибис. Ончозы бүде берерде, бис

Костяла эку атты көктөөрдө ич жанында ачык жер артызып койгон жеринен кирип алала, базыл көрдибис. Лика каткырала айтты, ат жакшы көк төлгөн, жангыс ла кезик жерлерине вата сугар керек, оноң башка, ат арык деп көрунер, ого үзее-ри бөстөң көктөп салганы јарт көрунип турган учун, оны будукла будуп салар керек.

Бис аттың терезиниң ичинен чыгып келдибис. Лика керектү жерлерге вата көктөди, Шишкин десе айылынан пол будуйтан будук экелерде, бис будуп ийдибис. Бу будукла будуп ийерибисте, чын ла кер ат ошкош боло берди. Оның кийнинде будук алала, көзин, тумчугының уйтерин, оозын журап ийдибис. Буттарына туйгактар журап ийдибис. Аттың бажы кулак јок болгон учун јараш эмес болуп көрунип турарда, Лика ого кулак көктөөр деп шуунип алды. Оның кийнинде бис аттың терезине база катап кирдис.

— И-го-го-го! — Костя ат чылап киштеди.

Лика колдорыла чабынып, каткыдан арай ла тумчаланбады.

— Чын ла ат боло берди! — деп, ол кыйгырып турды.

Бис тураның ичле базып, буттарысла ат чылап кайра тееп турдыбыс.

Ат сурекей јизбүлү болгодый, невин учун десе, Лика суре ле каткырып турган. Оноң энем јанып келеле, бизниң атты көрөлө, база каткырып турды.

Адам иштең јанып келеле, база узак каткырды.

— Бу мыны не керек жазаганыгар? — деп, ол сурады.

Школдо спектакль болор, Ваня ла бис экү сценада ат болуп ойноорыбыс деп, бис айдып бердис.

— Слердинг школдо балдар соодойтон неме таап турганы сүреен јакшы. Балдар тузалу немеге таскаарына үренер. Спектакль болор күн меге айдып ийгер, мен база барарым — деп, адам айтты.

Оног бис Шишкининг айылына адыбысты онын таай эјезине ле энезине көргүзерге барды быс.

— Адам ойын көрөргө келер, бис экүди ойынга божотпозо не болор, — деп, мен айттым.

— Сен учукпа — деп, Шишкин айтты. — Кемге де нени де айтпас керек. Бис ончо улустан озо келеле, сценанын кийин јанына јажынып аларыс, Ваня Пахомовты дезе, сценага чыгардан озо, атка минип ал деп айдарыс.

— Чын! — деп, мен айттым — онойдө ло эдерис.

Бу күннег ала бис экү спектакль болорын чыдажып болбой сакып, оног улам үредуге де белетенбей бардыс. Бис күнүн ле сайып аттын терезин кийип алала, ат канайда базып турганына темигип турдыс. Лика аттын терезинин алдына ватаны сырып көктөп турарда, ат учы-учында килеје семире берди. Аттын кулактары, уактын јалбырактары чылап, калаңдай бербезин деп, Костя кулактын ичине пружина кондырып ийерде, кулактар чын ла аттын кулагындый сертейе берди. Костя онын кулагына учук буулаарга шүүнип алды. Ол учуктан билдирбес јанынан тартып турарда, адычак кулагын чын ла ат чылап кыймыктадып турды.

Учы-учында бистинг узак сакыган ойын көргүзөтөн күн једип келди.

Бис адыбыстын терезин билдирбезинен экеле, сценанын кийинине јажырып салдыбыс. Онон Ваня Пахомовты көрүп ийдибис. Костя оны туура кычырып алала, айтты.

— Уксаң, Ваня, сценага чыгып башла согу-
жардан озо, сен сценанын кийинине кир. Оңдо
сеге белетеп салган ат турар. Сен ол атка минип
алала, сценага чык.

— Ол кандый ат? — деп, Ваня сурады.

— Ошызы сенин керегинг эмес. Ат јакшы. Ого
минип алзан, сенин кайдаар ла барар кууниң
бар болзо, ол сени оноор ло апарар.

— Билбей турым — деп, Ваня айтты. —
Ойынга бис ат јок белетепгенибис ине.

— Кулугур! — деп, Шишкин айтты. — Атту
јакшы ине. Руслан атту јүргөн деп, Пушкин би-
чип јат. Оңдо бичилген: «Барзам, барзам сыгыр-
базым, једип алзам јегдирбезим!» Атла келбей
турган болзо, неле келип јат деп турын? «Төрөл
куучын» деп книгада јурукта Руслан атту јурал-
ган.

— Је кем јок — деп, Ваня айтты. — Менин
бойыма да сценада јойу базарга эпјок. Күчтү,
јалтанбас кижии — ат јок.

— Јаңыс ла сен кемге де айтпа, онон башка
оңчо керекти үрөп саларын — деп, Костя айтты.

— Кем јок.

Улус јуулыжып тура берерде, бис кемге де
көрүпбей, сценанын кийинине јажынып алдыс,
аттын терезин белетеп алала, сакып турдыс.
Балдар сценада маңзааргылап јүгүрижип, оң-
чозын белетеп, сценаны јарандырып турдылар.

Учы-учында күзүни калганчы катап шыгырап
божоордо, балдардын ойыны башталды. Балдар

стихти канайда кычырып турганы биске угулып, физкультурный упражненииелерди канайда эди турганы ошозы јакшы көрүнип турды. Физкультурный упражненииелер меге сүрекей јарады. Балдар оны музыкала чокум, јангыс кижидий эп-тү эткилеп турган. Эки неделениг туркунына тегин белетенген эмес.

Оног көжөгө јабыла берерде, балдар фанерадан эткен мачылдаган оосту великанын бажын сценага тургузып ийдилер, Игорь Грачёв онын кийинине јажына берди. Бу ла тушта Ваня көрүнип келди. Ол бажына картонног эткен јылтырууш шлем бөрүк кийген, колында мөнгүн будукла будуган агаш јыда тудунган.

Ваня биске јууктап келеле, айтты:

— Је, слердинг адыгар кайда?

— Эмди ле — деп, бис айттыбыс.

Бис аттын терезине түрген кире бердис, онын алдында ат тура берди.

— Отур — деп, мен шымырандым.

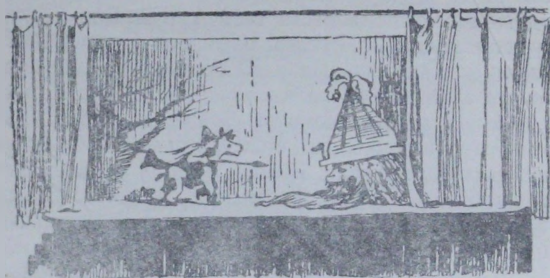
Ваня мениг белиме чыгала, отурып алды. Аттарга ак-јарыкта јүрерге күч болгонун бу тушта мен билдим. Ванянын уурына мен бүктелеле, јыгылбаска Шишкининг курлаазынан тынгыда тудунып алдым.

Бу ла өйдө көжөгө ачылды.

— Чу, јортолыктар! — деп, Ваня — Руслан јакарды.

Бис Шишкинле экү сценага чыгып келдибис. Залда отурган балдар бисти каткыла уткудылар. Байла, бистинг адыбыс јараган болгодый. Бис великанын бажы јаар чип-чике ууландыбыс.

— Тпру! Тпру! — деп, Руслан кимиренди. — Кайдаар јортып турыгар? Башка арай ла табар баганыгар! Кайра бурылыгар!

Бис кайраладыбыс.

Залда тың каткы угулды.

— Кайра тескерлебегер, кулугурлар! — деп, Ваня бисти арбап турды. Бурылала, сценаның ортозы жаар жортыгар. Меге — монолог¹ кычырар керек.

Бис бурылала, сценаның ортозына чыгып келдибис. Ваня тунгак үниле айдып баштады:

О жалаң, жалаң, сениң үстинди
Өлгөн сөөктөрлө кем буркеген?

Ол бу стихти жүзүн башка үниле узак кычырган, Шишкин дезде бу өйдө учуктан тартып турарда, бистинг адычагыс кулактарын кыймыктадып, улусты каткыртып турды. Учунда Ваня монологун кычырып божодоло, биске шымыранды.

— Же, эмди баш жаар жортыгар.

Бис бура соголо, баш жаар бастыбыс. Сго беш алтам кире жетпей, Шишкин кайра чиреп, карайлап турды. Ат великанның бажынаң коркый бергенин көргүзөргө, мен база кайра чиреп турдым. Руслан адының кабыргаларына тееп

¹ Монолог — сценада ойноп турган кижн бойына ол эмезе залда отурган улуска айткан куучын.

баштады, жартап айтса, менин кабыргаларымды өдүгинин чоңчойлорыла тееп турды. Бис башка жууктап келдибис. Руслан онын тумчугыныг уйттерин жыдазыла кычыкайлай берди. Бу тушта баш оозын ачып ийеле, келип чүчкүрерде! Бис Шишкинле экү кайра секирген бойынча, бисти салкын учурта соккондый бастыра сценаныг үстиле айланыжа бердибис. Руслан аттаг арай ла антарылбаган. Шишкин мениг будыма базып ийген. Будым тыг ачий бергеннис мен чыдажып болбой, сагар будымла секирип, аксай бердим. Ваня мениг кабыргаларыма база ла тееп баштады. Бис башка база ла катап чурап бардыс, ол биске удур кеиле үре берерде, бис ойто ло кайра тескерледис. Бис онойып ого канча ла катап табару эттибис, учында мен айттым:

— Капшай божодыгар, оног башка мен чыдажып болбозым — дедим. — Мениг будым тегин де ачып јат!

Ол тушта бис башка калганчы катап чурап барарыста, Ваня оны жыдазыла келип кадаарда, керек дезе будуктары да чачылыжа берди. Великанныг бажы жыгылала, ойын божой берерде, ат сценадан аксай, аксай барды. Балдар колдорын јангыс кижидий чаба бердилер. Ваня адышаг түже калыйла, чын актёрдый, залда отурган улуска бажын кекнирге барды.

- Шишкин айтты:

— Бис сценада база ойногоныс ине. Биске улуска бажыс база кекнир керек.

Бу ла өйдө сценага ат чыгала, бажын база кекий бергенни ончолоры көрүп ийдилер. Бу ончо улуска јарай берген учун, залда тал-табыш көдүриле берди. Балдар колыла оног тыг чаба бердилер. Бис улуска бажысты кекийле, жүгүре бердибис, оног ойто ло чыга коноло, бажысты

кекип турдыбыс. Бу ла тушта Володя көжөгөни турген жабыгар деди.

Көжөгөни жаап ийдилер. Бис качарга ла турарыста, Володя аттын кулагынаг тулуп алала айтты:

— Бери чыгыгар! Мында кем баштактанып жат?

Бис аттын терезинин ичинег чыгып келдибис.

— А, слер турыгар ине! деп, ол айтты. — Слерге мында баштактанзын деп кем айткан?

— Ат коомой болды ба? — деп, Шишкин кайкады.

— Атты слер якшы эдип алганыгар — деп, Володя айтты. — Јазап ойноп болбогоныгар: сценада кезем куучын өдүп жат, ат дезе буттарыла элип-селип кыймыктадып жат. Аттар онойдо эдип турганын слер кайдан көргөнигер?

— Је жангыс јерге онойдо тым турарга кижари арып берер ине — деп, мен айттым. — Ого үзее-ри устимде Ваня отурып жат. Ол кандый уур оны бойыгар билеригер. Кижикапайып тым туратан!

— Сценага чыккан сонгында турар керек болгон. База... Руслан стих кычырып жат: «О јаланг, јаланг, сениг устинди өлгөн сөөктөрлө кем бүркегер?» — кенетийин улус каткырған. Бу улус не каткыргылап туры? деп мен санандым. Кижикаткыргадып мында не бар? Көрөр болзо, бу өйдө ат кулагыла кыймыктаткан эмтир!

— Је аттар нени-нени угуп турганда, кулактарыла жаантайын кыймыктадып жат — деп, Шишкин айтты.

— Нени угарга кулагын кыймыктаткан болотон?

— Стих... Ол Русланнын стих кычырып турганын угала, кулагын кыймыктаткан.

— Кыймыктадып та ийген болзо түбек эмес.

ол кулагыла чымыл айдагандый кыймыктаткан.

— Мен эмеш јастыра ойногом — деп, Шишкин айтты. — Учукты ойинен өткүре тыг тартып тургам.

— «Јастыра ойногом» — деп, Володя ого өткөни турды. — Экинчизинде сценага сурапбай чыкпагар.

Бис айдары јок купуга береле, биске Ольга Николаевнадан база једжер деп бис санандыбыс, је Ольга Николаевна биске мени де айтпаган, онын ордына бисти онын айтканын укпаган дейле, арбаган болзо, онызы меге артык болор эди. Ол, байла, Шишкин ле мени кылык-јагы качан да түзелбес коомой уулдар дейле, онын учун олорло јакшы куучындажарга да керек јок деп, санаган болор. Бу спектакль ла шахматтыг учун мен үредүни тыгытпагам, бир канча күн өткөн кийининде биске баштапкы четвертьтин табелин бергилсерде, мелиинде арифмети кадаг эки болгон.

Бу четвертьте менде эки болор деп, мен алдында да билип тургам, мен четверть эмди де узак, үредүни тыгыдып аларым деп шүүнип тургам, је четвертьтин өткөни билбей де калгам. Шишкинде орус тилден база эки бар эmdir.

— Табельди мениг учун байрам алдында үлеп јат? Эмди мениг байрамдайтан кууним үрелди! — деп, мен Шишкинге јанып барадала, јолой айттым.

— Мениг учун? — деп, Шишкин сурады.

— Мениг учун дезе, айылда эки алганымды көргүзерге келижер.

— Мен байрам алдында эки алганымды көргүспезим — деп, Шишкин айтты. — Энемниг байрамдайтан куунин мен не үрейтем?

— Је байрамнын кийининде түгей ле көр-

гүзерге келижер ине — деп, мен айттым.

— Ондый болзо, байрамнын кийининде көргүзерге келижер, байрамда ончозы сүүнчилү болор, эки алганымды көргүзип ийзем ончозы кунуга берерлер. Энемди мен тегин јерге не ачындыратам? Мен энемди сүүп јадым.

— Сен энемди сүүп турган болзонг, јакшы үренер эдинг — деп, мен айттым.

— Сен дезе јакшы үренип јадың ба? — деп, Шишкин каруузын берди.

— Мен бе? Јок, мен мынанг ары јакшы үренерим.

— Мен де јакшы үренерим.

Куучын бого божоды, мен Шишкиннинг айтканы аайынча табелимди байрам божогон кийининде көргүзерим деп, сананып алдым. Уренчиктерге табельдерди байрамнын да кийининде үлеп турган учуралдар бар ине. Мында ондый бир де неме јок.

Сегизинчи бажалык

Бистин узак өйдинг туркунына чыдашпай сакыган ноябрьдинг 7-чи күни — Улу Октябрьский революциянын байрамы једип келди. Мен уйкудан эрте-эрте турган ла бойынча, көзнөктин алдына јүгүрип бардым. Күн чыкпаган да болзо, је тышкары јап-јарык болгон. Тенери бир де булут јок ару, чаңкыр турган. Бастыра тураларда кызыл маанылар, Лениннинг ле Сталиннинг портреттери. Катап ла јас келген немедий, мен сүүне бердим.

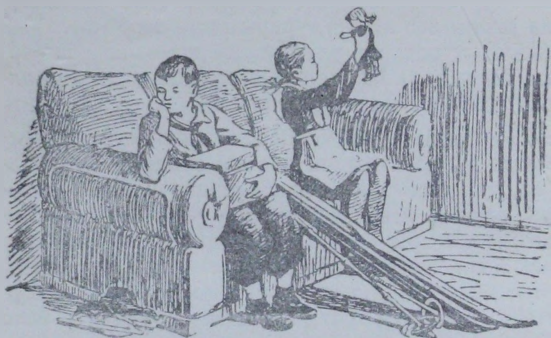
Байрам тужында сагыжынга ненинг де учун эң јакшы неме кирет. Кандый да кайкамчылу немелер керегинде сананып, түрген чыдай береле, сүрекей күчтү, јалтанбас кижии болуп алала, ге-

роический керектер эдерге куунзеп жадын: кижн журбеген тайгаларга журерге, кижн чыкпаган жылым таштарга чыгарга, чагкыр тенери алдыла самолётло учарга, жердин алдына тужуп, темир, таш комур казып, эн чолдорди сугарарга каналдар казып, агаштар отургузып ол эмезе заводто мергендучи болуп иштеерге, кандый бир машиналар эдип, адам, энем ле Ольга Николаевна оморкогодый эдип, бистин недег де кару, сырагай сууген покорибис ле уредучибис улу Сталин мени мактагадый эдип.

Менин амадуум ондый. Мында кижн де кайкагадый неме жок деп, мен сапанадым.

Бистин ороондо кажы ла кижн жакшы уренип, нени ле эдер кууни бар болзо, бойынын санаазын будурип алар, ненин учун дезе, коп жылдар кайра, бу кун, жетинчи ноябрьда кижн базыпган капиталисттерди албаты суруп ийген, эмди ончо неме албатынын колында деп, адам меге айткан. Ондый болзо, ончо неме меге база келижип жат, ненин учун дезе, мен база албатыга кирип жадым.

Бу кун адам меге журукту, белгелу фонарь, энем дезе конек, Лика дезе компас сыйлап берди, мен Ликага дезе журук журайтан жузун-жуур будуктар сыйлап бердим. Онын кийининде бис Ликала эку адабысла кожо адам иштеп турган заводко барала, ишмекчилерле кожо демонстрацияга бардыбис. Эбире музыка ойноп, ончо улус кожондоп турды, Лика ла мен база кожондоп турдыс, биске сурекей суунчилу болгон, адам биске кей шарлар садып берди: меге кызыл, Ликага дезе жажыл. Бис городтын эн жаан площадке жууктап келеристе, адам биске эки кызыл флажок садып берди, бис бу флажкторды

тудунып алала, трибунаның алдыла бастыра
площадьла өткөнис.

Оноң бис жанып келдис, удабай ла биске
айылчылар жуулыжып келди. Элден озо Шура
таайым келди. Онын колында эки туунчек бол-
ды. Ол биске сый экелгенин, бис тургуза ла се-
зип ийдибис. Озо баштап Шура таайым слердин
кылык-жаңгыгар јакшы ба деп сурады. Бис јак-
шы деп каруузын бердибис.

— Энегерди угуп јадыгар ба?

— Угуп јадыбыс — дештис.

— Уредугер кандый?

— Јакшы — деп, Лика айтты.

Мен база — јакшы дедим.

Ол тушта ол меге металлический конструктор¹,
Ликага дезе ойноор кубиктер сыйлады.

Онын кийининде адам ла энемнин танышта-
ры келдилер: Лидия, Сергей оноң Надежда,
Юрий ле Нина. Ончолоры ла мениң канайда уре-

¹ Металлический конструктор — балдар ойноор
тушта ойынчыктар эдин алаган јузун-јуур темирлу кайырчагаш.

нип турганымды сурап турдылар. Мен ончозына ла јакшы деп айдып турарымда, олар меге сый сыйлап турдылар, учында сый менде көптөй берди. Ликуда сыйлар база көптөй берди. Мен алган сыйларымды көрүп отурала, кунуга бердим.

Меге уятту боло берди, неинг учун дезе, менде арифметикадан коомой отметка бар болгон, мен дезе ончо улуска јакшы үренип јадым деп айткам. Мен ол керегинде узак сананып, эмди мынан ары үредүни тыгыдарым, мындый керек база болбос деп, бойыма сөзим бериндим. Мынайып шуунип аларымда менин кунуга берген күүним јоголып, эмештен сүүнчилү боло берди.

Сегизинчи ноябрьда база байрам күн болды. Мен бистинг класстын көп балдарына айылдадым, олар дезе меге айылдадылар. Бис жүзүн-јуур ойындар ойноп, эгирде дезе стенеден белгелү фонарьдын јуруктарын көрүп турдыбыс. Мен уйуктаар алдында улустап алган сыйларымды орыннын јанындагы отургушка салып койдым. Лиқа сыйларын база отургуштын үстине салып койгон, бистинг демонстрацияга алып жүрген шарларыс потолоктын алдында учкылап турган. Оларды көрөргө кандый јакшы болгон.

Эртеңгизинде уйкудан ойгонып келеле көрзөм, кей шарлар полдо јаткылады. Олар жуурылыжала, кичинектеп калган јаттылар. Јенил кей шарлардан чыгып калган учун, өрө база катап көдүрилип болбой турдылар. Ол күн мен школдон јанып келеле, коомой отметка алганымды энеме канайда айдарын билбей турдым, је энем менин табелимди көрөргө бойы сурады. Мен табелимди сумкамнанг унчукнай чыгарып алала, энеме бердим. Энем менин кандый отмет-

калар алганымды көрүп турала, элден ле озо экини көрүп ийди.

— Же, мен онойдо бодогом эдим ле! -- деп, энем кабагың жуурып айтты. — Ойноп жүрүп калган, эмди дезе четвертьте коомой отметка алдың. Нениң учун дезе? Кижги айтканын угар күүниң жок! Урокторыңды бойының ойинде белетеп тур деп, сеге жаңыс катап айдылган эмес, же сеге айт та, айтпа да --- стенеге айтканыла түңгөй ле. Сен экинчи жылга артарга турың эмеш пе?

Мен эмди жакшы үренерим, коомой отметка албазым деп айтканымды угала, энем каруузына жаңыс ла күлүмзиренди. Мениң берген сөзиме бир де бүтпей турганы жарт болды. Мен энемди табельге колыгар салып беригер деп сураарымда, ол айтты:

— Жок, адан бойы колын салзын.

Онызы неден де коомой болгон! Мен табельге энем колын салып берер болор деп иженип тургам, ол тушта оны адама көргүспезе де кем жок болор эди, эмди дезе адамның мени каарып айтканын угарга керек болды. Күүн-санаам жана берерде, урокторды да белетеер күүним жок болды.

«Алдырбас, адам адылзын, ол тушта мен үренерим» — деп санандым.

Учы-учында адам иштен жанып келди. Адам ажанып алган кийининде жалакай болотон учун мен адам ажанганча сакып алала, табельди столдың үстине иле көрүнгөдий эдип салып койдым. Адам столдың үстинде жаткан табелимди удабай ла көрүп ийеле, отметкаларымды көрөриң баштады.

— Јединбеске јединип алган эмтирин! — деп, адам экини көрүп ийеле, айтты. — Сен нөкөрлөринген уйалбай жадын ба?

— Јаңгыс ла мен эки алган неме чилеп — деп, мен каруузын бердим.

— База кемде эки бар?

— Шишкинде бар.

— Сен јозокты нениг учун Шишкинненг алып јадыг?

— Сен јозокты јакшы үренчиктерденг алатан болзог. Айла, Шишкин слердиг эн артык үренчикгер болгон бо?

— Бир де эн артык эмес — деп, мен айттым.

— Сен јакшы үренип, Шишкинге болужып берген болзог. Слер экүге ончо балдарданг коомой болорго јарап туры эмеш пе?

— Меге бир де јарабай јат -- дедим. — Мен мынаг ары јакшы үренерге шуўнип алдым.

— Сен мыныг алдында база онойдо айтканг.

— Јок, мен алдында тегине ле айдып туратам, эмди чып-чын јакшы үренерим.

— Берген сөзингди бүдүргенингни, көргөйисле.

— Адам табельге колын салала, база бир де неме айтпады. Мени ас каарып айткан учун, меге керек дезе ачынчылу да боло берди. Мен јаантайын ла јакшы үренер болуп сөзим берип, оны бүдүрбей турган учун, ол байла, менле узак куучындажарга да керек јок деп бодогон болор. Онын учун јакшы үренерге менде турумкай барын көргүзерге, мен бу тушта шуўнип алдым. Ол кун арифметикаданг айылга неси де бербегени ачынчылу, оног башка, бодолгоны мен, байла, бойым да бодоп алар эдим.

Эртенгизинде мен Шишкинненг сурадым:

— Је, эки учун сеге эненнег једишти бе?

— Једишкен! Зина таай эжемненг база једишкен. Ол торт унчукпайтан болзо кайдат! Онын јаңгыс ла айткан сөстөри: «Акыр, мен сени колыма аларым!» Ол мени колыма канайда алар?

Бир катап ол айткан: — «Мен сени колыма аларым, урокторыңды канайда белетеп турганыңды энгир сайын шиндеерим». Бойы десе бир эки катап көрөлө, оның кийининде автозаводтың клубында иштеп турган драмкружокко бичидип салган, энгир ле кирген сайын—ол жок. «Мен сенин урокторың канайда белетеп алганыңды эртең көрөрүм» -- деди. Күнүң ле сайын: «Эртең ле эртең», ошон бир де неме жок. Ошон кенетийин: «Тетрадыңды бери көргүс, эртеңги күнге айылга нени бергенин айт». Мен десе нени де бүдүрбегем, ненин учун десе, мени шиндебейтең учун мен уйдуп та салгам. Энгир ле сайын ол үйдө жок болуп жат. Драмкружокко барбас тужында, театрга жүре берет.

— Театральный училищеде үренип турган болзо, ого театрга жүрөп керек ине — деп, мен айттым.

— Онызын мен билерим — деп, Шишкин айтты. — Энем квалификация бийиктедетен курста үренип база иштеп жат, же ол: «Мен сени колго аларым» деп, качап да айтпайт. Энем үренер керек деп жартап берет, кезикте меге адылып та ийгенде, мен ого ачынбай жадым. Зина таай эжеме мен сүрө ле ачынарым, ненин учун десе, ого урогын үрөтсөң үрөт, үрөтпезсөң үрөтпө, онызы ого тунгей ле. Айса болзо, Зина таай эжем мени колына алар болор бо деп, мен нени де этпей сакып жадым. Менин кылык-жаным ондый!

— Онызы сен бойыңның буруунды өскө кижиге салып турганың — деп, мен айттым. — Кылык-жаныңды өскөрткөн болзонг.

— Сен бойың өскөрткөн болзонг. Сен менен торт артык үренип турган неме чилеп!

— Мен жакшы үренерим — деп, мен айттым.

— Је мен де јакшы үренерим — деп, Шишкин айтты.

Бу күн бистинг физкультуранын үредүчизи, Григорий Иванович, баскетбол ойнойтон зал белен, кем кижининг кууни бар болзо, баскетбольный командага бичидигер деп айтты. Ончо балдар сууне бергилейле, бичиде бердилер. Бис Шишкинле экү база бичидерге санаганыс, је Григорий Иванович бисти бичибеген.

— Баскетбольный командада жангыс ла јакшы үренип турган балдарга ойноорго јараар — деп, ол биске айтты.

Шишкин ачына берди. Ол баскетбол ойноорын узактан бери сакуган, эмди өскө балдар ойногылаар, Шишкин ле бис экүге тууразынаг ла көрүп турарга келижин јат. Мен тыг ачынбай тургам, ненинг учун дезе, мен јакшы үренер болуп сөзим берингем, кандый да болзо, мени баскетбольный командага алзын деп албаданадым.

Бастыра уроктор божогон кийининде бистинг класста јуун болды. Балдардын көп сабазы јакшы үренгилей берди деп, Ольга Николаевна айтты. Ончозынан ла артык баштапкы звено үренип турган. Олордо коомой отметка бир де јок, үч дезе јүк ле эки болгон. Олор ол эки учти түзедип салгылаза, звено төрт лө бешке үренер болуп берген молјузын бүдүрер деп, Ольга Николаевна айтты. Керектинг коомойы ла бистинг звенодо болгон, ненинг учун дезе, бистинг звенодо эки коомой отметка бар болгон — менин ле Шишкиннинг.

Юра айтты:

— Бот! Бис слерле кожо ончозынын ла кийининде эмтирис! Бу мындый керекти јоголторго, нени-нени санапып табар керек.

— Керекти эткен улус бу экү! — деп, Лёня

Астафьев Шишкин ле мен јаар колыла уулап айтты. — Бу слер канайтканыгар? Бастыра звеноны уйатка тўжўрип жадыгар! Ончо балдар јакшы ўренерге кичеенип жадылар, олорго дезе, айтта, айтпа да онызы тўнгей ле! Малеев, пенинг учуу коомой ўренип жадын?

Ончозы мениг ўстиме келдилер:

— Јакшы ўренер керек деп, сен ондобой жадын ба?

— Не керегинде куучын, мен билбей жадым — деп, мен айттым. — Мен бойым да јакшы ўренерге шўўнип алгам, слер ол керегинде база ла катап айдып жадыгар!

— Јакшы ўренер болуп шўўнип алган болзонг, ўренер керек! — Сен кандый отметкалар алган? — деп, Алик Сорокин сурады.

— Коомой отметкаларды мен мынан озо алгам, јакшы ўренер болуп кечеги кўннег бери шўўнип алгам! — деп, мен айттым.

— Эх, сени, мынын алдында Јакшы ўренер керек деп, сананбаган неме чилеп!

— Акыр керишпегер, балдар, ўредуде артып турган балдарга болужар керек — деп, Ольга Николаевна айтты. — Слердинг звенодо јакшы ўренчиктер бар. Шишкин ле Малеевке болужын турарга класстанг кемди-кемди кўстўор керек.

— Меге Малеевке болужарга јараар ба? — деп, Ваня Пахомов сурады.

— Мен дезе Шишкинге болужарым — деп, Алик Сорокин айтты, — јараар ба?

— Не јарабайтан — деп, Ольга Николаевна айтты. — Нўкўрлўригерге бойыгар болужарга турганыгар онызы сўрекеј јакшы.

Јуун божогон кийининде Ольга Николаевна Шишкин ле мени учительскийге алдырып алала, бисле узак куучындашты. Слер айылыгарда

урокторыгарды быжу бұдурбей, чала-была ла бачымдап бұдурип жадыгар деп айтты. Оноп улам бистинг билерис уйан болот. Бис эске ас алынып жадыс, эске алынып алганыс турген ундулып калат. Сен орус тилден менгебей, бичип турган кажы ла сости јакшы сананып, ээжилерди эске үренип, көп кычырып тур деп, ол Шишкинге јакыйла, айылга берип турган иштерди канайда бұдурип турганынды мен јаантайын шиндеп турарым деп, Ольга Николаевна айтты.

— Сеге, Витя, бойына көп иштеер керек — деп, Ольга Николаевна меге айтты. — Сен бодолгоны бодоп болбой турганда, байла, адан ла энегнен сурап турган болорың?

— Јок — деп, мен айттым. — Эмди мен адамнан качан да сурабай јадым. Оны иштег мен не айрыйтам! Мен нөкөрлөриме барала, олардон сурап јадым.

— Је, онызы түңей ле. Бодолгоны улустың болужыла бодобой, бойы бодоп турар керек деп айдарга турым. Бодолгоны бодоорго узак отурып, јакшы сананып, бойың аайлап алзан, ол тушта нени-нени эдерге үренип аларың, сеге бо-

долгоны жаантайып кем-кем бодоп турза, сен бодолго бодоорына качап да үренип албазың. Бодолгоны үренип бойы сапанып бодозың деп берип жат ине.

— Кем жок — деп, мен айттым. — Эмди мен бойым бодоп турарым.

— Бот-бот, кичешип көр. Бодолгоны торт ло бодоп алар аргаг жок болгон учуралдарда, болуш аларга нөкөрлөрине ол эмезе меге кел.

— Жок — деп, мен айттым. — Эмди мен бойым бодоп аларым деп бодоп турум, бойым бодоп албазам, ол тушта Ваняга барарым.

— Кууниг бар болзо, бойың да бодоп аларың — деп, Ольга Николаевна айтты.

Т о г у з ы н ч ы б а ж а л ы к

Мен айылыма жанып келеле, урокторым үренирге тургуза ла отурдым. Ондый күйи мени жегенине, мен бойым да кайкай бердим. Мен Ольга Николаевнаның айтканы аайынча озо баштап энг ле уур деген урокторды, оның кийининде жегил урокторды үренер деп сапанып алдым. Бу күй арифметикадан бодолго бодоорго берилген болгон. Мен узак сапанбай, бодолгоныг бичигин алала, бодолгоны кычыра бердим:

«Магазинде 8 кирее, малталар десе онон үч катап көп болгон. Бир бригада плотниктерге малталардыг жарымызын ла 3 киреени 84 салковойго саткан. Арткан киреелерди ле малталарды өскө бригаданыг плотниктерине 100 салковойго саткан. Бир малта ла бир киреенин баазы канча?»

Озо баштап мен нени де ондоп албай, бодолгоны экинчи катап, оның кийининде үчинчи катап

кычырдым... Бодолго тургузып турган киж, уренчиктер оны тургуза ла бодоп ийгилебезиндер деп өнөтийин булгап салып турганын мен табынча билип алдым: «Магазинде 8 кирее, малталар десе оноң үч катап көп деп бичип салган». Оны онойдо бичибей, көнүй ле 24 малта болгон деп бичиген болзо. 8 кирее болгон, малталар десе оноң үч катап көп болгон болзо, 24 малта болгону кажы ла кижиге јарт ине. База: «Бир бригада плотниктерге малталардын јарымын ла 3 киреени 84 салковойго саткан». Оны онойдо бичибей, көнүй ле 12 малта саткан деп бичиген болзо. Бастыра малтанын тоозы 24 болгон болзо, јарымы 12 болор деп јарт эмес неме чилеп. Бу мыны ончозын 84 салковойго саткандар. Оноң ары арткан киреселерди ле малталарды база бир бригада плотниктерге 100 салковойго саткандар деп бичиген. Ол кандый арткан киреселер ле малталар болотон? Киж чилеп айдарга јарабас неме чилеп? Бастыра малталардын тоозы 24 бололо, олардын 12 малтазын садып ийген болзо, артканы 12, киреселердин бастыра тоозы 8; 3 киреени бир бригадага саткандар, онойдордо, экинчи бригадага 5 кирее садылган. Онойдо ло бичигендер болзо, оноң башка бодолгоны булгап, булгап салала, бодолго бодоп болбос — кандый да эш неме билги лебес балдар деп, байла, айдыжып јадылар!

Мен бодолгоны бойыма јарт болгодый эдип бичип алдым:

«Магазинде 8 кирее ле 24 малта болгон. Бир бригада плотниктерге 12 малтаны ла 3 киреени 84 салковойго саткандар. Экинчи бригаданын плотниктерине 12 малтаны ла 5 киреени 100 салковойго саткандар. Бир малтанын ла бир киреенин баазы канча?»

Мен бодолгоны көчүрүп бичип алала, оны катап ла кычырдым, ол эмеш кыска болуп калган эмтир, же ондый да болзо, тоолэр менинг бажымда булгалып, меге јакшы сананып бодоорго бербей турган учун, мен оны канайда бодоорын билбей турдым. Мен бодолгоны тоолоры ас болгодый эдип кыскарта бичип аларга санандым. Учучында ончозын садып ийгендер болзо, магазинде канча малта, кирее болгоны меге керек бе ди. Бодолгоны мен кыскартып ийеримде, ол мындый боло берди:

«Бир бригадага 12 малта ла 3 киреени 84 салковойго саткандар. Оскө бригадага 12 малтаны, 5 киреени 100 салковойго саткандар. Бир малтанын ла бир киреенин баазы канча?»

Бодолго кыскара берди, мен оны оног ары кыскартарын шүүнүп турдым. Киреелерди ле малталарды кемге сатканы онызы меге бир де керек јок ише. Меге оны канча салковойго сатканы керек. Мен сапана, санана келеримде, бодолго мындый боло берди:

«12 малта ла 3 кирее 84 салковойго туруп јат.

12 малта ла 5 кирее 100 салковойго туруп јат.

Бир малта ла бир киреенин баазы канча?»

Оног ары кыскартар аайы јок боло берерде, бодолгоны канайда бодоорын шүүй бердим. 12 малта ла 3 кирее 84 салковойго туруп турган болзо, малталарды ла киреелерди ончозын кожуп ийеле, болгон тооны 84-кө үлеп ийер керек деп. мен озо баштап сананып алдым. Мен 12 малтаны ла 3 киреени кожуп ийеримде 15 боло берди. Ол тушта мен 84-ти 15-ке үлей береримде артыгы јок үлелбе ди. Јастыра бодогонымды биллип алала, база ла катап өскөртө бодой бердим. Оскөртө бодогоным мындый болды: мен 12 малта.

ны 5 кирееге кожуп ийеримде 17 боло берди, ол тушта мен 100-ти 17-ге үлей береримде артыгы жок үлелбеди. Ол тушта мен бастыра 24 малтаны бой бойына кожоло, олорго 8 киреени кожуп ийдим, ошон акчаларды база бой бойына кожоло, акчаны малталарга ла киреелерге үлей береримде үлелбеди. Ол тушта киреелерди малталардаг айрып, акчаны десе айрыганынын артканына үлей береримде түңей ле не де болбоды. Онын кийининде мен малта ла киреелерди бой бойына алдынаг кожуп баштадым, ошон малтаны акчадаг айрып, айрыганынаг артканын кирееге үлеп, нени ле этсем, не де болбой турды. Ол тушта мен бодолгонын бичигин алып алала, Ваня Пахомовко бардым.

— Уксаг, Ваня, 12 малта ла 3 кирее 84 салковойго туруп жат. 12 малта ла 5 кирее 100 салковойго туруп жат—дедим. — Бир малтанын ла бир киреенин баазы канча? Бу бодолгоны сен болзог канайда бодоор эдинг?

— Сен канайда бодоор деп турыг? — деп, ол сурады.

— Мен бодозом 12 малтаны ла 3 киреени кожоло, 84-ти 15-ке үлеер керек.

— Акыр! Сен кирее ле малтаны нениг учун кожотог?

— Је, мен бастыразы канча болгонын билип аларым, онын кийининде 84-ти канча болгонына үлеп ийзем, бирузинин баазы канча болгонын билип аларым.

— Нениг «бирузин»? Бир малта ба ол эмезе бир кирее бе?

— Кирее эмезе малта — дедим.

— Ол тушта киреенин ле малтанын баазы жангыс боло берер.

— Олордын баазы жангыс эмес пе?

— Јаңыс эмес эмей а. Бодолгодо олордын баазы жаңыс болгон деп айдылбаган ине. Бодолгодо бир малтанын ла бир киреенин баазы алдынан канча деп сурап јат ине. Онойдордо, бистинг оны кожор жаңыбыс јок.

— Је олорды кош то, кошпо до туней ле не де болбой јат! — дедим.

— Бот онын ла учун неме болбой јат.

— Нени эдер керек? — деп, мен сурадым.

— Сен санаып көрзөң.

— Мен тегин де эки час кире санангам!

— Бодолгоны јазап көрзөң — деп, Ваня айтты. — Сен нени көрүп јадыг?

— 12 малта ла 3 кире 84 салковойго туруп јат, 12 малта ла 5 кире 100 салковойго туруп турганын көрүп јадым — дедим.

— Је малтаны эки катап туней, киреени дезе экинчизинде эки кирееге көп саткапын сен сезип јадыг ба?

— Сезип јадым — деп, мен айттым.

— Экинчи катап 16 салковойго баалу сатканын сезип јадыг ба?

— База сезип јадым. Баштапкы катап 84 салковой, экинчизинде дезе 100 салковой төлөгөндөр. 100-тен 84-ти айрып ийзен 16 артып јат.

— Экинчи катап пенинг учун 16 салковойго баалу төлөгөндөр?

— Онызы кажы ла кижиге јарт — деп, мен айттым: — эки кире артык садып алгандар, онын учун 16 салковойго артык төлөөргө келишкен.

— Онойдордо, 16 салковойды 2 кире учун төлөгөн бө?

— Э-э, эки кире учун — дедим.

— Бир киреенин баазы канча?

— 2 кире 16 салковойго туруп турган болзо, бирүзи 8 салковой болор — дедим.

— Бир кире канча салковойго туруп турганын сен билип алдың.

— Тьфу! Уур да эмес бодолго эмитир ине! Бу мыны мен бойым канайып бодоп албаган болотом?!

— Акыр, эмди сеге бир малта канча салковойго туруп турганын билип алар керек.

— Же онызы не де эмес -- деп, мен айттым. 12 малта ла 3 кире 84 салковойго туруп јат. 3 киреенин баазы 24 салковой. 84-төн 24-ти айрып ийзе 60 болор. Онойдордо, 12 малта 60 салковойго туруп јат, бир малта — 60-ды 12-ге үлеп ийзе, 5 болор.

Мен јандым, бу бодолгоны бойым бодоп албаганыма меге ачу болгон. Экинчи катап берилген бодолгоны кыйалта јогынан мен бойым бодоорым деп шуунип алдым. Беш час отураарым, је бодоп аларым.

Эртеңгизинде арифметикадан не де берилбегенине мен сүүндим, ненин учун дезе, бодолго бодооры ондый ла јенил неме эмес ине.

«Кем јок, арифметикадан бир де күн болзо амырап алайын деп» — санапдым.

Је керсктер менин санаам аайынча болбоды. Мен урокторымды үренерге отура ла береримде, Лика айтты:

— Витя, биске бодолго бодоорго бергендер, мен бодоп болбой јадым. Меге болушсан.

Мен бодолгоны көрөлө, санандым:

«Мен оны бодоп болбозом, меге ујат болор!»

Мен ого айттым:

— Меге эм тургуза оны бодоорго ой јок. Менин бойымнын үренетен урокторым толтыра.

Сен барып эки час кире амырап ал, оноң кел-
зең, мен сеге болужып берерим.

«Ол амырап жүргенче, мен бодолгоны канай-
да бодойтонын сананып алала, оноң ого јартап
берерим» деп санандым.

— Је, мен үүреме барарым — деп, Лика айт-
ты.

— Бар, бар, јангыс ла эрте келбе — дедим.
Эки, үч час кире амырап жүр. Канча ла кире
амыраар күүниң бар болзо, ол кире амыра.

Ол жүре берерде, мен бодолгонын бичигин
алып алала, кычырдым:

«Уулчак ла кызычак агаш аразыңан кузук
үскендер. Олор бастыразы 120 кузук үзүп алган-
дар. Кызычак уулчактан эки катап ас үзүп ал-
ган. Уулчак ла кызычакта канча кузуктан бол-
гон?»

Бодолгоны кычырала, торт каткым келди.
«Бу бодолголо эмтир база! — деп, санандым. --
Јарт, 120-ни 2-ге үлеп ийзе 60 болор. Мын-
да кижии аайлап болбогодый не бар?» Оной-
дордо, кызычак 60 кузук үзүп алган, эмди уул-
чак канчаны үзүп алганын билип алар керек:
120-ден 60-ды айрып ийзе, 60 артып јат. Бу кан-
дый аайлу неме боло берди? Менииле болзо,
олор экү тен үскен болуп јат, бодолгодо дезе,
кызычак уулчактан эки катап ас үскен деп ай-
дылган. Ага! — деп санандым. — Онойдордо, 60-
ды 2-ге үлеп ийзе, 30 болор. Онойдордо, уулчак
60, кызычак дезе 30 кузук үзүп алган». Каруу-
зынан көрзөм ондо: уулчак 80, кызычак дезе 40.

— Бу мынызы кандый аайлу неме! — дедим.
— Менде 30 ла 60, мында 40 лө 80. Ойто шин-
жилеп көрзөм — ончозы 120 эмтир. Уулчак 60-
ды, кызычак 30-ты үзүп алган болзо, ончозы 90

болор, онызы жастыра эмтир! Бодолгоны ойто ло бодоп баштадым. База ла 30 ла 60 болуп јат! Каруузында 40 лө 80 кайдаг келген болотон? Кандый куулгазынду неме эди!

Мен санана бердим. Бодолгоны бир он катап тарый-тарый кычырдым, је оны канайда бодоп аларын торт билбей турдым.

«Бу учинчи класста үренип турган балдарга төртинчи класстын балдары бодоп болбос бодолгоны берип јадылар! — деп санадым. — Қоркийлер канайып үренгилейт не?»

Бодолгоны канайда бодойтонын санана бердим. Оны бодоп болбозом, меге ујат болор. Төртинчи класста үренип јат, бойы дезе, учинчи класстын бодолгозын бодоп болбой јат деп Лика айдар. Мен оног артык санана бердим. Не де болбойт. Отурып алган нени эдерин билбей турдым. Бодолгодо бастыразы 120 кузук болгон деп айдылган, оны бирүзине экиничизинен эки катап көп болгодый эдиң үлеер керек. Мында база кандый бир өскө тоо бар болгон болзо, неши-нени санапып табарга јараар эди, је мында дезе 120-ни 2-ге канча да кире үлезен, 120-ден 2-ни канча да кире айрызаң, 120-ни 2-ге канча да кире көптөтсөң 40 лө 80 түней ле чыкпас.

Мен ачына береле, тетрадька 120 кузук јурап салган агаш ла оның алдында уулчак ла кызычак турган эдиң јурап алдым. Мен кузуктарды јурап, бойым дезе сананып ла турдым. Менин санаам бодолго керегинде сананбай, кандый да өскө неме са-

нанып турды. Баштап тарыйын мен уулчак кызычактан менин учун эки катап көп үзүп алган деп санандым. Онон уулчак, байла, агашка чыгала үскен, кызычак десе жерден үскен учун ас үзүп алган болор деп санандым.

Онон мен кузуктарды үзүп турган неме чилеп, журап салган кузуктарды резинкала арчып, уулчак ла кызычакка берип турдым, жартап айтса олордын баштарынын үстине кузуктарды журап турдым. Онон олор кузуктарын кармандарына салгылаган деп сананып турдым. Уулчакты эки жанында карманду курточкалу эдип журайла, кызычакты десе передничектү эдип журадым. Передничегине десе бир карман журап койдым. Кызычак бир карманду болгон учун ас үзүп алган болор деп, мен санандым. Мен отуруп алала, олорды аыктап жадым: уулчакта эки карман, кызычакта десе бир карман, менин санаама не де кирди. Мен олордын кармандарын кузук сугуп алгандый эдип, тастайта журап салдым. Эмди 120 кузук бастыразы үч карманда жадып жат: уулчактын эки карманында, кызычактын бир карманында. ончозы үч карманда. Кенетийин менин бажыма шүүлте жалкындый кире коңды: «Бастыра 120 кузукты үч үлүгө үлеер керек! Кызычак бир үлүни алар, уулчак десе 2 үлүни, онын учун уулчактын кузугы кызычактыйынаг эки катап көп болор!» Мен 120-ни 3-ке түргөн үлеп ийеримде 40 болды. Онойдордо, бир үлүзи 40. Бу кызычактын алган 40 кузугу, уулчакта десе 2 үлү, онойдордо, 40-ди 2-ге көптөтсө 80 болор! Торт ло бодолгонын каруузында берилгендий. Мен сүүнгениме арай ла секирбедим, бодолгоны бойым канайда бодоп алганымды айдарга Ваня Пахомовко жүгүрдим.

Тышкары чыга коноло, Шишкин келин јатканын көрүп ийдим.

— Уксан, Костя, уулчак ла кызычак агаш аразынан кузук үскейдер, 120 кузук үзүп алгандар, уулчак бойына кызычактан эки катап көп алган — дедим. — Сен болзон канайда эдер эдинг?

— Јиткезине јудурук бер, кызычактарды өөр көтпөзин! — деп, ол айтты.

— Мен ол керегинде сурабай јадым! Уулчакта эки катап көп болгодый эдин канайда үлеер керек?

— Бойларынын күүни аайынча үлешкейлер. Меге не амыр бербей турын! Тен болгодый эдин үлешкилегей.

— Тен болгодый эдин үлеерге јарабас — деп, мен айттым. — Бу бодолго.

— База кандый бодолго?

— Арифметикадан берилген бодолго.

— Тьфу! — деп, Шишкин айтты. — Менин башкүн садып алган талай чочкочогым (морская свинка) өлүп калган, ол дезе бойынын бодолгозыла меге амыр бербей јат.

— Бир јаманым ташта, сенин ондый түбекке түшкенинди билбедим — дедим.

Онон ары јүгүрдим.

Ваняга јүгүрүн келдим.

— Уксан да, бу мындый куулгазынду бодолго бар: уулчак ла кызычак 120 кузук үзүп алгандар. Уулчак дезе бойына кызычактан эки катап көп алган. Оны үч үлүге үлеер керек. Мен чын сананып алгам ба?

— Чын — деп, Ваня айтты. — Бир үлүн кызычак, эки үлүзин уулчак алза, уулчакта эки катап көп болор.

— Оны бойым сезип ийгем — деп, мен айт-

тым. — Бодолгоны булгап салала, кем де бодоп болбос деп бодогондор, је мен бодоп алгам.

— Молодец!

— Бодолгоны эмди мен бойым бодоп тура-рым — деп, мен айттым.

— Кичеенип көр. Бойы бодоп алганы качан да артык: тузазы көп — деп, Ваня айтты.

Айылым јаар ойто жүгүрдим. Жолой меге кеттиийин Юра Касаткин жолукты.

— Уксаң да, Юра, — деп, мен айттым. — Уулчак ла кызычак агаш аразынан кузук үскендер...

— Бойыңнын кузуктарыңла мынан кедери тур! Озо сен меге урокторунг уретпей, ненинг учун оромло жүгүрип жүргениңди айдып бер.

— Мен белетенип жадым, акту сөзим айдадым!

— Ол керегинде меге төгүнеле айтпа! Бастыра классты кайра тартып жадын! Сен ле сенин көкөриң Шишкин.

— Акту сөзим айдадым, мен белетенип жадым, Шишкиннинг талай чочкочогы өлүп калган. Сен кайда барып жадын?

— Мен сени урокторго канайда белетенип турганың көрөргө келгем, сен жок, урокторго канайда белетенип турганың эмди меге жарт.

— Актудан акту сөзим айдадым, бодолгоны бодоп алала, Ваняга куучындап берерге баргам. Бистин айылга баралык, чын болгонын ол тушта бойың көрөриң.

Айылга једип келеле, мен ого уулчак ла кызычак кузук үскен керегинде айдылган бодолгоны көргүстим.

— Бу үчинчи класстың бодолгозы эптир ине! — деп, Юра айтты.

— Онызы мей өткөн жылдын бодолголорун

Өнөтийини такып көрүп, бодоп жадым — деп, мен айттым. — Өткөн жылда мен арифметикадан уй-ан бодоп тургам, эмди оны такып бодоп жадым.

— Онызы жакшы. Өткөн немени жакшы бил-зег, оной ары үрөнерге жеңил болор.

Юра жүре берди. Удабай Лика једип келерде, мен ого бодолгоны тургуза ла јартап баштадым. Кузукту агаш јурайла, уулчакты эки карманду, кычызакты жангыс карманду эдип јурап койдым.

— Сен кандый жакшы јартап жадыг—деп, Ли-ка айтты.—Мен оны сананып та таппас эдим.

— Бу бодолго сүрекеј жеңил ине. Бодолгоны бодоп болбой турзанг, мени сура, мен сеге тургу-за ла јартап берерим.

Кенетийини мен бир кижиден база өскө кижиге кубула бердим. Алдында менин бойыма болу-жып туратандар, эмди дезе мен бойым өскө улуска болужар аргалу боло бердим. Јаман ла де-ген неме, менде арифметикадан эки бар болгон!

О н ы н ч ы б а ж а л ы к

Эртеңгизинде мен уйкудан турала, көзнөктөң көрзөм, кыш једип келген эмтир. Тышкары кар-јаап салган болгон. Эбиреде ончозы карла бүр-келген: јер де, туралардын жабынтылары да, агаштар дезе кружева ошкош — бастыра будак-тары карга бүркеткен тургылады. Мен энем сый-лап берген конөгым алала, тургуза ла јынылап барарга санандым, је меге школго барар керек болгон. Школдо уроктор божогон кийининде, мен озо баштап урокторымды үрөнерге отурдым, оной Ликанын бодолго бодоор бичигинен бо-долголор бододым. Мен үчинчи класстын бодол-голорын бастыразын бодоорым деп шүүнип ал-дым. Оидо көп сабазы жеңил бодолголор бол-гон, мен оларды кузук черткендий түрген бодоп

турдым, је кезикте кижининг бажы да айланга-
дый бодолголор учурап турды. Эмди мен оног
коркыбай турдым. Бодоп турган бодолгомды бо-
доп албаганчам, өскө бодолгоны бодоорго отур-
базым деп, мен бек сананып алдым. Бастыра бо-
долголорды жаңыс күннинг туркунына бодоп
ийгем деп айдарга жарабас, мен оны эки, үч не-
деленин туркунына чыгара бодогом. Конёкло
мен карагуй эгир кире бергенде жыгылаар бол-
дым. Учунчи класстыг бодолголорун бастыра-
зын бодоп ийеримде, мен санаалу боло бердим.
Ольга Николаевна берип турган төрттинчи клас-
стыг бодолголорун кемнинг де болужы жокко бо-
дой бердим. Төрттинчи класстыг бодолго бодой-
тон бичигинде бодолголордын көп сабазы үчин-
чи класстыг бодолголорына түңей, жаңыс ла уур
болгон, је мен эмди уур бодолголорды бодооры-
на үренип алгам. Меге уур бодолголорды бодоп
турарга јилбүлү де боло берди. Мен эмди азый-
дагы чылап арифметикадан коркыбай турдым.
Менинг үстимнен кандый да уур јук түже берген-
дий меге јенил боло берди.

Ольга Николаевна менин једимдериме сүү-
нип, меге јакшы отметкалар тургузар болды.
Балдар эмди мени каарып айтпай бардылар. Ме-
нинг јакшы үрене бергениме энем ле адам да
суунгилей берди. Мени баскетбольный команда-
га алдылар, мен бир күннинг бажында балдарла
эки частан ойноп, баскетбол ойноорго таскап
турдым.

Баскетбол ойнобос өйлөрдө, мен конёкло, ча-
нала жыгылап; балдарла хоккей¹ ойноп турдым
— эдер неме бар болгон.

¹ Х о к к е й — футбол ойнойтси ойынга түңей ойын, конёкту улуе
тоштынг үстине кичишек мячкети бажын корчойто буктеп салган
агашла ары-бери согул ошоганы.

Шишкин јакшы үренирге кичеенердин ордына жүзүн-жүүр талай чочкочоктор, ак чычкандар ла черепахалар садып алды. Јаңыс ёжиктерден де үчү болгон. Ол оморло кере тўжине уружып гурды: азырап, омордын кийниненг жүрүп турды, је омор оорып өлүп турдылар. База Лобзик деп ийтти кайдан да таап алды. Лобзик ээзи јок күчүк болгон, чышын айтса, күчүк те эмес, јаан ийт болгон, је ондый да болзо, јаан эмес јаш ийт: јелбер түктү, кара бүдүмдү, кулактары дезе уактын јалбырактарындый салактап калган. Ол ого оромдо учурайла, оны айылына ээчидип экеле, «Лобзик» деп ат таап адап берген, Лобзик деп ат ийтке јарабай да јат, нешиг учун дезе, Лобзик — ол агаш кирселейтен кичинек кире. Шишкин Лобзик ол не болгонын билбей, оны ийттинг ады болор деп бодогон.

Азырап турган тындуларыла кере тўжине уружып жүрүп калатан учун, ол үредуши де керексинебей турган, урокторын үренирге энези бир јирме катап айткан кийининде ле отуратан. Энези иштег јанып келеле, сураар:

— Урокторынг үреттинг бе?

— Јок. Эмди ле үренип баштаарым.

— Тургуза ла отурып урокторынг үрет!

— Эмди ле, эмди ле, эне, јүк ле черепаханы азырап ийейин.

Энези бойынын керектерин бүдүре берзе, ол дезе черепахазын азырап ийеле, талай чочкочокко клетка эдерге сапанганын эске алынала, клетка эдип баштаар. Бир канча өйдиг бажында энези база ла сураар:

— Сен урокторынг качан үренип баштаарынг?

— Эмди ле.

— Качан «эмди ле»? Сен «эмди ле» деп жаантайын айдып жадын, бойың дезе отурган жеринен де кыймыктанбай жадын.

— Эмди ле! Клеткени эдип алар керек ине.

— Клеткени? Сеге оны эдерге үч күн керек! Ижинди токтодоло, отуруп урокторун үрен.

— Кем жок — деп, Шишкин ачыңчылу айтты. — Клеткени эртең эдип саларым. Ёжторго сууны экелип береле, урокторум үренерим.

Ол кружканы алала, ёжторды суугарарга сууга барар. Онын кийининде өскө тындуларда суу бар эмеш пе деп шиндеер. Оноң көрзө бир ёж жок, Шишкин оны тураның бастыра толыктарынаң бедреп баштаар. Бир канча ойдин бажында энези база ла сураар:

— Эмди ле, ёжты таап алзам үренерим — деп, Шишкин айдар. — Ёж кайдаар да жылыа берген.

Жаантайын онойдо жүрүп калар. Энези үредүге жүре берзе, ол урокторун үренерге сананбаста, уйуктаар ой жууктап келзе ле урокторун белетеерге отурар. Ол урокторун жакшы үренбей, жүк арайдаң чала-былала үренип алатан, же ондый да болзо, канайда да үчти, кезикте төртти де алып ийетен. Мындый ырыс каа-жаа ла болуп туратан. Ол ончозынаң ла тың орус тилден коркып турган, жаантайын балдар туйказынаң айдып берип турганыла аргаданып турган.

Класста балдар бой бойына туйказынаң айтпай бардылар, нениң учун дезе, кажызына ла стенгазетке кирер күүни жок болгон, же Шишкин меге нөкөр болгон учун, мен ого туйказынаң айдып берип турдым. Же оноң ого бир де туза болбоды. Школдо сочинение ол эмезе диктант бичиир күндерде ол оноң эки аларын ажыңдыра

билип, школго жүрбей турды. Бир катап Ольга Николаевна эртен диктант болор деп айдарда, Шишкин эртеңгизинде оорый берген кижн болуп, энезине мениң бажым оорып јат деп айткан. Ондый болзо, бүгүн школго барба деп энези јобин береле, иштең јанып ла келзем врач алдырарым деди.

Энези иштең јанып келерде, Шишкин бажым эмди оорыбай туры деген, айдарда, врач та алдырар керек јок болгон. Энези Костя школго оору болгон учун барбаган деп записка бичийле ийе берерде, ошчозы јакшы өдө берген. Экинчизинде класста сочинение бичиир кун болордо, Шишкин бажым оорып јат деп база ла катап төгүнденген, ондый болзо, школго барба деп энези јобин берген, је качап иштең јанып келерде, Костя оорузупан экинчи катап түрген јазыла бергенине кайкай берген. Ол тушта бу керектин јартын билбеген, Костя оору болгон учун школго барбаган деп записка бичийле, школго база ла катап ийе берген. Мындый керек учинчи катап боло берерде, энези Костя оны школго жүрбеске төгүндөп турганына сезине берди. Костя өзө баштап јартын айтпай турган, је энези мен бойым школго барала, не болгонын јартын угарым деп айтты. Энези түңгей ле јартына чыгарын, Костя јарт билип, јартын айдын ийген.

Костянын школго барбаска онойдо кылынганын энези угала, коркушту чукулданды. Бу керек Костя Лобзикти айылына экелер кун болгон. Айылга жүзүн-јүүр тындулар экелип, урокторын үренбей, олорло уружып јат деп, Костяга энези јаантайын ачынатан. Костя онын учун энези Лобзикти коруп ийбезин деп, ажындыра кажаганга сугун салган. Костя энезине јартын айдып берерде, энези чукулдана ла берген тушта Лоб-

зик кажаганнан чыгала, көндүреле турага кирип келди.

— Бу не мындый? — деп, энези Лобзикти көрөлө, кыйгырган.

— Не де эмес... ийт — деп, Шишкин айтты.

— Ийт не? — деп, энези кыйгырган. — Оны эмди ле мынаг сур! Тураны андар азырайган жер эдил алган! Јүзүн-јуур андарла уружып жадын, үренер куунин жок! Андарынды мынаг эмди ле ончозын апаргыла! Кужулдеринди, чычкандарынды ла ёжторынды ончозын мынаг апар! Ийдинди база сур, сенле кыйналганым болор!

Костя көстөринин жаштары тоолонып бойынын тындуларын таныш балдарга үлеп берерге барды, ончозын үлеп ийди, жангыс ла ёжын бир де кижинин алар кууни жок болды. Ол ёжын тудунганча меге келеле, айылында не болгонун меге куучындап берди.

Менин ёжты алар кууним база жок болгон, ненин учун дезе, онын биске сыйлап берген чычкандары көптөйлө, бир канча чычкандар комодто уйалап алгандар, ого үзсери ёж кандый да бооду болгон, байла, оору. Је Шишкин ёж бир де оору эмес, ёжтор кышкы өйлөрдө уйуктагылап јат, бу ёж база уйкузырап турган туры деп ол айтты. Онойдордо, мен ёжты алар болуп јөнсиндим, јаскыда уйкузынан ойгонып ла келзе, мен оны ойто алып аларым деп айтты.

Костянын жангыс ла Лобзикти кемге де берер кууни жок болгон учун, оны энезине көргүспеске тураныг үстине јажырып салды. Ол ого ыш чыгатагн трубанын јанына төжөк төжөйлө, кача бербезин деп буулап салган. Ондо соок то болзо, је ыш чыгатагн труба јылу болгон, Лобзик тын да тонбой турган, чынын айтса, соок ло изү оны ја-

ныс ла өйдө кыйнап туратан. Соок күндерде труба нешиг де учун изүү болотон, онын учун Лобзиктин бир келтегейи соокко тонуп, экинчи келтегейи сковородада каарылып турган чылап, быжып турган. Лобзик кулактарын ужыдып ол эме-зе соокко алдырала өкпозинен оорый бербезин деп, Костя килеп турган. Ол туйказынан Лобзикке курсакты берип, ого кунукчыл болбозын деп, бош өйлөрдү оныла өткүрүп турды. Энези үйде жок болгондо ло Лобзикти турага кийдирип ала-ла, оныла ойноп, энези келер алдында Лобзикти туранын үстине чыгарып салып турды. Озо баштап жакшы болгон, же бир катап ол Лобзикти туранын үстине бойынын өйинде чыгарарын ундуп салган ба, айла, энези иштеп жанатан өйинен озо жанып келген бе, Шишкин туттырган. Энези Лобзикти көрүп ийген.

— Бу ийт база ла мында ба! — деп, ол кыйгырды. — Онын учун сече үренерге өй жетпей турган ине! Мен сече оны мынанг сүр деп айткам, сен дезе өйто экелип алган!

Лобзик ээзи жок, жошкын ийт болгон учун онын оны соокто тышкары чыгара сүрер аргазы жок болгон, онын учун ол энезинин айткан сөзин укпай, Лобзикти туранын үстине жажырып, оны азырап, кичееп көрүп турганы керегинде Шишкин энезине жартын айдып берди.

— Урокторынды жакшы белетеер болзог, Лобзикти артыргызар эдим. Же сен кижин айтканын укпай жадын ине! — деп, энези ого айтты.

— Урокты мен канайда белетейтем? — деп, Шишкин каруузын берди. — Урокторымды үренерге отургамда, Лобзик туранын үстинде канайда отуруп жат не деп сананып жадым. Ого жангыскаан отурарга, байла, кунукчыл. Онын учун урок бажыма кирбей жат.

Энези ого ачына береле, айтты:

— Урокторыңды орой энирде белетебей, туште, жакшы белетеер болуп сөзүң берзең, ол тушта ийтті артыргызарга жөбүм берерим.

Костя сөзүмди берип жадым деп айтты.

— Берген сөзүңди бүдүргениңди көрөрүм — деп, энези айтты. — Эмди мен сени урокторыңды канайда белетеп турганыңды иштиң кийишинде күнүң сайын көрүп турарым.

Бу мыны опчозын Костя меге эртеңгизинде школдоң жанып турарыста, жолой куучындаган.

— Биске кирелик, Лобзикти мен канайда уреткенимди көрөрүң — деп, Костя меге айтты.

— Кандый сагышту ийт болгоңун көрөрүң. Оозында агаш тиштенип алала турарга үренип алган.

— Мен бодозом, агашты тиштенип алала турарга көп то санаа керек жок — деп, мен каруузын бердим.

— Кемге канайда — деп, Шишкин айтты. — Сеге агашты тиштенип алала турарга бир де санаа керек жок, Лобзикке дезе керек.

Бис онын айылына келдибис. Шишкин буфеттен сахарницаны алала, Лобзикти кычырып алды. Лобзик сахарницаны көрүп ийеле, куйругыла булгай берди. Бу неме ого жакшы таныш болгону жарт болды. Костя агашты онын оозынын жанына экелеле, айтты:

— Бу агашты тиштен, оноң сахар аларың.

Лобзик агаштан бажын туура эдип, сахарница жаар кылчайып көрди.

— Сен сахарница жаар көрбөй, агашты тиштен! — деп, Костя кыйгырып ийди.

Лобзиктин агашты тиштенер кууни жок болгон. Ол тушта Костя онын оозун албадап ачала, агашты тиштедирип берди, же ол колын алып ла ийерде, Лобзик оозун ачып ийерде, агаш полго түже берди.

— Кече мен оны неге үреткенимди ундуп койгон! — деп, Костя кимиренди. — Ончозун такып үретпегенче неме болбос туру.

Ол агашты Лобзикке ойто ло тиштедирип берди, мени дезе, ол оозун ачып ийбегедий эдип тудуп тур деп сурады. Лобзик агашты бир кезек тиштенип алган турарда, бис ого онын учун бир болчок сахар бердибис. Мындый таскадуны бис бир канча катап эттибис. Лобзик агашты тиштенип алала турганда, сахар берип турганын табынча билип алды, агашты бир де кижинин болужы жогынаң оозында тудуп турар боло берди. Ол темиккен аайынча агашты түргөй салып ийеле, сахар аларга албаданып турды. Ондый учуралдарда Костя ого сахар бербей, агашты катап ла тиштедирип берип турды.

Бу күн мен айылыма орой жандым, бойымнын тургузып алган күн ээжимди бусканым жарт болды. Мен жайгы каникул једип келзе, база ийт таап алала үредерим, эмди үредү өдүп турганда

оны үредерге бош жок деп шүүнүп алдым. Мен арифметикадаг жакшы үрене береле, кепетийин коомой отметкалар алатам ба. Элден озо бойы-ма үрелер керек, онын кийининде ийттерди де үредерге жараар.

Шишкин бош өйлөрдө Лобзикти үредип, оны жаңыс ла агаш тиштенип аларга үредип алган эмес, же агашты да кожо алып жүрерине үредип алды. Ондый да болзо, Лобзик оны тегин этпей, сахар учун кичеенип эдип туратап. Бир болчок кичинек сахар учун ол кандый бир агашты ол эмезе бүткүл жарчааны да, мынанг ала Вокзальный переулокко жетире апарарга белеп болгон.

Лобзикти жаңыс ла агаш тиштенип жүрерине эмес, өскө дө көп немелерге үредип аларым деп Шишкин айткан, жаңыс ла эмди тура оны неге де үретпеген, нениг учун дезе, онын күүнише тийе берген, ол тегин де бир кереклө узак бери жерге сүүбейтөп, бир керекти. учына жетирбей, экинчи керекке көчүп, нени де учына жетирбейтен.

О н б и р и н ч и б а ж а л ы к

Бистин класстын балдары цирк барып көрөгө узактаг бери тергенип турган. Володя билетти бастыра балдарга садып берерим деп айдарда, бис ол күнди чыдашпай сакуп турдыбыс. Бистин класс киного көп катап жүрген, же циркте бир де катап болбогон. Мен циркте бир де катап болбогом, Шишкин циркте болгонынан бери узак өйлөр өткөн учун, ол бир де неме билбей турган. Онын сагыжына кандый да андар болгону кирет, арслан дезе арслан эмес, тигр дезе тигр эмес, айса болзо, аттар болгон бо, онызын жарт билбейт. Ол тушта ол сырангай кичинек

болгон. Бис анчадала темир эмиктерден эткеи шардыг ичиле маптадып турган мотоциклисти көрөргө јилбиркеп турдыс. Бис городтыг ичинде илип койгон афишаларды¹ кычырып, ол мотоциклисти көргөн улустыг куучындарын узактаг бери угуп турганыс. Мотоциклист темир бек эмиктерден эткеи јаан шардыг ичине кирип ала-ла, мотоциклле маптадып јат. Шардыг алдындагы јарымы үстиги јанынан айрылып төмөн јабызай да берзе, мотоциклист шардыг үстиги јанынын јарымында маптатканчала. Кайкамчылу ла деген немези мотоциклист шардыг үстиги јанынын јарымында кейде де маптадып турган болзо, јыгылбай јат. Кезиктери мотоциклист шардыг ичинде сүрекеј түрген маптадып турган учун кандый да центробежный ийде-күч табылып, мотоциклди шарга јаба тартып турган учун антарылбай јат, је мотоциклдин түргени астай берзе, центробежный ийде-күч јоголып — мотоцикл төмөн антарыла берер дежиپ турдылар.

Кезик балдар циркке ончо балдарды апарбас, нениг учун дезе, Володя ончо балдарга билет алып болбос, оныг учун јангыс ла бешке үренип турган балдар барар дежип турдылар. Кезиктери ончо балдарды алар, јангыс ла Шишкинди албас дежип турдылар. Учинчилери билеттерди, байла, кажы јерде садып салган болор, кемди де албас дежип турдылар.

Учында билеттерди садып аларда, бис ончыбыс циркке бардыс, Шишкин де барган. Бис цирк башталардан озо келдибис, онызы кем јок. Оройтып калганча, эрте келгени торт, онон башка озор божотпостон до маат јок. Бис бойыстыг

---

¹ А ф и ш а — спектакль, лекция, концерт ле оног до өскө немелер болотонын јарлап турган јар бичик.

жерибиске отуруп алала, жаан кебисле жайын салган аренаны¹ ајыктай бердибис. Бистин бажыбыстын үстинде кандый да армакчылар тартып салган болгон. Устибисте, потолоктын алдында, трапещиялар, тегеликтер, буу тепкиштер ле онон до өскө керектү немелер илип салган болгон. Цирк көргүзөтөн жаан турага табынча улус толо берди, учында меге городтын улузы ончозы мында деп көрүнди. Циркте канча кижилер болгону мен тоолоп аларга шүүнип алала, эки жүс одуска жетире тоолойло, булгала береле, ойто ло тоолоп баштадым. Бу ла өйдө ондор тоолу жаан лампалар жарый берерде, циркте түштегидий жарык боло берди. Ончозы тындана бергендий, сүүнчилү ле байрамдагы немедий боло берди. Көп тоолу улус жүзүн-жүүр будуктарла чокурлана берди.

Мен цирктин башталар өйи эмди де узак деп бодойло, отурган улусты ајыктай бердим, же бу ла өйдө литавралар² шыгырап, барабандардын тингирегени, скрипкалардын чыгырышканы, трубалардын сүүнчилү ойногону угула берди, кенетинин аренага көп акробаттар чыгара жүгүрдилер.

Олор секиргилеп, тоолонгылап, колдорыла бойы бойлорун таштагылап, буттарынан туду жып, тегелик чилеп айланыжып турдылар. Олордын ондый эптү эдип турганын циркте отурган улус көргөндө кажызына ла аренага чыгала, акробаттарла кожо тоолонуп турар күүни келип турды. Мен арена жаар жүгүрөргө отурган жеримнен тура жүгүрөримде, Ольга Николаевна мени токтодып, өскө улуска көрөргө чаптык этпе деп

¹ А р е н а — цирк көргүзүп турган тегерик жаан площадка.

² Л и т а в р а — тереле кере тартып салган бирузин бирузине согуштырып ойнойтон эки жарым шарларга кеберлеш музыкальный инструмент.

айтты. Арена жаар кем де барбай турганын мен көрөлө, жериме ойто отура бердим. Же ондый да болзо, мен секирижип, тоолону жып турган акробаттарды токуналу көрүп отураар аргам жок болгон.

Мен оларды туниле де көрөр эдим, же олар удабай жүгүрүжө бердилер, олардыг ордына айу үредип турган кижиги үредип алган айуларыла чыгып келди. Айулардыг эпчилдерин не дейзин! Олар кере тартын салган армакчыныг устиле баскылап, жайканатан немеге жайкангылап, тоолонуп турган бочкого бут бажына туруп алган, бочко тоолонгондо, буттарыны ичкериледе базын турдылар. Эки айу дезе велосипедтү жүрүп турдылар.

Олардыг кийининде эквилибристтер¹ упражениелер көргүстилер. Олар полго жадып алала, буттарыны өрө эдип алган жүзүн-жүүр өгдү кандый да тумбаларды буттарыла таштап турдылар. Олар оны айландырып, эбирип, буттарыла бойы бойларына таштап берип турдылар. Олардыг будыла эдип турган немеги кезик кижиги колдорыла да эдип болбос.

Оныг кийининде үредип койгон ийттер выстунать эттилер. Олар секиргилеп, тоолонгылап, кийин буттарына тургылап алган баскылап, бойы бойларыны коляскага отургузып алган тартын, футбол ойноп турдылар. Бир ийттин жалтапбазы не дейзин! Оны потолоктын сырагай ла алдына жетире көдүрнп ийгилеерде, ол оног па ашютла калып ийген. Оног ийттер үредип турган уй кижиги тоолоп билетен ийт көргүзерим деп айтты. Отургуш экелеле, оныг устине кичинек кара ийт-

¹ Э к в и л и б р и с т т е р - циркте эмикке ол эмезе армакчыга туруп алала, куч упражениелер эдип турган улус.

ти отургузып ийдилер. Уй кижн онын алдына уч агаш чурка тургузала, канча болгонун тооло деп жакарды. Ийт канайда тоологой не — ол куучындап болбос ине деп бис санапдыбыс. Же ийт уре береле, уч ле катап үрди. Улус сүүне береле, колдорун чабыжа бердилер. Уй кижн оны мактайла, бир болчок сахардан береле, онын кийининде онын алдына беш чурка тургузала, айтты — Тооло!

Ийт беш катап үрүп ийди.

Онон уй кижн ого картонго бичип салган тоолорды көргүзе берди. Ийт чын үрүп, жастырбай турды.

Онон ол сурап баштады:

— Эки катап эки канча болор?

Ийт төрт катап үрүп ийди.

— Учке төртти кошсо канча болор?

Ийт жети катап үрди.

— Онноң төртти айрыза канча болор?

Ийт алты катап үрүп ийди.

Бис отурып алган кайкап турдыс: ийт кожуп та, айрып та билип турган.

Оноң жоңглёрлор¹ выступать этти. Олор тарелкалар ла оноң до өскө немелерди өрө таштагылап, эптү туткылап алып, ойто таштап турдылар. Бирүзи төрт тарелка — экинчизи база төрт тарелка таштап турды. Оноң олорды бойы бойларына таштажа бердилер. Кандый эптү таштап жат дейзин! Баштапкызы экинчизине таштап, экинчизи дезе бу ла өйдө баштапкызына таштап жат, тарелкалар бир кижиден база бир кижиге учуп жат. Бир де тарелка оотпогондор!

Циркте чанкыр штанду, јесерен пиджакту ла јажыл шляпалу кып-кызыл тумчукту клоун² жүрген. Ол артист эмес, је артисттер нени ле этсе, ол оны эдетен, јагыс ла олордон коомой эдип турган. Жоңглёрлор јүре бөерде, ол үч јарчаа экелеле, олорды өрө таштап баштады, је јарчаа бажына келип тийерде, ол сценадан јүре берди.

Айулар велосипедле мантадып божогон кийининде, ол база велосипедтү чыгала, барьерге табарган бойынча велосипедин сындырып алды. Таң атту улус выступать эдерде, ол ат сураган. Ол јагыс ла аттан јыгыларынан коркып, кийин јанынан курынан армакчыла буулап салыгар деп сураган. Армакчыны устинен түжүреле, оны кийин јанынан курынан буулап салдылар. Ол атка минип аларга куйругынан тартынарда, ат јескинип турды. Ол атка тепкиш тургузала минип аларга, тепкиш экелерге жүгүрерге сананган. Је жүгүрип болбогон, ненин учун дезе, кийин јаны-

¹ Жоңглёрлор — циркте бир канча немени өрө таштагылап, оны јагыс өйдө эптү тудуп, ойто таштап турган улус.

² Клоун — циркте каткымчылу ойын ойнонтон киж.

нан курынанг армакчыла буулап салган болгон. Ол тушта ол ат минеечиден оны атка миндирзин деп сурады. Ол оны атка миндирерге болужарда, же ол атка чек минип болбой турды.

— Мин! Атка минзен! — деп, атка минеечи кыйгырып, оны алдынан өрө бар-жок күчиле көдүрүп турды, ол дезе атка минердинг ордына канайда да онын житкезине отуруп алды.

Атка минеечи цирктинг ичиле ары-бери жүгүрүп турган, жеерен пиджакту каткымчылу клоун онын житкезинде отурган. Ат минеечи кыйгырды.

— Мен сени атка мин дегем, сен дезе кайда отуруп алдың? Сен менин житкеме отуруп алган!

Учында оны ат минеечининг житкезинег алаала, атка миндирип ийдилер. Ат мантаарда ла ол оног антарыла берди, кийин жанынан курынанг армакчыла буулап салган учун жерге жыгылбай, кол-буттарын тарбайтып алган, цирктинг ичиле уча берди.

Жартап айтса, ол нени ле эдейин дезе, оны эдип болбос кижиге болгон. Жаңыс ла улусты тегин жерге каткырткан. Каткымчылу. Калганчы учында «жалтанбастын шары» деп ойын болгон. Улус амыраарга чыккылаарда, бис кайдаар да барбай, отурган жеристенг омордын канайда белетенип тургандарын көрүп отурдыбыс. Озо баштап шардын үстиги жарымынын бөлүктерин жууп алдылар. Шар сүрекей жаан болгон, онын алдына бирме де кижиге кирзе, бош жер түнгөй ле артар эди. Онын кийининде шардын үстиги келтегей жарымын потолоктын алдына көдүреле, оног алдындагы келтегей жарымын жууп ийдилер.

Оног ичине эки мотоцикл ле эки велосипедти салала, кейге көдүреле, шардын эки жарымын бириктирип ийдилер. Шардын алдындагы жары-

мында өткүш бар болгон, оног армакчы тепкиш саалактап турды.

Амырайтан ой божой берерде, улус жерлерине отургылай берди. Жаркынду оттор катап ла күйе берерде, аренага мотоциклисттер чыгып келдилер. Олор чаңкыр комбинзон кийгилеп алган, баштарында лётчиктердинг шлемындый те герик шлемдорлу. Олор үчү болгон: экузи эр кижиги, бирузи уй кижиги. Олор аренаныг учына жууктап келгилейле, токтой түшкилеерде, улус оморды экинди колчабыжула уткудылар. Музыка ойной берерде, жалтапбас, омок кулуктер баштарыни бийик кодурип алгылагап тепкишле өрө чыгып отурдылар. Откуштен шардынг ичине ээчий-деечий кире бердилер. Оног өткүшти ич жаынаг бөктөйлө, шардынг ичиле велосипедле мантаттылар. Олор араай мантадарда велосипедтери жаан эмес круг эдип турды, оног турген деген ле сайын там ла өрө кодурилип бараттылар. Учында велосипедту улус велосипедиле кыйындалып калган мантадып тургандар, же олор неениг учун жыгылбай тургандары жарт эмес болды. Олор жагыстанг, экиденг мантадып тургандар, уй де кижиги олордонг коомой мантатпай турган.

Оног бир мотоциклист мотоциклин заводить эдип ийерде, пулемет аткандый, таркырай берди. Мотоциклист шардынг ичиле сурекей түрген мантатты. Ол бойынын мотоциклиле кезикте алдында, кезикте үстинде элес эдип, буттары өрө боло бергенде, бис оны жыгыла берер болор дем коркып турганыбыс, же ол бир де жыгылбай турды. Экинчи мотоциклист мотоциклин база заводить эдип алаала, баштапкы мотоциклисттинг кийининен ээчий мантатты. Табыш, күзүрт, адыш! Экинчи мотоциклист шардынг алдындагы жарымынын түбине түжеле, токтой түшти, баштапкы

мотоциклист десе шардың үстиги жарымында мантатканча ла болды.

Шардың алдындагы жарымы үстиги жарымына айрылып, жерге арайынаг тўжўп келерде, мотоциклист десе шардың үстиги жарымында мантатканча ла болды. Шардың алдындагы жарымы жерге тўжўп келерде, мотоциклист ле кыс оноп чыгып келдилер, баштапкы мотоциклист десе шардың үстиги жарымында мантадып ла турды. Ол токтой берген болзо, центробежныг нйде-кўч жоғололо — ол жерге келип тўжер эди. Эмди ого жагыс ла арга — мантадар ла мантадар керек болгон. Бис оны тынбай да аўыктап отурдыбыс. Кенетийин мен санаидым: «Мотор үрелеле ол эмезе бир де минутка токтой берзе не болор? Мотоциклдинг тўргени астай береле — мотоцикл коркушту кўчиле шардаг учуп чыгала, тўмон уча берер».

Меге мотор кезикте узуктелип иштеп туры деп угулып турды, же ончозы кем жок жақшы өдө берди. Шардың алдындагы жарымын ойто ло өрө көдүрдилер. Мотоциклист мотоциклдинг тўргенин астадып, шардың алдындагы жарымында мантадып турды. Кругтар бир эмештег кичинектеп ле кичинектеп турды. Учында ол токтой береле, өткүштег чыгып келеле, тепкишле тўмон тўжўп келетти. Мун тоолу улус оны колчабыжула уткудылар.

Ойыш бу мыныла божоды, цирктег барарга ачынчылу болгонын айдарга да ачынчылу. Чыдай берзем циркке кўнўн сайын жүрерим деп мен шўўнип алдым. Кўнўн де сайын эмес болзо, недедеде бир катаптаг жүрерим. Ол мениг кўўнине качап да тийбес!

Эртенгизинде мен ёжты неле азырайтанын сурап угарга Шишкинге қирдим, ненин учун десе, ёж уйуктабаска турган. Тунде ол ойгоноло, компатанын ичиле ары-бери базып, кандый да чаазындарды шылырадып, кемге де уйуктаарга бербей турды. Једип келеле, Шишкин тактанын талортозында буттарыи саг ёрё кёдүрип алган, колында десе чемодан тудунып алган јатканыи мен кёруп ийдим.

— Бу сен полдо не анданып јадын? — деп, мен сурадым.

— Мен эквилибрист болорго јадым — деп, ол меге каруузын берди. — Эмди чемоданды будымла эбирерим.

Ол чемоданды колыла ёрё кёдүреле, буттарына тургузып аларга кичеенген, је бир де неме болбой турды.

— Мен оны јук ле будыма тургузып алатан болзом — деп, ол айтты. — Болушсан: чемоданды алала, будыма тургус.

Мен чемоданды алала, онын будына тургузып бердим. Ол оны ёрё чирей тееп алган будына бир эмеш тудала, онын кийининде араа йышаг айлаандырды, је чемодан тайкылала, јер јаар учуп түшти.

— Јок — деп, Шишкин айтты, — мынайда не де болбос! Ботинканы чечер керек, оног башка, сүрекеј тайгаак.

Ол ботинказын суурала, јерге чалкойто база ла катап јадып алала, буттарыи ёрё кёдүрди. Мен чемоданды онын буттарына база ла катап салып бердим.

— Эмди керектинг айалгазы да кубула берди! — деп, ол айтты.

Ол чемоданды буттарыла айландыруга катап ла ченешти, же чемодан база ла катап төмөн учуп түжеле, онын ичине тын тийди. Шишкин ичин тудунып алала, оптой берди.

— Ох, ох! — деди. — Мынайып кижн өлөрдөг дө маат жок! Бу чемодан уур. Мен онын ордына нени-нени жегиличе айландырып көрдөдим.

Бис жегиличе нени-нени бедрей бердис. Нени де таппадыс. Ол тушта Шишкин диванын жастыгын суурып, оны трубка чылап түреле, колбаса танган чылап, тын тагып алды.

— Эмди жастык жымжак, келип түшсе де ачу эмес болор — деп, ол айтты.

Ол полго база ла катап жатты, мен бу «колбасы» онын будына салып бердим. Ол оны айландыруга база ла катап албаданды, же эш неме болбоды.

— Жок — деп, ол айтты, — мен оны озо баштап цирктеги эквилибрист чилеп буттарымла тударга үрензем торт болор. Сен оны ыраактан гашта, мен дезе оны будымла тудайын.

Мен жастыкты алала, туура барып алала, келип таштаарымда! Жастык учуп барала, же онын будына тийбей, бажына келип тийген.

— Ох, бу сениг аайланбазыңды! — деп, Шишкин кыйгырды. — Кайдаар таштап турганыңды көрбөй жадың ба? Бут жаар таштаар керек!

Мен жастыкты алала, оның буды жаар таштап бердим. Костя буттарыла тырландатты, же оны токтодо тудуп болбоды. Жастыкты мен онойдо бир жирме катап таштаарымда, ого буттарыла бир ле катап токтодо тудуп аларга келишти.

— Көрдинг бе? — деп, ол кыйгырды. — Сырагай ла чын эквилибрист чилеп тудуп алдым!

Мен тударга база ченештим — чалкойто жадып алала, жастыкты буттарымла туттым. Же мен бир де катап тудуп болбодым. Учү-учында мен арып бердим. Мени кем де минген чилеп, аркам сыстап турды.

— Кем жок — деп, Шишкин айтты, — жастык-ла таскаду өткүрери бүгүи болор. Отургуштарла таскаду өткүрелик.

Ол отургушка отуруп алала, отургуш кийин жаанындагы эки будына тургадый эдип, оны эмештеп кыйындалтты. Ол отургушты кыйындалттып, кыйындалттып ла турарда, учында отургуш антарылды, Шишкин полго келип түжеле, тыг согулган. Ол тушта мен нени-нени эдип ийер болорым деп ченештим. Же менин де керегим оидый ок болды. Мен отургушла кожо жерге келип түжеле, житкемди болчойто согуп алдым.

— Биске мындый таскадулар эдерге арай эрте ошкош — деп, Костя айтты. — Торт жонглировать эдип үренелик.

— Неле жонглировать эдерис?

— Цирктеги жонглёрлор чылап, тарелкаларла эдерис.

Ол шкаф жаар чыгала, эки тарелка алып алды.

— Сен мен жаар ташта, мен десе сесе таштаа-

рым — деп, ол айтты. — Мен бойымныг тарелкамды сеге таштап берзем ле сен меге бойыгнын тарелкамды ол ок тарый мен јаар таштайла, менин тарелкамды тут, мен дезе сенийни тударым.

— Акыр, бис тарелкаларды эмди ле оодын аларыс ине, эш неме болбос — деп, мен айттым.

— Онызы чын — деп, ол айтты. — Ондый болзо, озо баштап жагыс тарелкала жонглировать эделик. Бирден таштаарга јакшы үренип алзас, экидег таштаарыс, онын кийининде үчтен, онын кийининде төрттөн, онойдо чын ла жонглёрлор чылап таштап тура берерибис.

Бис бир тарелканы таштап турала, ол ок тарыйын оодып алдыбыс.

— Јок, бу мындый керек јарабас — деп, Шишкин айтты. — Онойдо бис ончо аяк-казанды оодып саларыс, эш неме болбос. Темирден эткен нени-нени таап алар керек.

Ол аш-курсак белетейтеп кыптан калайлаган кичинек таз таап алды. Бис оныла жонглировать эдип турала, ажарыбас јанынан көзнөккө тийдирдис.

Көзнөктин ончозы оодылбаганы јакшы — көзнөк јаныс ла јолдонып јарылып калган болгон.

— Түбек! — деп, Костя айтты. — Нени-нени сананып табар керек.

— Көзнөктин јолдонып јарылып калган јерин чаазынла јапшырып салза кайдар — деп, мен айттым.

— Онойдо этсе, там коомой болор. Онын ордына коридордогы шилди боґо кондыралы, бу шилди дезе, коридорго кондырып саларыс. Ондо оны јарылып калган деп кем де көрбөс.

Бис көзнөктин шилдерин јапшырып койгон немезин кодороло, јарылып калган шилди кодор-

дыс. Жарык оңон ары жаапайла, шил эки жара жарыла беруди.

— Кем жок — деп, Шишкин айтты. — Коридордогы шил айса болзо, эки бөлүктөн туруп жат.

Онын кийининде бис барала, коридордогы көзүктүнги шилизин кодордыс, же бу шил эмеш жаан бололо, комнатанын көзүктүнги рамына келишпеди.

— Эмеш артык болгону кезип ийер керек—деп, Шишкин айтты. — Уулдарда кемде кемде алмаз барын билеринг бе?

— Вася Ерохинде бар ошкош эди.

Бис Вася Ерохинге барала, оңон алмаз алып алала, жапып келеле, шилди бедрей бердис, же шил табылбай турган.

— Бот ол — деп, Шишкин кимиренди, — шил эмди жылыып калган!

Бу өйдө ол полдо жаткан шилге базып ийди. Шил тызырай берди.

— Бу кандый тенек шилди жерге салып койгон — деп, Шишкин кыйгырды.

— Оны кем салган? Сен бойың ок салган — деп, мен айттым.

— Сен эмес пе?

— Жок — деп, мен айттым, — мен ого табарбагам да. Сеге оны жерге салбас керек болгон, пенин учун десе, полдо ол көрүнбей жат, ого базып та ийерденг маат жок.

— Онызын меге ол тарыйын не айтпаган?

— Ол тушта менин сагыжыма кирбеген.

— Сенин сагыжыңга кирбеген учун эмди меге энемнен жедер! Эмди нени эдетей? Шил беш жара жарыла берген. Бис оны торт жашыраала, коридорго ойто кондыралы, бого десе бойының да шилизин кондырып койорыс — кандый да болзо, оодыктары ас болор.

Бис оодылып калган шилди коридордо кондырдыс, је оодык шилдер токтобой турды. Бис оморды жапшырарга чепештибис, је соок бололо, јелим жапшынбай турды. Ол тушта бис оны таштайла, компатаның көзиөгине эки шилди кондырдыс, је Шишкин шилдиг бирузин полго ычкынып ийерде, шил оодылып чачылыжа берди. Бу ла өйдө онын энези иштег жапып келди. Не болгонун Шишкин ого куучындап баштады.

— Сен кичинек баладан да ары! — деп, энези айтты. — Сени үйде жагыскаандыра артыргызарга да коркушту! Оног до өскө нени-нени эдеринг!

— Мен кондырып ийерим, бот көрөригер де — деп, Шишкин айтты. — Оок шилдердег кондырып ийерим.

— База нени эдеринг! Оок шилдердег! Көзиөк жавайтан кижин алдырар керек. Бу не оодыктар?

— Мен тарелка оотком — деп, Шишкин каруузып берди.

— О-о-о! — энезинин айтканы ол ло болды.

Ол көстөрүн јумала, кепетийин бажы оорый берген чилеп эки колын саамайына салды. Оног ол колдорун алала, айтты:

— Бу мыны эмди ле јуунат, оног барып урогын үрөп! Урокко белетенерин сананбаган да болорын.

Бис Костяла эку полдон шилдердинг оодыктарын јууыла, чөп төгөтөн кайырчакка төгүп салдыбыс.

— Сенин эненг јакшы кижин эмитир — деп, мен Костяга айттым. — Мен онойдо эдил ийген болзом, кере түжине эрмек болор эди.

— Эрмек болор. Эмеш сакып ал, удабас Зина таай эјем келер, оног меге једижер. Сеге де база једижер.

Мен Зина таай эјезининг келерин сакубай да,

каншай ла айылым јаар јандым. Эртеңгизинде эртен тура мен Шишкинге оромдо јолуккам, ол оорып турган ошкожым, школго барбай, амбулаторияга барарым деп айткан. Мен школго бардым, Ольга Николаевна Шишкин нениң учун јок деп сураарда, бүгүн ол, байла, келбес болор, мен ого оромдо јолуккам, ол амбулаторияга барып јадым деп айткан деп, мен айттым.

— Уроктор божогон кийининде оны көрүп бар деп, Ольга Николаевна меге айтты.

Ол күн бисте, класста, диктант болгон. Мен школдон јанып келеле, элден озо уроктымды белстейле, оның кийининде Шишкинге бардым. Оның энеси иштен јанып келген эмтир. Шишкин мени көрүп ийеле, кандый да темдектер эди турды: сабарын эринине јаба тудуп, бажына јайкап турды. Мен не де керегинде унчукпазып ондоп ийеле, коридорго оныла кожо чыктым.

— Сен мени бүгүн школдо болбогон деп энеме айтпа — деп, ол айтты.

— Сен школго нениң учун барбадың? Амбулаторияда сеге нени айттылар?

— Нени де айтпагандар.

— Нениң учун?

— Ондогы врач кандый да кижикүни јок кижикүни. Мен ого мен оору деп айдып јадым, ол дезе айдып јат: «јок, сен су-кадык». Мен ого айттым: «Мениң бүгүн чүчкүргениме бажым арай ла жарылбаган», ол дезе айтты: «Чүчкүрип турала, токтоп каларың».

— Сен айса болзо, чын оору эмес болгон?

— Э-э, оору эмес болгом.

— Амбулаторияга нениң учун бардың?

— Эртең тура мен энеме мен оору деп айдарымда, энем айткан: «оорып турган болсонг амбулаторияга бар, мен эмди школго база бир де за

писка бичибезим, сен тегин де көп уруктор бо жоткон».

— Сен оорыбай турган болзонг, энеге пенинг учун оорып жадым деп айткан?

— Бу сен канайып ондобой жадыг! Ольга Николаевна бүгүн диктант болор деп айткан ие. Мен не баратам? Катап ла эки аларга баратам ба!

— Эмди сен пени эдеринг? Эртеп Ольга Николаевна сен школго пенинг учун келбеген деп сураар ие.

— Нени эдеринг бойым да билбей жадым! Мен, байла, эртеп де школго барбас болорым, Ольга Николаевна сурагадый болзо, оору деп айт.

— Бери уксагда — деп, мен айттым, — онойдо эткени жамап кылык ие. Сен энеге жартын айдала, школго записка бичийле ие берзин деп сура.

— Билбей жадым... Энем мени тегин жерге тегини жүрбегедий эдин база бир де записка бичибезим деп айткан.

— Онойдо боло бергенде канайдайын — деп, мен айттым. — Сен эртеп барбазанг, сонзун — не болотон? Энеге жартын айтсаг, ол сенинг түбегинге болужар.

— Кем жок, жалтанбазам айдарым.

Эртепгизинде Шишкин школго база келбеген, энезине жартын айдып берерге жалтанганын мен билип ийдим. Ольга Николаевна менен Шишкин керегинде сураарда, мен ол оору деп айткам, онын нези оору деп сураарда, мен гриппле оорып жат деп төгүндөп ийгем.

Шишкиннинг ле учун мен төгүнчик боло бердим. Кемге де айтпа деп сурганда, ол төгүндөнип жат деп мен канайып айдатам!

Школдо уроктор божогоп кийининде мен Шишкинге киреле, сенин ле учун Ольга Николаевнаы төгүндеерге келишкен деп айттым, сл дезе, школго барар ордына эртеп тура күн өксөгөнчө городтын ичиле канайда базып жүргенин куучындаган, ненин учун дезе, эиезине јартын айдарга коркыган, школго дезе записка јогынан барбаган.

— Нени эдерин — деп, мен сурадым. — Сен энеге бүгүн де айтпазын ба?

— Билбей турым. Циркке кирзем торт болор деп саананп турым.

— Канайда циркке? — деп, мен кайкадым.

— Је, циркке киреле, артист болорым.

— Циркте сен нени эдерин?

— Је, нени... Ончо артисттер ичине эдип јат, оны ла эдерим. Лобзикти тоо тооблоорго үредип алаала, оныла боорогы артистка чылап выступать эдерим.

— Алгылабаза?

— Алар.

— Школло канайдарын?

— Школго торт јурбезим. Сен, пожалуиста, јагыс ла Ольга Николаевнага мен керегинде айтпа, најым!

— Сенин школго јурбей турганынды учуучында энеси тунгейле билип ийер ине.

— Је, эм тура ол билбес, циркке кирип алзам ого бойым айдарым, ол тушта ончозы јакшы болор.

— Лобзикти үредип болбозон?

— Уредип аларым. Ненин учун үредип болбойтом? Бот бис оны эмди ле ченеп көрөрис. Лобзик! — деп, ол кыйгырды.

Лобзик мантап келеле, јалканчып турды.

Шишкин буфеттен сахарницааны алып алала,
айтты:

— Лобзик, сен эмди тоо тоолоорго үренерин.
Јакшы тоолозонг сахар аларыг. Коомой тооло-
зонг — пени де албазыг.

Лобзик сахарницааны көрүп ийеле, јалаңды.

— Јаланышты токтот. Кийинде јалаңарыг.

Шишкин сахарницадаг он болчок сахар чы-
гарала, айтты:

— Озо баштап онго јетире тоолоорго үрене-
рис, оның кийининде оңог ары тоолоорыс. Мен-
де он болчок сахар. Көр, мен тоолоорым, сен де-
зе эске алынарга албадан.

Ол Лобзиктин алдына отургушка сахарды
бир болчоктон салып, кыйгырып тоолоды: «Бир,
эки, үч...» Онойдо онго јетире.

— Көрүп турын ба, бастыразы он болчок са-
хар. Билдин бе?

Лобзик куйругыла булангадаып, сахар јаар
болды.

Костя оның тумчугына чертип ийеле, айтты:

— Озо баштап тоолоорго үренип ал, оның
кийининде сахар јаар бол!

Мен айттым:

— Онго јетире тоолоорго ол тургуза ла канайып үренип алатан. Онго јетире тоолоорго балдарды да тургуза ла үретпей јат.

— Ондый болзо оны озо баштап төрткө ол эмезе бешке јетире тоолоорго үретсе кайдар?

— Онызы ондый ла -- дедим. — Учке јетире тоолоорго ого јенил болор.

— Је, ондый болзо, озо баштап экиге јетире — деп, Қостя айтты. — Ол тушта ого сыраңгај јенил болор.

Ол скамейканын үстинең сахарды бастыразын алала, эки ле болчок сахар артырып салды.

— Көр, Лобзик, эмди мында јүк ле эки болчок сахар — бир, эки, көрүп јадын ба? Мен бирүңн алып ийзем, бир артар. Ойто салып ийзем, катан ла эки боло берер. Мында канша болчок сахар, каруузын бер?

Лобзик тура коноло, куйругын булангададып, онын кийининде кийин буттарына отурала, јалаңды.

— Каруузын берзин деп сен канайып санадын турын? — деп, мен айттым. — Кижн чилеп эрмектеперге ол үренип албаган ошкош эди.

— Нениң учун кижн чилеп? Боорогы цирктеги чйт чилеп үрүп айткај. Гау! Гау! Ондоп турын ба, Лобзик, «гау-гау» — онызы «эки» дегени. Је, айт «гау-гау»!

Лобзик унчукпай бирде Шишкин јаар, бирде мен јаар ајыктап турды.

— Је, сен не унчукпай турын? — деп, Шишкин айтты. — Сахар јиир күүнинг јок эмеш пе?

Лобзик каруу берер ордына сахар јаар чөйилди.

— Токто, -- деп, Шишкин кезем кыйгырды.

Лобзик коркыганына кайралады.

— Је, «гау-гау»! деп айтсаң. «Гау-гау»! деп

айтсаң — бис экилебис ого амыр бербей турдыс.

— Ондобой јат! — деп, Шишкин ачынчылу кыйгырды. — Оны канайда да ачаптандырап керек. Бери уксаң, мен сени үредейин, сенен көрүп үрензин.

— Сен мени канайда үредетен? — деп, мен кайкадым.

— Сен төрт тамандап туруп алала, ийт чилеп үр. Ол сенен көрүп үренип алар.

Мен Лобзикке коштой төрт тамандап туруп алдым.

— Мында канча болчок сахар каруузын бер? — деп, Шишкин менең сурады.

— Гау! Гау! — деп, мен каруузын бердим.

— Молодец! — деп, Шишкин мени мактайла, оозыма бир болчок сахарды сугуп ийди.

Мен Лобзик күйүзини деп, сахарды өнөтийин кајырада кемирип турдым. Лобзик мен јаар көрүп турды, онын чилекейи де тамчылай берди.

— Је, Лобзик, көрзөң, эмди мында јангыс болчок сахар артты. Гау — бир. Билдин бе? Је, каруузын бер: мында канча болчок сахар?

Лобзик эчигин болбой чүчкүрип, көзин јумуп алала, куйругыла полды токулдатты.

— Је каруузын бер, каруузын бер! — деп, Шишкин катап-катап айдын турды.

Је Лобзик ого үрер керек деп сесней де турды.

— Эш неме ондобос ийдичек! — деп, Шишкин ого айдала, менең сурады: — Је, каруузын сен бер!

— Гау! — деп, мен кыйгырдым, оозыма база бир болчок сахар кирди.

Лобзик јангыс ла јаланала, чүчкүрип ийди.

— Бис оны эмди ле ачаптандырып ийерибис — деп, Шишкин айтты.

Ол бир болчок сахарды отургуштын үстине база ла катап салды.

— Каруузын озо берген кижн бу сахарды алар. Же, тоологор!

— Гау! — деп, мен кыйгырдым.

— Бот молодец! — деп, Шишкин мени мактады. — Сен дезе тепек!

Ол бир болчок сахар алала, Лобзиктин тумчугынын алдына экелеле, менин оозыма сугуп ийди. Мен база ла катап мачылдадып, сахарды кажырада чайнай бердим. Лобзик жаланып, чүчкүрип ийеле, бажын силкиди.

— А-а, күйүне бердин бе! — деп, Шишкин сүүнди. — Уруп турган кижн сахар алып жат, урбей турган кижн сахар жок отуруп жат.

Ол Лобзиктин алдына бир болчок сахарды ойто ло салала, айтты:

— Эмди сен тооло.

Лобзик жаланала, бажыла жайкап, тура кооло, онын кийининде отура береле, чүчкүрди.

— Же, тооло, тооло, оноң башка сахар алып болбозын!

Лобзик чырмайып алала, кайралайла, кенетийин уруп ийди!

— Билип алган! — деп, Шишкин кыйгырып ийеле, ого бир болчок сахар таштап берди.

Лобзик сахарды учуш бажынан ала койоло, түргөн ажырып ийди.

— База катап тооло! — деп, Шишкин кыйгырды.

— Гаф! — деп, Лобзик каруузын берди.

Бир болчок сахар Лобзиктин оозына база ла катап кирди.

— База катап!

— Гаф!

— Билип алган!—деп, Шишкин сүүнди.—Эм-

ди бистинг керек јаранар. Бу ла өйдө Шишкин-
ниг энези једип келди.

— Сахарница нениг учун столдын үстинде?
— деп, ол сурады.

— Мен Лобзикти тоолоорго үредип аларга
бир эмеш сахар алгам.

— База нени табарыг!

— Оныг канайда тоолоп турганын, слер ук-
сагар.

Шишкин Лобзиктин алдына бир болчок са-
хар салала, айтты:

— Је, Лобзик, канайда тоолоп билип турга-
нынды энеме көргүссенг.

— Гаф! — деп, Лобзик үрүп ийди.

— Бу ла ба? — деп, энези сурады.

— Бу ла — деп, Шишкин айтты.

— Көп то немеге үренип албаган эмтир!

— База не керек? Лобзик — кижиге эмес ине.
Эмди ол бирге јетире тоолоорго үренип алган,
оныг кийиншиде экиге јетире үредип аларыс,
оныг кийиншиде — үчке, оног көрзөг бастыра
цифраларды үренип алар.

— Сенен сахарницаны јажырарга келижер—
деп, энези ого айтты.

— Мен бойыма болуп алып турган эмезим
ине — деп, Шишкин ачынды. — Мен наука учун.

— «Наука учун!» — деп, энези күлүмзирен-
ди. — Урокторго белетенип алдың ба?

— Јок, эмдиле белетенерим.

— Мен иштен јанганча, уроктым белетеп
аларым деп сен меге сөзинг берген јок по.

— Белен болор, белен болор! Мен јүк ле бү-
гүн Лобзик учун ундуп салгам.

— Мынан ары уроктыңды белетейтен өй-
дө белетebes болзонг, сахар аларга сесе јөбим
бербезим, сахарницаны да јажырып саларым.

Бис Костяла уроктор блетесерге кожо отур-
дыс, неиниг учун десе, ол керек десе айылга кан-
дый иш берилгенин билбей турган, онын кийи-
нинде Лобзикти уредерин оного ары баштадыс.

— Оны жаңыс ла сахар тоолоорго уредер
эмес, цифраларды да биллип турзын деп уредер
керек — деп, Костя айтты.

Бис картоннын узугин алала, ого «бир» деп
цифраны бичийле, Лобзикке көргүстис.

— Бу мынызы, Лобзик, бир деп цифра. Бир
болчок сахардый ок — деп, Шишкин айтты. —
Je, айт: бу кандый цифра?

— Гаф! — деп, Лобзик уруп ийди.

— Молодец! Ол оны тургуза ла ондоп алды
— деп, Шишкин сүүиди. Эмди эки деп цифрага
көчөликтер.

Ол Лобзиктин алдына эки болчок сахар са-
лала, айтты:

— Тооло!

— Гаф! — деп, Лобзик уруп ийди.

— Jастыра! Сен жаңыс катап үрген, мында
десе эки. Канча катап үрер керек?

— «Гаф»! — деп, Костя ого өткөндү. —
«Гаф» мында кайда, мында — «Гаф-гаф»
ине? Сенин жардыгда не: баш па айла капуста-
нын бажы ба?

— Гаф! — деп, Лобзик уруп ийди.

— Тас тапканын салбас! Мында бир эмтир
бе? — деп, Шишкин кыйгырды.

Лобзик жалтанганына кайра тескерледи.

— Сен кыйгырба — деп, мен айттым. — Ийт-
ле жалакай болор керек, оного башка ол коркып,
неге де уренип албас.

Шишкин Лобзикке база ла катап жартап баш-
тады, бир — бир ле болор, эки — эки ле болор.

— Je, тооло! — деп, ол ого жакарды.

— Гаф! — деп, Лобзик база ла катап үрүп ийди.

— База, база катап! — деп, мен айттым.

Лобзик мен жаар кылчайып көрдү. Мен бажымды кекип, көзимле имдей бердим. Ол тушта ол жалтанган айас база ла катап үрүп ийди.

— Бот эмди — эки! — деп, Шишкин сүүнө береле, ого бир болчок сахар таштап берди. — Же, база катап тоолоп көрзөн.

Лобзик база катап үрүп ийди.

— База, база катап! — деп, мен шымырандым.

— Сен ого айтпа! — деп, Шишкин айтты. — Ол бойы билер учурлу. — Лобзик тооло!

Лобзик база катап үрүп ийди.

— Чын! — деп, Шишкин айтты. — Сен жаңгыс ла ээчий-деечий эки катап үрер учурлу.

Ол оны катап ла тоолодып баштады. Лобзик бу да ойдө бир ле катап үрди, онын кийининде бис оног пени де сакып турганысты ол көрүп ийеле, экинчи катап үрүп ийди. Табынча бис оны ээчий-деечий эки катап үрзүн деп үредип алала, «үч» деп цифрага көчтибис. Уредү жакшы өткөн учун, ол күн бис он цифрага жетире үредип алдыс, же эртенгизинде такып үредип баштаарыста Лобзик ончозын булгап алгап эмтир. Бис ого «үч» деп цифраны көргүскенибисте ол биске бу төрт эмезе беш, эмезе он деп каруузын берип турды. Он деп цифраны көргүскенисте, ол биске бу эки деп каруузын берип турды, кыскарта айтса — каруузын сагыжына кирген ле аайынча берип турган. Костя ачынып, Лобзикке кыйгырып, ол ого өнөтийин жастыра айдып жат деп сананып турды. Лобзик кезикте, байла, учурал болуп каруузын чын бергенде, Костя айдып турды:

— Көрдинг бе, каруузын чын берди — кан-

дый цифра болганын ол ондоп турган эмтир, экинчисинде сурап ийзенг жастыра айдар.

Уренерге Лобзиктин кууни тийе берген, ол оныла тегин жерге беришпезин деп, каруузын оноттийин жастыра берип турганын ол сезип ийди.

Костя ого «беш» деп цифраны коргускенде, Лобзик дезе бу торт деп каруузын берип жат.

— Торт эмес ине. жазап корзог, Лобзик, — деп, Костя ого жалакай униле айтты.

Лобзик база ла катап бу торт деп каруузын берип турды.

— Же, тенербезенг, Лобзик, торт эмезин бойыг коруп жадын ине — деп, Костя оны жоптоп турды.

— «Торт» — деп, Лобзик очожип уруп турды.

— Жуулгек! — деп, Костя ачынып айтты. — Тобло деп жадым!

— «Торт» — деп, Лобзик каруузын берди.

— Литкенге торт катап туда берзем, кижини канайда ачындырарын ол тушта билерин! База ла бир катап торт деп айтсанг мен сеге коргузерим!

— «Торт» — деп, Лобзик ойто ло каруузын берди.

— Менле нени эдип турганын, сен коруп жадын ба? — деп, Костя ачынып турды.

Ол «торт» деп цифраны алала, Лобзикке коргузип жат:

— Же, сепийиле болзо, бу кандый цифра?

Лобзик бу беш деп каруузын берип жат.

— Кординг бе! — деп, Костя кыйгырды. — Ого бешти коргузерде, ол суре ле бу торт деп каруузын берип турган, качан тортти коргузерде, ол бу беш деп каруузын берип турган! Ол меге оноттийин этпей жат деп сен айдып жадын! Онын меге ненинг учун ачынып турганын мен билерим.

Эртең тура мен онын буттарына болгобой базып ийгем, эй оны саананы адала, эмди десе мени өштөн жат.

Лобзик сүмеленген бе, айла, сүмеленбеген бэ, онызын мен билбегем, же бистинг уредудең не де туза болбогоны јарт болды. Айса болзо, Шишкин ле бис коомой уредучилер болгоныс, айса болзо, Лобзик арифметикадан уйан уренчик болгон.

— Айса болзо, энеге јартын айдала, школго барза кайдар? — деп, мен Костяга айттым.

— Јок, јок! Барбазым! Мен көп күндер божотком. Энем укса, оныла не болорын билбей турым! Белен деп бодоп турың ба! Мен јакыс күн јүрбеген болзом...

— Ондый болзо, Ольга Николаевнага ончынын айдала, јөптөшсө кайдар? — деп, мен айттым.

— Јок, ого айдарга меге ујатту.

— Сеге ујатту болзо, сениң учун мен айдайын. ба?

— Сен бе? Мени коптоорго бо? Мынаг ары сени билер де куушим јок!

— Нениң учун коптопотом? — дедим. — Сени мен не коптойын. Меге ујат деп, сен бойың айдып јадыг, сеге ујат болбозын деп, мен айдар эдим.

— «Ујат болбозын»! — деп, Шишкин меге өткөнди. — Сен айдып ийзенг меге јирме катап ујатту болор. Јакшы неме сананып таппай турган болзон, унчукпайтан болзон!

— Қанайдар? — деп, мен сурадым. — Лобзикле пени де эдип болбодыс. Циркке түңей ле кирип болбозың. Айла сен Лобзикти уредип аларым деп жиненип турың ба?

— Јок, мен ого иженбей јадым. Лобзик — шокчыл таңма ол эмесе аамай эштек. Оноң кан-

дый да туза болбос. Меге өскө ийт таап алар керек. Мен ол эмезе акробат болорым.

— Канайып акробат болотон?

— Же, тоолонып, колымла базарым. Мен эдип көргөм, кем жок эдилеп турган, жангыс ла мен будым саң өрө эдип алала, узак туруп болбой жадым. Озо баштап кем-кем будымнан тудуп берзе, онын кийининде бойым тура берерим. Будымнан тут — мен эдип көрөйин.

Ол төрт тамандап тура берерде, мен оны бутгарынан тудала, өрө көдүрдим, ол кол бажына туруп алала, комнатанын ичиле ары-бери басты, же удабай колдорынын чагы чыгып, буктеле берди. Ол жыгылала, бажыла полго согулды.

— Онызы кем жок — деп, Шишкин өрө тура-ла, ачыда согуп алган бажын сыйманып айтты. — Колдорум табынча тыгый берер, ол тушта болуш жогынан базарым.

— Же акробат болорго узак үренер керек ине — деп, мен айттым.

— Алдырбас, удабас кышкы каникул башталар. Мен ого канайып-канайып жедип аларым.

— Каникулдын кийининде нени эдерин? Кышкы каникул түргөн божой берер ине.

— Же, ондо канайып-канайып жайгы каникулга жедип аларым.

— Узак сакырга келижер.

— Кем жок.

Кайкамчылу кижини болгон. Ончо немеге жангыс сөслө каруузын жандырат: «Кем жок». Кандай бир немени эдерге шүүп алганда, керек оныла будуп калган деп бодойтон. Же мен бу ончо-зы тегине ле неме деп көрүп тургам, онын ама-даган санаазы бир канча күндөрдүн бажында ыш чылап жайылып, туш-башка чачылыжар.

Он төртүнчи бажалык

Костянын школго жүрбей турганын энези ле таай эжези чек билбегендер. Энези иштен жапган бойынча, озо баштап онын урокторын көрөтөн, онын дезе оңчо белен болотон, пенин учун дезе, мен ого күнүн сайын келип, айылга пени бергенин ого айдып беретем. Шишкин урокторды школго жүрердегизинен артык эдил турган учун, онын онойдо эдил турганын энези сезип ийбезин деп коркып туратан. Эртеп тура ол сумказын алала, школго барар ордына городло тенип жүрерге баратан. Зина таай эжези экинчи сменада үренип, училищеге орой баратан учун, ого айылда артарга жарабас болгон. Ле оромдорло калас тенип жүрерге жеткерлү де болгон. Бир катан ол бистинг английский тилге үредип турган үредүчиге арай ла учурабаган, ол оны көрүп ийбезин деп, переулок жаар бурып ийген. Экинчи катан ол оромдо айылдаш жаткан үй кижини көрүлө, кандый да тураныг жаан эжигинин кийини жаар жажына берген. Ол оромдорло басып жүрерине коркып турар болды, таныш улуска жолукпаска, городтыг сырагай ла ыраак толықтарына (кварталдарына) барып турды. Оромло барып турган улус оны аыктап, школго ол өйбөттин барбаган деп сезип тургандый болуп ого көрүнер болды. Бу өйлөрдө соок күндер турган, оромдорло жүрерге соок болгон, онын учун ол кезекте кандый бир магазинге квереле, эмеш жылдыла ла, онын кийининде оной ары баратан.

Бу керектер оңчозы жастыра болгон учун мектепке жарабай турды. Шишкин менин бажымнан арде минутка чыкпай барды. Класста бис отурган партадагы бош жер мени ол керегинде жаантайын санандырып турды. Бис жылу класста отурарыста, онын городтыг ичиле уурчы кижидий жангыста.

кан өңгөлөй, өскө улус жаткан туралардын эжигинин кийинине жажынып, кандый бир магазинге жылынарга кирип турганын мен сананып отурдым. Мындый санаадан улам мен класста алаа боло береле, урокторды коомой угуп турдым. Айылда да ол керегинде сананып турдым. Түндө чек уйуктап болбойтом, ненин учуп дезе, менин бажыма жүзүп-жуур шүүлтелер кирип, мен Шишкинге кандый бир болужымды жетирерге албадым деп тургам. Ол керегинде мен Ольга Николаевнага айткан болзом, Ольга Николаевна Шишкинди тургуза ла школго алдырар эди. ол тушта мени ончо улус коптончык кижини деп адаар деп, мен коркып тургам. Ол керегинде мен кем ле-кемле куучындажар күүнүм келип турарда, мен Ликала куучындажарга шүүнүп алдым.

— Уксаң, Лика, - - деп, мен оного сурадым, — Слердин класста кызычактар бойы бойлорун коптошкылап турат па?

— Канайын коптоп?

— Же, кандый бир кызычак неин-неин эдип ийзе, экинчизи уредүчиге ол керегинде айдат па? Слердин школдо ондый учурал болды ба?

— Болгон — деп, Лика айтты. — Бу жуукта Петрова көзноктин алдында турган гортезия деп өзүмди сындырып ийген, Антонина Ивановна дезе Сидорова сындырган деп бодойло, оны каруузунна тургузарга сапанала, онын ада-энезини школго келзин деп айткан: Же гортезияны Петрова сындырганын мен көргөм, ол керестинде Антонина Ивановнага айдып ийгем.

— Сен ненин учун айткан? Ондый болзо, сен копчы эмтирин!

— Ненин учун копчы. Мен чынын айткам ине. Мен эмес болзом, Антонина Ивановна бир де бурузы жок Сидорованы бурулаар эди.

— Сен түгей ле копчы — деп, мен айттым. — Бистингу улдар бойы бойлоруну коптошпой жадылар.

— Онойдордо, слердингу улчактар бойы бойлоруну жарбыжып жат.

— Ненингу учун жарбыжатап!

— Же, сен класста гортензия сындырып ийген болзонгу, уредучи дезе өскө кижини деп бодозо...

— Бисте гортензия өспой жат — деп, мен айттым. — Бистингу класста кактустар ла бар.

— Түгей ле. Сен кактусты сындырып ийген болзонгу, уредучи дезе Шишкин деп бодогон болзо, ончолоры база унчукпай отургандар болзо, сен де унчукпай отурган болзонгу, айдарда, сен Шишкинне жарбыр эдинг.

— Шишкинде тил жок по? Ол дезе мен эмезим деп айдар эди — деп, мен айттым.

— Ол онойдо айтса да, түгей ле серенерлер эди.

— Серенишсе чи, керек бе. Ол этпегенде, ол эткен деп кем де айдып болбос ине.

— Бистингу школдо ондый жан жок — деп, Лика айтты. — Кемге-кемге тегин жерге серензин деп бис не эдетенис? Кем бурулу болзо, жартын ол бойы айдар учурлу, жартын айтпай турган болзо, кажы ла кижинин айдар учуры бар.

— Онойдордо, слерде ондо ончозы копчылар ба?

— Бир де копчылар эмес. Петрова чын эткен бе? Антошина Ивановна онын ордына өскө кижини бурулаарга жат, ол дезе унчукпай отурын алган, карын өскө кижини бурулап туры деп суунуп жат. Мен база унчукпаган болзом, оныла мен кожо болотом бо? Онойдо эткени ак-чек пе?

— Же кем жок — деп, мен айттым. — Бу учурал аңгылу. Слердингу класста кандый бир кызы

чак школго келбей салала, айылында дезе, школдо болгон деп айдын турган учуралдар бар ба?

— Жок, бисте ондый учурал болбогон.

— Ондый болбой кайтсын — деп, мен айттым. — Кыстарда ондый керек канайып болотун? Слерде ондо бастыразы жозокту үренчиктер.

— Чын — деп, Лика айтты, — бистин класс жакшы. Слерде ондый учурал болды эмеш пе?

— Жок. Бисте жок — дедим. — Ондый учурал болголок.

— Айдарда — сен ненин учун сурап жадын?

— Тегине ле. Сонуркадым.

Мен Ликала куучындашпай барала, бойым дезе, Шишкин керегинде сананып турдым. Ол керегинде энемле куучындажар кууным келип турды, же энем ол керегинде школго тургуза ла жетирип ийзе, ол тушта ончо керек үрелер деп, мен коркып турдым. Менле не де болуп турганын энем бойы да сезип ийген эмтир. Кезикте ол мени кезе аяктап, менин оныла куучындажарга турганымды билип тургандый болды. Энем менин ого чени-чени айдарга турганымды жаантайын сезип ийетен, же ол мени айт деп албадабай менин айдарымды сакыйтан. Не-не боло берген болзо, албан кучле айттырбай, жартын бойым айткамда артык болотон деп, ол айдатан. Энем канайда сезип ийетенин билбей турум. Байла, бажымда не барын ончозып торт ло жүзимде бичип салгандый болот. Мен отуруп алала, энем жаар суре ле көрүп, айдайын ба, жок по деп сананып турдым, энем де көрбөй, көрбөй турала, мен жаар көрүп ийетен, сырагай ла менин айдарымды сакып турган немедий. Бис онойдо удур-дедир көрүжип узак отурдыс, экилебис: мен книга кычырып отургамдый, ол дезе — чамча көктөп тургандый отурды. Сагыжыма Шишкин керегин-

де кунукчылду санаа кирбеген болзо, бу керек меге, байла, каткымчылу болор эди. Учы-учында энем чыдашпай, күлүмзиренеле, айтты:

— Не болгонын бери куучында.

— Канайып — куучында? — деп, мен нени де аайлабай тургандый тогундендим.

— Нени айдарга турганынды, айт.

— Мен нени айдатам? Айдар немем де жок деп — бойым дезе кыйыжып, эмди ле ончозын куучындап ийер болорым деп сезип, энем ол керегинде бойы куучындап баштаганына сүүнгем, ненин учун дезе, торт сурабай турганынан, сурап турганда каруузын берерге јенил ине.

— Сенин нени айдарга турганынды мени билбей туры деп пе! Сенин уч кунге чыгара санааркап јургенинги кем де билбей јат деп турың ба. Је, айт, айт! Түңей ле айдарың ине. Школдо не-не болды эмеш пе?

— Јок, школдо эмес — дедим. — Јок — школдо — дедим.

— База ла эки алдын эмеш пе?

— Мен нени де албагам.

— Айса сенле не болгон?

— Менле эмес. Менле бир де неме болбогон.

— Кемле?

— Је, Шишкинле.

— Оныла не болды?

— Уренер кууни јок.

— Канайып — кууни јок?

— Је, үренбеске јат, ол ло!

Айдынып ийгенимди мен сезинеле, санандым: «Бу мен нени эдип турым? Энем эртенле школго барала, үредүчиге айдып ийзе!»

— Айдарда, Шишкин урокторын белетебей јат па? — деп, энем сурады. — Коомой отметкалар алып јат па?

Мен ончозын куучындап ийбегенимди сезеле,
айттым:

— Бслетебей јат. Орус тилле онын эки. Орус тилле чек үренер күүни јок. Ол учинчи класста үренер тушта үредүден эмеш астыккан.

— Төртинчи класска канайып көчкөн?

— Билбезим — дедим. — Ол биске өскө школдон келген. Учинчи класста бисте үренбеген.

— Уредүчи ого ажарузын ненин учун јетирбей јат? Оны өрө тартар керек.

— Онын сүмелүзи сыраңай ла түлкү ошкош!
— дедим. — Айылга берген ишти көчүрип бичип алат, класста диқтант ол эмезе сочинение болгондо ол чек келбейт.

— Сен ого болужын јетирген болзон. Нөкөрин керегинде сананып, онын ла учун санааркап јадын ине, болужар күүнинг дезе јок.

— Уренер күүни јокто ого канайда болужатан! — дедим.

— Је сен ого үренер керек деп јартайла, ого болужын јетирзен. Сен дезе үредүни бойын тындып алган, ого дезе болуш керек. Ого јакшы нөкөр учураза, ол јаман кылыгын таштайла, түзеле берер, онон чындык кижиде болор.

— Мен ого коомой нөкөр бө? — деп, мен айттым.

— Ол керегинде сананып турган болзон, коомой эмес.

Энеме чынын айтпаганыма меге сүрекей уйатту болгон, онын учун түрген кийинип алала, Шишкинле јазап туруп куучындажарга, ого бардым.

Кайкамчылу керек! Ненин де учун, мен ол күннен ала Шишкинле сыраңай јуук најылажала, кере түжине ол керегинде сананып тургам. Шишкин де меге сүрекей јуук боло берди. Ол школдо

кожо үреңген иокорлорни сананып, эмди менде сенег оскө кем де жок деп куучындайтан.

Мен једип келзем Костя, энезиле, Зина таай эјезиле столдо чайлап отургандар. Столдын үстинде чанкыр абажурдын¹ алдында электрический лампочка күйүп турды, ол абажурдан оны айландыра јайгы энгирде күн ажып калган тушта, је тышкары караңуй киргелекте болуп турган бүрүнкийдий болды. Менин келгениме ончолоры сүүндилер. Мени столго база отургызып, чайла, крендельдерле күндүледилер. Костянын энезиле, Зина таай эјези менег менин энем керегинде ле адам керегинде ол кайда, нени иштеп турганын сурадылар. Костя унчукпазынаг бистинг куучыныды угуп отурды. Ол стакандагы чайга јарым крендель салып ијди. Крендель стаканда эмештен көөп, јооноп турды. Учү-учында көбө-көбө келерде стаканга толо берди. Костя дезе ол керегинде үндүп салган неме чилеп, нени де санана берди.

— Бу сен не керегинде санана бердин? — деп, энези онойг сурады.

— Тегине ле. Мен адам керегинде сананып јадым. Ол керегинде нени-нени куучындазаар.

— Нени куучындайын? Мен сеге ончозын куучындадым ине.

— Је, сен база катап куучындазанг.

— Адазы керегинде куучындаганын сүүп јат, бойы дезе оны чек билбес ине — деп, Зина таай эјези айтты.

— Јок, санаама кирип јат.

— Сен канайып билетен? Јуу башталарда, адан јууга барарда сен эмчек бала болгон.

---

¹ А б а ж у р — кижининг көзи электричествонын жаркынына кылбыкпагадый эдип, электрический лампочканын үстине кийдирип койгон неме.

— Санаама кирип јат — деп, Шишкин бөшкөн айасту такып айтты. — Мен бойымнын орындымда јаткам, адам дезе базып келеле, менин колымнаг алып, мени өрө көдүреле, окшогони менин сагыжыма кирет.

— Ол сенин санаага канайда киретен? — деп, Зина таай эјези јартады. — Сеге ол тушта чыкканын берип бери үч недеге болгон.

— Јок. Мен бир јашту болорымда адам јуудан келип јүргөн ине.

— Је, онын турган бөлүгү бистин городло өдөрдө, ол бир минутка кирип јүргөн. Сеге ол керегинде энег куучындаган.

— Јок, мен бойым билип јадым — деп, Костя ачынычулу айтты. — Мен уйуктап јаткам, онын кийининде ойгонын келеримде, адам мени колына алала, окшогон, онын шинели дезе, адырманду ла кадалгак болгон. Онын кийининде ол јуре берген, санаама база бир де неме кирбейт.

— Бала бир јашту болордо оныла не болгонун кайдан билетен? — деп, Зина таай эјези айтты.

— Менин санаама кирип јат — деп, Костя арай ла ыйлабай айтты. — Чын, эне, мен билип јадым. Энем айтсын!

— Билип јадын, билип јадын — деп, энези оны токунатты. — Шинель кадалгак болгонун ундубаган болзон, ончозын јакшы билип турган эмтиринг!

— Чын — деп, Костя јөмөшти. — Шинель кадалгак болгон, мен билерим, качан да ундубазым, ненин учун дезе, ол менин јууда өлгөн адам болгон.

Шишкин ол энгерде кандый да кунугып калган отурган. Мен ого айдарга санааган немени айдып болбой, јана бердим.

Ол тун мен узак уйуктап болбой жаткам, Шишкин керегинде сананып тургам. Ол жакшы уренген болзо, ондый неме бир де болбой, кандый жакшы болбос эди! Темдектезе, мен де коомой уренгем ине, же мен албаданып жакшы урене бергем. Ондый да болзо, меге Шишкинге коро жеңил болгон: менде ада бар. Мен онон жозок аларын жаантайын сууп жадым. Мен ол бойынын ижинде нени-нени эдин аларга албаданып турганын коруп, ондый ок болорго куунзейдим.

Шишкинде дезе ада жок. Костя кичинек болордо, адазы жууда олуп калган. Мен Костяга болужарга сурекей куунзейдим, оныла жазап туруп урензе, ол орус тилден ондоло берер, ол тушта онын уредузи жаранар. Мен ол керегинде сананала, оныла кожо кунун сайын уренерим деп шууп алдым, ол школго журбегенче уреду жапынан сананар да керек жок деп мында ок санандым. Мен оны жопко канайда кийдирип алайын деп шуудим, онон онын жопко кирбезин билли алдым, ненин учун дезе, Костя куун-табы жок кижин болгон учун эмди энезине жартын айтпазын мен билгем. Костяла кату эрмектежер керек деп меге жарт болды. Онын учун мен эртен школдо уроктор божогон кийининде ого киреле, оныла жазап туруп куучындажар деп шуунип алдым. Ол энезине ончозын жартын айдала, школго бойынын кууниле барбаза, мен Ольга Николаевнаны база катап тогундебезим, онын адаанын албазым, ненин учун дезе, бу керектер ого жангыс ла каршу жетирип жат деп оны коркыдарым. Бу ого ок тузалу болор деп ондобозо, меге ачынгай. Кем жок! Мен чыдажарым, онын кийининде ол менин чын эткенимди бойы корор, бис ойто ло нажылажа берерис. Мынайып шуунип аларым-

да, сагыжым да жарый берди, бу ойгө жетире эне-
ме жартын айтпаганыма уялып турдым. Мен тур-
гуза ла турала, ончозын куучындаарга санан-
гам, же орой бололо, ончо улус уйкуда болгон.

Он бежинчи бажалык

Эртенгизинде мен санапкан аайынча болбоды.
Школдо уроктор божогоп кийининде Шишкинге
киреле, оныла калганчы катап жазап туруп кату
куучындаарга санангам. Школдо ончолорына
Шишкин оору деп айдып тургам учун, бистинг
звенонын үренчиктери оору нөкөрин келип кө-
рөргө шуужип алдылар. Уроктын кийининде мен
Шишкин жаар ол керегинде айдарга тургуза ла
жүгүрдим. Ого једип келдим. Ол мени көрөлө,
айтты:

— Билеринг бе, мен будымды санг өрө эдип
алала, эки колыма туруп јадым! Стененинг ја-
нына турала, буттарды санг өрө эдип секиреле,
оныла стенеден тудунар керек.

— Буттарды санг өрө эдип алала турарга ой
јок — дедим. — Орынга түрген јат.

— Ненинг учун?

— Је, сен оору иненг!

— Канайып — оору?

— Мен школдо ончо балдарга сени оору деп
айткам ине. Бойын айтпай кайттын!

— Је, айткам.

— Эмди сеге балдар келер..

— Нени айдазынг!

Ол кийимдерин де, ботинкаларын да чечпей
орынга түрген јада береле, јуурканла бүркенди.

— Балдарга нени айдайын? — деп сурайт.

— Нени айдатан? Оору деп айт. Онон өскө
айдар немен јок.

Удабай балдар једип келдилер. Олор кори дордо чечингилейле, комнатага кирдилер. Шишкин јуурканла ээгине јетире бӯркенип алала, чочыган айасту балдарды ајыктап турды.

Балдар айдат:

— Эзен, Шишкин!

— Эзендер, балдар! — деп, ол айдат.

▼ни дезе чыгар чыкпас ла угулып јат! Сыраңай ла чып оору кижидий!

— Сени кӯрөгӱ келдибис — деп, Юра айтты.

— Быйаным јетсин, балдар. Отурыгар.

— Је, су-кадыгын кандый? — деп, Ваня сурады.

— Ондыйла...

— Јадырын ба?

— Јадырым ла.

— Јаантайын ла јадарга сеге, байла, кунукучыл болор? — деп, Лёня сурады.

— Купукчыл.

— Сен кере тўжине жагыскан ба?

— Жагыскан. Эпем иште. Таай эжем училищеде.

— Бис эмди сеге жаантайын келип турарыс. Бистинг келип жүрбегениске сен ачында: бис сени сен оорунган түрген жазыла береле, бойың једип келер болорың деп бодогоныс.

— Кем јок, балдар, меге Витя кўнўн сайын келип јат.

— Бис сеге база кўнўн сайын жүрелик пе? — деп, Слава сурады.

— Јүригер — деп, Шишкин айтты.

Јүрбегер! — деп, ол кавайып айтсын.

— Сенин нен оорып јат? — деп, Юра сурады.

— Бастыразы оорып јат: колым да, будым да...

— Нени айдазың? Будың база оорып јат па?

— Э-э. Бажым база.

— Жаантайын оорып јат па?

— Јок. Кезикте оорый берер, кезикте токтой берер!

— Бистинг квартирада бир уулчак база мында оорыган. Онын ревматизм болгон — деп, Вася Ерохин айтты. — Айса болзо, сенде база ревматизм болбозын?

— Болзо до болор — деп, Шишкин айтты.

— Доктор нени айдат? — деп, Ваня сурады.

— Је ол нени айдат дейзин!.. Ол нени айтсын? Је, тилинги чыгар деп айдар. «А» деп айт деер.

— Сени неле эмдеп јадылар?

— Лекарство.

— Кандый?

— Канайда адап турганын билбей жадым. Микстура.

— Ачу ба айла тату ба?

— Ачу! — деп, Шишкин айдала, микстураны чын ла амзап ийген немедий чырайын кубултып ийди.

— Мен оору болорымда, меге база микстура бергендер. Ачузы не дейзинг! Мен ичпеске санаангам — деп, Дима Балакиров айтты.

— Мен база ичпеске турым.

— Жок, сен ич, түрген оңдоло береринг.

— Мен де ичип жадым.

— Ачу болзо, кем жок — деп, Лёня айтты. — Сен микстураны ичип ийеле, оның кийининен бир калбак сахар жип ий.

— Жарады ба?

— Уроктор керегинде санааркаба. Эмеш оңдоло берзеңг, бис сеге уроктор экелип, үренерге болужарыс. Сен једжип аларың.

— Кем жок, једже берерим! — деп, Шишкин айтты.

Јуурканың алдынан Шишкиннің ботникалу буттары көруни турганын мен көрүп ийдим. Мен коркый бердим. Балдардыг кем кемизи көрүп ийзе деп санаандым. Је балдар оныла куучындажып, оның ботникалу јатканын корбөдилер. Мен арайынаг јууктап келеле, ботникаларды јуурканла јаап ийдим.

— Је, балдар, — деп айттым, — ол эм тургуза јазылгалак, слер оны арып-чылатпагар. Айылыгарга јаныгар.

Балдар јакшылажып айрылыштылар.

— Је, јакшы болзын. Јазыл. Бис сеге эртен кирерис.

Балдар јүре бердилер. Шишкин төжөктөн тура јүгуреле, компаташыг ичиле ары-бери секире берди.

— Ончозы кандый јакшы өтти! — деп, ол кыйгырды. — Кем де сеспеген. Ончозы јакшы!

— Же, көкүбес керек! — деп, мен айттым. — Меге сенле жазап туруп катуу куучында жар керек.

— Не керегинде?

— Сеге школго барар керегинде.

— Школго барар керек деп мен бойым да билерим, же эмди мен канайып баратам? Барып болбозымды сен бойунг көрүп жадын ине.

— Нени де көрбөй турум! Мен бүгүн сенле калганчы катап куучында жарга санадым: эртең сен школго барбас болсонг, мен Ольга Николаевнага сени оору эмес деп айдарым.

— Нениг учун? — деп, Костя кайкады.

— Нениг учун десе, сеге теңин жүрбөй үрөңөр керек. Сениг түңгөй ле кандый да акробат болбос.

— Нениг учун болбос? Мениг будымды саң өрө эдип алала, колымла турарга үрөңөп алганымды, көрзөйг!

Ол стенинг жаңына базып келеле, буттарын саң өрө эдип эки колынын бажына тура берди.

Бу ла өйдө эжик ачылала. Лёня кирди.

— Уксан да, — деп, айтты, — мен перчаткам ундугам... Бу не? Уксан, сен нениг учун буттарын саң өрө эдип алган турыг?

Шишкин бут бажына тура береле, манжаарый берди.

— Сениг оорунг кандый туры не! — деп, Лёня кыйгырды.

— Акту сөзим мен оору! — деп, Шишкин айдала, кайнадып салган ракий кызара берди.

Ол онтоп ийеле, орын жаар аксай, аксай басты.

— Төгүндөңбе! Колы-будым оорып жат деп айтканг, бойунг десе буттарын саң өрө эдип алып колдорынгла базып жүрүп жадын!

— Акту сөзим, оорып жат!

— Же, төгүндебе, төгүндебе! Качап кийинип алгаң? Онойдордо, сен төжөктө кийимдү жаткан туругуң не?

— Кем жок, мен сеге ончозун айдып берейин, жангыс ла сен кемге де айтпазым деп чертен.

— Мен пениң учун чертенетем?

— Же, ондый болзо, мен пени де айтпазым.

Бу өйдө коридордо кемниң де базыды угулды. Эжик ачыларда, Ваня көрүнип келеле, айтты:

— Сен удабазың ба, Лёня? Бис мында сени ончобыс сакып жадыс.

— Бери келзең де, Ваня! Эл бир де оору эмес эмтир!

— Оору эмес? — деп, Ваня кайкап, комнатага кирди.

— Кем оору эмес? — деген Юраның үни коридордон угулып келди.

Юра комнатага база кирди, оны ээчий арткаң балдар ончозы кирдилер.

— Шишкин оору эмес — деп, Лёня айтты.

— Канайып?

— Кирип келзем, ол буттарын саң өрө эдин алгаң колыла туруп жат!

— Бу не мындый? — деп, балдар кайкашты. — Сен бисти пениң учун төгүндедиң?

— Мен онызы тегине ле, балдар... — деп, Шишкин актанды. — Тегине ле кокырлагам.

— Кандый кокыр болотон?

— Бу мындый кокырлар — деп, Костя колдорун жайды.

— Бис ол керегинде сапааркаганыс — деп, Ваня айтты, — звеноныг бастыра балдары оны көрөргө келген, ол десе мында кокырлап жат: оору кижиге болуп кылынып жат!

— Мен онойдо база кылыпбазым, балдар, корӱрнгер де... — деп, Шишкин айтты.

— Сен ненин учун школго јурбей јадын? — деп, Юра сурады. — Сен школго јурбеске оору кижн болуп опӱтийин кылынгаг ба!

— Мен слерге ончозын куучындап берейин, балдар, слер јангыс ла ӱркӱбӱгӱр. Мен слерди тӱгӱндеерге сананбагам. Мен циркач болорго шӱӱнип алгам.

— Канайып циркач? — деп, балдар ончолоры кайкашты.

— Је, циркке киреле, цирктинг акробады болорым.

— Сен јӱӱле бердинг бе?

— Бир де јӱӱлбедим.

— Сени циркке кем алар? — деп, Ваня сурады.

— Сен цирктинг артисттери кайдаг табылып турган болор деп бодоп турын?

— Ондый да болзо, школго сен ненин учун јурбей јадын?

— База ӱренер куӱним јок. Мен тегин де ончозын билерим.

— Канайып ончозын?

— Је, цирктинг артисттине не керек болгонын.

— Сенин шӱӱлтенле болзо, цирктинг артистти бичик билбес кижн болотон бо?

— Ненин учун бичик билбес? Бир канча немеге мен ӱренип алгам ине.

— «ӱренип алгам»! Бойын дезе бичигенде јастыралар эдип јадын! Озо баштап школды божодып алар керек, онын кийнинде дезе цирктинг училищезине барар керек. Цирктинг артистти тӱнгей ле бичикчи болор учурлу. Сен озо баштап Ольга Николаевнала куучындашкан болзон — деп, Юра айтты.

— Ольга Николаевнанын нени айдарын мени билбес неме чилеп! — деп, Шишкин каруузын берди.

— Балдар, мен бодозом, ол жакшы керек эди турган эмес — деп, Игорь айтты. — Төгүндөнбей, эртең школго барзын.

— Эртең школго келбезе, бис Ольга Николаевнага айдарыс — деп, Юра жарлады.

— Ондый болзо копчы болорыгар! — деп, Шишкин каруузын берди.

— Болбозыс — деп, Юра айтты. — Бис сеге ажындыра айдып салганыс, бир де копчы эмезис.

— Эртең школго келбей көр, ол тушта билеринг! — деп, Игорь айтты. — Тенип жүрерге сеге болор. Уренер керек.

Бу өйдө коридордо база ла катап базыт угулып, эжикти кем де токулдатты. Шишкин эжик ачардын ордына, төжөктиг үсти жаар чычкан чылап секиреле, жуурканла бүркенип ийди. Мен эжикти ачып ийеле, Ольга Николаевнаны көрүп ийдим.

— О-о, мында бастыра звено турбай! — деп, Ольга Николаевна комнатага кирип тура, айтты. — Оору нөкөригерди көрөргө келдигер бе?

Ончо балдар унчукпай, нени айдарын кемизи де билбей турды. Костя Ольга Николаевна жаар көзин тозырайта көрүп, канча ла бар күчиле жуурканды бойы жаар тартып, оныла бажына жетире бүркенерге тургандый болды. Ольга Николаевна ого жууктады:

— Бу бистинг Костя качайып оорый берди. Сенин нең оорып жат?

— Оныг нези де оорыбай жат! — деп, Юра айтты. — Ол оору эмес.

— Канайып оору эмес?

— Же оору эмес, ол ло!

Ончо керек эмди түңгөй ле үрелип калганын Шишкин көрүп ийди. Ол жуурканның алдынан чыгып келеле, орынга отура береле, бажын төмөн салактадып, пол жаар көрди. Ольга Николаевна балдарды аыктап көрөлө, мени көрүп ийеле, айтты:

— Витя, Костя оору деп сен нениң учун меге айттын?

Уйалганыма кирер јеримди таппай бардым.

— Сен нениң учун унчукпай турын? Сен мени төгүндеген!

— Оны мен бойым сананып айткан эмезим. Ол бойы мени айт деп айткан. Мен айдып ийгем.

— Онойдордо, Костя сени мени төгүндезин деп сураган ба?

— Эйе — деп, мен айттым.

— Сен төгүндеп ийдиг бе?

— Төгүндегем.

— Јакшы эткем деп сананып турын ба?

— Је ол бойы мени сураган ине!

— Мени төгүндеп тура, ого јакшы болуш јетирдим деп сананып турын ба?

— Јок.

— Сен нениң учун онойдо эттин?

— Је, мен нөкөр кижини коптоорго јарабас деп бодогом!

— Канайып коптон? Оштүге айдарга јарабас, мен слердин өштүгер бе?

Мен нени айдарын билбей, пол жаар унчукпанын көрүп отурдым.

— Мениң үренчиктерим мени өштү деп бодоп турганын мен билбегем! — деп, Ольга Николаевна айтты.

— Ольга Николаевна, бис онойдо бодобогонус — деп, Ваня айтты. — Бис онойдо бодоорыспа?

- Нениң учун меге кем де айтпаган?
- Кем де билбеген ине. Бис жүк ле бүгүн келгенис, је јарты ошчозы чыкты.
- 'Је кем јок, ол керегинде кийининде куучындажарыстар... Костя, сен нениң учун школго жүрбединг?
- Мен коркыгам — деп, Костя айтты.
- Сен недең коркыган?
- Слерди энемненг записка сураар болор деп.
- Кандый записка?
- Диктант болор күн школго барбаган учун.
- Диктант болор күн сен школго нениң учун келбеген?
- Коркыгам.
- Неден?
- Эки аларынаң.
- Онойдордо, диктант бичнир күн сен школго өнөттийин келбеген турың не, оның кийининде энемненг записка јок болгон учун келбеген бе?
- Э-э.
- Школго келбес болуп шүүнип алала, нени эдерге санандың? — деп, Ольга Николаевна сурады.
- Билбей јадым.
- Је сенде кандый-кандый план болгон ине?
- Менде кандый план!
- Ол цирктин акробады болорго шүүнип алган — деп, Юра айтты.
- Цирктин школына јети жылдын үредүзин божотпогончо албай јат. Кирген соғында бир беш жыл үренер керек. Сен тургуза ла канайып цирктин артистти боло берерге турың! — деп, Ольга Николаевна айтты.
- Чын — деп, Шишкин јөпсинди.
- Көрдинг бе. Нени де сананбай, школго жүр-

бес деп шүүнип алган ба. Онойдо эдерге јараар ба?

Шишкин унчукпайт.

— Эмди сен нени эдерим деп сананып јадын?

— Билбей јадым.

— Сананып көр.

Шишкин унчукпай турала, Ольга Николаевна јаар алдынан өрө көрөлө, айтты:

— Мен школго барарым!

— Бу сенин сананып тапкан шүүлтегнин эң артыгы. Сен јангыс ла јаман кылыгымды таштайла, ондоло берерим, јакшы үренерим деп сөзин берер учурлу.

— Эмди мен ондолорым — деп, Шишкин айтты.

— Эртен таң эртең школго кел, мен дезе директордон сени ојто үренерге јөп берзин деп сураарым.

— Мен келерим.

Ольга Николаевна бистин ончобысты айылы гарга јанала, урокко белетенигер деп айтты. Костя онын барарга тергенбей турганын көрөлө, айтты:

— Ольга Николаевна, мен слерди сураарга турым: энеме айтпагар!

— Ненин учун? — деп, Ольга Николаевна сурады.

— Мен эмди јакшы үренерим, јангыс ла айтпагар!

— Онойдордо, сен энеңди мынан ары база ла төгүндеерге бе? Энеңди мекелеерге мени сеге болушсын деп турын ба?

— Мен эмди энеңди төгүндебезим. Менин оны ачындырар күүним јок!

— Бис оны экү кожо төгүндегенисти энең биллип алза? Ол оной артык ачынар ине. Чын ба?

— Чын.

— Көрдинг бе, энеге айдар керек. Сен жакшы үренерим деп сөзүң берип турган болзон, энеңди сөге тың өөркөбөзүн деп мен сураарым.

— Сөзүм берип жадым.

— Бот жөптөжип алдыс --- деп, Ольга Николаевна айтты. — Эмди кннгаларыңды ал, үренерис.

Мен балдарда кожо жана бергем, оңон ары не болгонын билбей жадым.

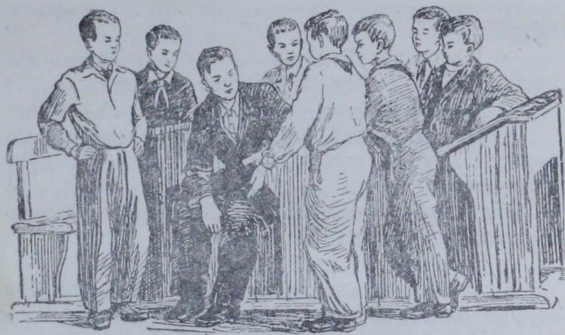
О н а л т ы н ч ы б а ж а л ы к

Эртенгизинде Шишкин класска келди. Ол уйалган айасту каткырып, балдар жаар кемзинген айасту ајыктап турды, же оны кем де уйалтпай турганын көрөлө, ол токунай береле, менле коштой отурды. Бистиг партада куру јер толо берерде, меннн көксимде база не де толо береле, бойының јерине тура бергенднй, меге јеннл боло берди.

Ольга Николаевна Шишкинге нени де айтпады, уроктор өткөн лө аайынча өдүп турды. Переменде биске Володя келерде, балдар ого болгон керекти куучындадылар. Володя Шишкинди уйалтар деп бодогом, ол дезе мени уйалтып баштаган.

— Сенин пөкөриң јастыра эднп турганын сен билген ине, јастыра эднп турганын түзедерге болушпаган --- деп, Володя айтты. — Оныла јазап туруп куучындажар керек болгон, сенин айтканын укпаган болзо, үредүчнге ол эмезе меге, ол эмезе балдарга айдар керек болгон. Сен дезе бастыразынан јажырган.

— Мен оныла куучындашпаган неме чилеп! Ол керегинде мен ого канча катап айтпадым

болбой! Мен оны канайып ийеин? Школго жүрбем деп, ол бойы шуунип алган ине.

— Нениң учун? Нениң учун дезе, коомой үренген. Сен дезе ого јакшы үренерге болужың јетирдин бе? Сен оның коомой үренип турганын билген ине?

— Билгем — деп айттым. — Орус тил ле керегинде ол онойдо эткен. Орус тилден ол јаантайын менен көчүрип бичип алатан.

— Кордин бе, сен нөкөринг керегинде чын ла килеген болзон, ого көчүрип бичип алып турарга бербес эдинг. Чындык нөкөр нөкөрине некелтелү, нөкөринин јастыра эткенин јаратпас учурлу. Сениң нөкөринг јарабас кылык эткенде, сен оныла јөпсенип турганда, сен кандый нөкөр? Мындый најылаш чындык эмес — төгүн најылаш.

Бастыра балдар мени төгүн најы деп айдышты, Володя дезе мынайда айтты:

— Балдар, уроктор божогон кийининде— јуулала, ончозын куучындажарыстар.

Бис уроктор божогон кийининде јуулар болуп јөптөжип алдыс, је уроктор божой ло берерде,

Ольга Николаевна Шишкин ле мени кычырала, айтты:

— Костя ла Витя, эмди ле директорго кирер. Ол слерле куучындажарга туры.

— Не керегинде? — деп, мен коркый бердим.

— Не керегинде болгону ол слерге айдып берер. Барыгар, коркыбагар! — деп, ол күлүм-зиренди.

Бис директордын кабинетине киреле, бозогонунг жанына турала, айттыбыс:

— Эзендер, Игорь Александрович!

Игорь Александрович столдын ары жанында отурып алган, нени де бичип отурган.

— Эзендер, балдар! Кирип диванга отурыгар, — деп, ол айдала, бойы дезе бичип ле турды.

Ондый да болзо, бис отуларынан жалтандыс, нениг учун дезе, диван директорго жуук турган, онынг учун эжиктинг жанында ла турдыс. Биске ондо коркынчылу эмес болды. Игорь Александрович бичип божойло, очказын алала, айтты:

— Отурыгар. Слер не турыгар?

Бис барала, отурдыс. Диваннынг үстин жылтыркай тереле жапкап эмтир. Тере жылбыркай болгон, мен оног жылбырап тужуп тургам, нениг учун дезе, диваннынг кырына отурып алгам болгом, ичкери отуруга тидинбей тургам. Онойып мен куучын откочо килинчектендим — куучын дезе узун болгон! — ондый отурыштан мен саргар будыма турганымнан артык чылагам.

— Же, Шишкин, тенип жүрерге сенин санаанга канайда киргенин куучындазан — деп, Игорь Александрович бис отура береристе сурады.

— Билбей жадым — деп, Шишкин туктурулды.

— Гм! — деп, Игорь Александрович айтты.—

Сениң учун кем билетен деп сен сананып турын?

— Би-билбей турым — деп, Шишкин айтты.

— Айса сениң учун мен билетем бе? — деп.

Игорь Александрович сурады.

Шишкин Игорь Александрович кокырлап турган болбозын деп билип аларга, алдынаң өрө көрди, директордын јүзи соок ло бойынча болды. Онын учун ол каруузын база ла катап берди:

— Билбезим.

— Бу не, карындаш, ончо ло сурактарга каруузы јангыс: «билбезим». Куучындажар болзо, чынынча куучындажалы. Мен сени школго нениң учун јүрбеген деп соодоп сурап турган эмезим ине.

— Тегине ле. Қоркыгам — деп, Шишкин каруузын берди.

— Сен неден коркыгаң?

— Мен диктант болорынаң коркыйла, школго келбегем, онын кийининде Ольга Николаевна энемнен записка сураар болор деп коркыйла, школго јүрбегем.

— Диктант болорынаң сен нениң учун коркыгаң? Ол ондый коркынчылу неме бе?

— Мен эки аларынаң коркыгам.

— Онойдордо, орус тилден сен коомой белетенген бе?

— Коомой.

— Сен нениң учун коомой белетенген?

Меге кўч.

— Оскө предметтерле сеге үренерге база кўч пе?

— Өскөлөри жеңил.

— Орус тилден нениң учун кўч?

— Мен оныла астыккам. Сөсти канайда би-чиирин билбей јадым.

— Сеге једижиң алар керек, сен дезе, байла, орус тилден ас белетенип јадын?

— Ас.

— Нениң учун?

— Је, ол меге јарабай јат. Историяны ол эме-
зе географияны мен кычырып алгамда, тургуза
ла оңдоп алып јадым, орус тилден дезе бичизем
ле јастыралар јок болбой јат.

— Бот сеге орус тилден көп белетенер керек.
Јаңыс ла јеңил немени эдер эмес, је күч те не-
мелерди эдер керек. Уренип аларга турган бол-
зон, албаданар керек... Малеев те айтсын — деп,
Игорь Александрович менен сурады, — сен ал-
дында арифметикадаң база уйан болгон ине?

— Уйан болгом.

— Эмди јакшы үренип јадын ба?

— Јакшы.

— Сен канайып јакшы үрене бердинг?

— Мен бойым албадангам. Ольга Николаев
на мени јакшы үренерге албадан деп айдарда,
мен албадангам.

— Јакшы үрене бердинг бе?

— Јакшы.

— Сеге озо баштап, байла, күч болгон ине?

— Баштап тарый күч болгон, эмди дезе меге
чек јеңил.

— Көрдиг бе, Шишкин! Малеевтен јозок ал.
Озо баштап күч болор, онын кийининде оны је-
ңип алзан, јеңил болор. Керекти колыңга тутсаң,
оңчозы бүдер.

— Кем јок — деп, Шишкин айтты, — мен ал-
баданып көрөрим.

— Мында албаданып көрөр дө неме јок. Ке-
ректи тургуза ла колго тудар керек.

— Је, мен албаданып көрөрим — деп, Шиш-
кин каруузын берди.

— Албаданарым дегени көрөрим дегениле тунгей ине — деп, Игорь Александрович айтты. — Сен күүн-табы жок кижиге эмтиринг. Сен неден корккып жадый? Сенде нөкөрлөр бар ине. Олор сеге болушун жетирбес деп бодоп турун ба?.. Сен, Малеев, Шишкиннин нажызы инен?

— Нажызы — деп, мен айттым.

— Орус тилден ого болушсан. Ол бу предметтен көп астыгып калган эмтир, болуш жогунан ол балдарга жедижип болбос.

— Болужарым — дедим, — ненин учун десе, мен бойум коомой үренем, эмди нени эдетенин билерим.

— Бот, бот! Онойдордо, үренип көрөригер бе? — деп, Игорь Александрович күлүмзиренди.

— Жок, көрүш те керек жок — дедим. — Мен оныла тургуза ла үренип баштаарым.

— Кем жок. Бу меге жарап жат — деп, Игорь Александрович айтты. — Сенде общественный иш бар ба?

— Жок — деп айттым.

— Бот бу сенин баштапкы общественный ижиге болор. Мен Ольга Николаевнала жөптөшкөм, Ольга Николаевна сенде Шишкинге болужар арга бар деген. Сен бойун жакшы үрене берген болсон, нөкөриге де болужарын. Бу керекте жангыс ла кату бол.

— Кату болорум — деп, мен каруузын бердим.

— Ол айылга берилген ончо иштерди алдынан бойы эдип, оны бойынын ойинде ле учуна жетире эдерин аяктап тур. Онын учун нени де этпе. Ондый болуш сен жанынан коомой болуш болор. Ол алдынан бойы иштенерге үрене берзе, ол күүн-табылу боло берер, ол тушта се-

нин болужын ого керек жок боло берер. Онызы сеге јарт па?

— Јарт — деп, мен айттым.

— Шишкин, сен, бастыра улус ак-чек иштеер учурлу болгонын ундыба.

— Је мен эмди тура иштебей јадым ише, иштебей јадым — деп, Шишкин айтты.

— Канайып иштебей јадырын? Үредү иш эмес пе? Үредү сеге — чындык иш. Јаан улус заводтордо, фабрикаларда, колхозтордо ло совхозтордо иштегилеп јат, электростанциялар тудур, каналла суу ла талайларды бириктирип, чолдөр сугарып, агаштар отургузып јат. Иштердин көбизин көрүп турын ба!.. Балдар дезе, келер өйдө бичикчи-билгир улус бололо, Төрөлине јеткилинче көп туза јетирерге школдо үренип јат. Сенин Төрөлине туза јетирер күүнинг жок по?

— Күүним бар.

— Көрдин бе! Сен јангыс ла «күүним бар» деп айтса болор деп бодоп турган болорын? Чыдамкай, турумкай болор керек, ненин учун дезе, чыдамкай јогынан нени де эдил болбозын.

— Мен эмди турумкай болорым.

— Онызы јакшы — деп, Игорь Александрович айтты. — Ак-чек болор керек. Сен ак-чек пе? Сен энегди төгүндеген, үредучинди төгүндеген, бойыннын нөкөрлөринди төгүндеген.

— Мен эмди ак-чек болорым.

— Албаданып көр — деп, Игорь Александрович айтты. — Је керек мыныла божобой јат. Бойыннын нөкөрлөрүн сүүр керек.

— Мен оморды сүүбей турым ба? — деп, Шишкин кайкады.

— Сүүп турганын кайда! Оморды ончезын таштайла, омор јогынан јүрерге шүүнип алган. Бу сүүш пе?

— Же мен олор жокко кунуккам ине! — деп, Шишкин ыйламзырап айтты.

— Же жакшы, кунукканыг да жакшы, же нөкөрлөр жок жүрүп болбозынды ла олорды таштаарга санаанга да кирбес болзо, оног артык болор эди.

— Мен оног артык сүүрим — деп, Шишкин айтты.

— Школго жүрбей турар тушта сен, көркийек, нени эттин? — деп, оног Игорь Александрович сурады.

Лобзикти тоолоорго канайда үрөткенисти бис куучыидадыс. Игорь Александрович ого сүрекей жылбиркейле, бис оны канайда эткенисти ончозын сурады.

— Ийтти кижичилеп тоолоорго канайып үредип алатан? — деп, ол учында айтты.

— Ол циркте болгон ийт канайып тоолоды? — деп, бис сурадыс.

Игорь Александрович каткырды:

— Ол ийт бир де тоолоп билбеген. Оны жүк ле үрүп, сигнал аайынча токтоп тургадый эдип үредип салган. Ийт канча катап үрер керек болгондо, ийт үредип турган кижичи ого улус көрбөгөдий эдип туйказынаг сигнал берип ийгенде, ийт үрбей токтой берет, улус десе, ийт канча болгонын бойы тоолоп жат деп бодотылап жат.

— Ийт үредип тургач кижичи кандый сигнал берип жат? — деп, Костя сурады.

— Же ол билдирбизинег бажыла кекип ол эмезе колыла жангып, ол эмезе сабарларыла араайынан тыргылдадып жат.

— Же бистинг Лобзик кезикте сигнал жогынан да чын тоолоп жат — деп, Костя айтты.

— Ийттер сурекей кыракы — деп, Игорь Александрович айтты. — Лобзикке канча катап

үрер керек болзо, сен ол ло тушта бойыңа билдирбезинен бажың кекип ол эмезе кандый бир аңылу кыймык этсен, ол оны көрүп, оны билип аларга албаданып тура берер. Же сениң кыймыгың сүрекей түргөн болуп турган учун, ол оны жакшы билип албай, сүре ле жастырып жат. Ол чын үрүп тургадый эдин оны кандый бир аңылу сигналга үредигер, темдектезе, сабарларыгарла тырсылдадыгар.

— Мен онойып эдип көрөрүм — деп, Костя айтты. — Жаңыс ла мен озо баштап орус тилден жежилип алала, оның кийининде Лобзикти үредерим.

— Бот чын! Бистин школдо ойын болзо, бойыгардын үредип алган ийдигерле выступать эдеригер.

Игорь Александрович бисти кандый бир жакарула кезедер болор деп бис коркыганыс, же ол онойдо этпей, биске жаңыс ла жакшы үренер керек деп жартаарга сананган эмтир.

Он жетинчи бажалык

Бис директордың кабинетинен чыгып келе ле көрзобис, Володя ла бастыра балдар бисти коридордо сакып турган эмтир. Олор бисти тургуза ла курчап ийеле, сурап баштадылар:

— Же не? Игорь Александрович слерге нени айтты? Слерге не болор?

— Жаманыс таштаган. Эмди не де болбос — деп, мен каруузын бердим.

— Бот жакшы! — деп, Толя сүүндү. — Пионерлердин комнатазына барып куучындажалыктар. Куучындажар керек.

Бис онойбыс пионерлердин комнатазына бардыбыс.

Калганчы учында Шишкин кирди.

— Кел, кел, Шишкин, коркыба! — деп, Юра айтты. — Сени кем де арбабас.

Бис столды айландыра отура береристе, Володя айтты:

— Балдар, эмди Шишкинге канайда болужатанын куучындажып көрөликтер. Ол коомой үренген, учы-учында школго чек жүрбей барган. Бис мында ончобыс база бурулу. Онын канайда үренип турганын бис аярбай, бойынын өйшнде ого болужыс жетирбегенис.

— Бис база бурулу — деп, Ваня айтты. — Же Шишкин де жакшы үренер керек деп билер учурлу. Эмди ол кичеенбезе, керектин аайы база ла коомой болор.

— Чын ба, Шишкин, сен жангыс ла ачынба, коомой болор — деп, Юра айтты. — Бис сеге болужарыс, акту сөзим! Не ле керек болзо, эдерис.

— Канайын болужатан?—деп, Лёня Астафьев сурады. — Бис ого болушчы кижичыгарып бердибис ине. Керектин аайы ондый коомой болгондо, Алик Сорокин урокторго белетенерге ого коомой болушкан ошкош!

— Айса болзо, слер чек үренбеген ошкожыгар? — деп, Володя Аликтен сурады.

— Ненин учун үренбейтенис? Бис үренгенис! — деп, Алик каруузын берди.

— Слер канча катап үрендигер?

— Санаама кирбейт. Эки бе айла үч пе катая.

— Эки бе айла үч пе? — деп, Юра кайкады. — Сен оныла бир эки-үч катап эмес, күнүн сайын үренер учурлу болгон. Жуунда сөзин бойын бербей кайттын. Бис сеге бу керекти бүдүп бергенис, сен дезе оны бүдүрүп болбогон!

— Мен оны канайып бүдүрөтөм — деп, Алик айтты. — Ого келер болзон, ол десе айылында жок. Кезикте келсен, айдар: «Менин бүгүн үрөнөр күүним жок». Айдарда мен чачып ийгем.

— Көрзөг, «чачып ийгем»! — деп, Юра айтты. — Сен звенодо звено болужын жетирзин деп сурак тургузар учурлу болгон. Бистин Шишкин кандый да кичеенбес уул. Сен жакшы үренип жадын, бойынды килеген, нөкөрүн керегинде десе килебей жадын... Кем жок, мен сени көрбөгөн учун база бурулу.

— Мен эмди Шишкинле жакшы үрөнөрим — деп, Алик айтты. — Мен шахматла ойноорун тын сүүгем, онын учун ондый боло берген.

— Жок — деп, Володя каруузын берди. — Бис сесе бу керекти база катап бүдүрөргө бербезис.

— Эмди Шишкинге мен болужарым — деп, мен айттым. — Месе Игорь Александрович жакыган.

— Кем жок — деп, Володя айтты, — сени Игорь Александрович көстөгөн болзо, бис те сени бу керекке көстөөрис. Чын ба, балдар?

— Чын — деп, балдар жөпсиндилер. — Игорь Александрович айткан болзо, болужун жетиргейле.

Сбор божой берерде, бис тышкары чыктыбыс, Шишкин жолой узак унчукпай, пени де сананып турала, онын кийининде айтты:

— Мен уйан ла кижин эмитирим! Менде кандый да күүн-табы жок! Неге де жарабас кижин эмитирим. Менен бир де туза болбос!

— Жок, пенни учун? Сен ондый ла уйан кижин эмезин ине — деп, мен оны токунадарга санадым.

— Жок, айтпа, мен билерим. Жагыс ла мен бойым кичеенбей жадым. Мен ондоло берерим. Бот

көрөриң. Акту сөзим, ондоло берерим! Жагыс ла сен меге, пожалуйста, болуш! Сеге-Игорь Александрович jakыган ине. Сениң меге болушпас учурың jок!

— Мен болушпазым деп айтпай жадым — деп, мен айттым. — Жагыс ла сен мениң айтканым угуп тур. Урокко белетенерин бүгүңги күннең ле баштайлы. Обедтин кийининде мен сеге келерим, белетенип баштаарыс.

Обедтин кийининде мен тургуза ла Шишкин jaар бардым, тепкишке jedип ле келеримде, ийттин үргени угулды. Комнатага киреле, көрзөм — Лобзик отургушта отурып алган үрүп jat, Костя дезе оның сырагай ла тумчугының алдында сабарларыла тырсылдадып турды.

— Мен Игорь Александрович үреткен аайынча оны сигналга үредип жадым — деп, ол айтты. Озо баштап Лобзикти эмеш үредели, оның кийининде уроктор белетеерис. Лобзикти түңгей ле үредер керек ине.

— Э-э, карындаш, — деп, мен айттым, — Лобзикти орус тилдег jakшы үрене берзем үредерим деп бойың айтпай кайттың, бойың дезе берген сөзинди бүдүрбей жадың.

— Божогон! — деп, Шишкин кыйгырды. — Мынаг ары jур, Лобзик! Орус тилдег jakшы үрене бербегенчем, ол jaар көрбөзим де. Мениң Лобзикти үредип турганымды көрзөң, ол тушта сен мени кижин эмес эмтиринг деп айт, je неден баштайлы?

— Орус тилден баштайлы — деп айттым.

— Географиядан баштаза ол эмесе арифметикадан баштаза кайдар?

— Jок, jок, — дедим. — Кемге неден баштайтанын мен бойымның jүрүмимнен билерим. Орус тилден биске айылга не берилген?

— «Очк», «ечк» деп суффикстер берилген, Ольга Николаевна ого үзеери меге согулта жок үндүлөрдүн ээжизин такып көрөлө, таскаду бүдүрзин деп берген.

— Бот ошонго сен баштаарың — деп, мен айттым.

— Же кем жок, баштайлы.

— Башта. Айла сен мени таскадуны кожо бүдүрижер болор деп бодоп турың ба? Ончозун сен бойың эдеринг. Мен жүк ле сенин бүдүргениңди шиндеп көрүп турарым. Ончозун бойы эдип турарга үренип алар керек.

— Кем жок, жакшы — деп, Шишкин үшкүреле, кинганы алды.

Ээжини ол түргөн такып көрөлө, таскадуны бүдүрө берди. Бу таскаду сүрекей жеңил болгон. Примерлерди көчүрүп бичип алала, божодылган букваларын тургузар керек болгон. Шишкин бичип ле бичип турган, мен десе бу өйдө географиядан үренип, оны көрбөй тургандый отурдум.

— Бүтти! — деп, ол учында кыйгырды.

Мен көрдүм... Кудай-маай улустар! Жастыралар тоң-толтыра! «Гора» деген ордына «гара» деп бичип салган, «весёлый» деген ордына «ви-сёлый», «тяжёлый» деген ордына — «тижёлый».

— Же-же! — деп айттым. — Эткен ле эмтирин!

— Не, жастыралар көп эттим бе?

— Же сүрекей де көп эмесе, же чынын айтса, жеткил!

— Мен ондый ок деп бодогом! Меге качан да мөр болбойтон эмтир! — деп, Костя санаркады.

— Мында керек мөр болгонунда эмес — деп, мен айттым. — Канайда бичийтенин билер керек. Сен ээжини үренген ишен?

— Үренгем.

— Же айт: ээжиде не айдылып жат?

— Ээжиде бе? Санаама кирбейт.

— Сапаага кирбей турган болзо, сен канайып үрөнгөн?

Мен ого согулта јок үндүлерди согулталарла табарга јараар деген ээжини база ла катап кычыртып, айттым:

— Бот сен «тижёлый» деп бичидин. Ненин учун сен онойдо бичидин?

— Айса «тежёлый» деп бичиир керек пе?

— Сен канайда бичийтенин бодоп санаба. Ээжини билип турган болзон --- тузалап, сөсти согулта баштапкы үйезине түшкөдий эдип кубултсан.

Шишкин «тяжёлый» деп сөсти кубултып баштайла, «тяжесть» деп сөсти таап алды.

— А-а! — деп, ол сүүиди. — Онойдордо, «тижёлый» да, «тежёлый» да эмес, «тяжёлый» деп бичиир керек эмтир.

— Чын — деп, мен айттым. — Бот сен эмди таскадуны катап бүдүр, ненин учун дезе, сен оны бүдүреринде ээжини чек тузалапбаган, ондый иштеп дезе бир де туза јок. Кандый буква бичийтенин жаантайын сананып турар керек.

— Је кем јок, экинчизинде сананып туруп эдерим, эмди онойдо арткай ла

— Э-э, карындаш, — дедим, — онойдо жара-
бас! Сен мениг айтканымды угар болуп сөзиг
берген болзог, ук.

Шишкин ушкурп ийеле, таскадуны катап ла
бүдүрө берди, эмди ол сүрөкей мендеп турган.
Онын бичип турган буквалары тетрадька кой-
рык-тейрик жапшынып, туура жыгылып, өрө-тө-
мөн секиргилеп турды. Онын урокко белетенер-
ге жалкузы тийе бергени көрүнип турды.

Бу өйдө биске Юра келди. Ол бистинг беле-
тенип турганысты көрөлө, айтты:

— А-а, белетенип турыгар ба! Опызы жакшы!
Слер нени эдип жадыгар?

— Таскаду — деп айттым. — Ого Ольга Ни-
колаевна берген.

Юра тетрадь жаар карап көрди:

— Сен мында нени бичип турыг «зуб» деп
бичиир керек, сен дезе «зуп» деп бичип жадыг.

— Мында кандый ээжи керек? — деп, Шиш-
кин сурады. — Мен таскадуны согултазы жок үн-
дүлөр аайынча бүдүрп жадым, бу согултазы жок
үндүлөр эмтир бэ?

— Мында ээжи де керек жок, жангыс ла аяру-
лу көчүрп бичиир керек. Бичикте «Зуб»! деп
бичилгенин, көр.

— Ондый ээжи база бар — деп, Юра айтты.
— Сөсти жарт угулбай турган туйук табыштын
кийининде үндү табыш тургадый эдип кубултар
керек. Сөсти кубултсанг.

— Мен оны канайып кубултатам? Тиш тиш ле
бойы болор.

— Сен сананын көрзөн. Сениг оозында не
бар?

— Мениг оозымда тиш база тил бар.

— Тил керегинде сенен кем де сурабай жат.
Бот сен сөсти кубултып ийдин: «зуб» болгон,

эмди десе «зубы» боло берди. Не угулат: «б» ба, айса «п» ба?

— «Б» эмей а!

— Онойдордо, «зуб» ок деп бичнир керек.

Бу өйдө Валя келди. Ол бистинг белетенип турганысты көрөлө, база айтты:

— А-а, белетенип турыгар ба!

— Белетенип жадыс — деп айттыс.

— Молодецтер! Оның учун слерге бастыра класс быян айдар.

— Онызы јетпеген туры! — деп, Шишкин каруузын берди. — Кажы ла үренчик албаданып, киченип үренер учурлу, мында быян да айдары керек јок.

— Је, мен оны тегине ле айттым. Бастыра класс ончо балдар јакшы үрензин деп куўизеп јат, слер үренип турган болзогор ончозы јакшы болор.

Бу өйдө эжик катап ла ачыларда, Вася Ерохин кирди.

— А-а, белетенип турыгар ба! — деп айтты.

— Бу не мындый — деп, мен айттым. — Мының алдында бисти чек үренбеген неме чилеп, келгендери ле «А-а, белетенип турыгар ба!» деп сурагылаган эди!

— Мен сени эмес, Шишкинди айдып жадым — деп, Вася каруузын берди.

— Шишкин не? Ол чек үренбеген неме чилеп? Оның ончо предметтерле ондый ла коомой отметкалар эмес ле, јаңыс ла орус тилден...

— Је, ачинба, мен тегине ле айттым. Мен оны белетенбей јат деп бодогом, оның белетенип турганын көрөлө, айткам.

— Өскө нени-нени айдарга таппадын ба? Ак-јарыкта оноң өскө сөс јок чылап!

— Слердинг ого мынайып ачына беретенингер-

ди кайдаг билейин? Мен бодозом мында кижиде ачынгадый неме жок.

Бу өйдө эжик ойто ло ачыларда, бозогодо Алик Сорокин көрүндү.

— Эмди, байла, «А-а, белетенип турыгар ба!» деп база ла айдар — деп, Шишкин шымыранды.

— А-а, белетенип турыгар ба! — деп, Алик Сорокин күлүмзиренди.

Бис оңчобыс ичибис арай ла жарылбаганча каткырдыс.

— Слер неге каткырып турыгар? Мен ондый каткымчылу нени айдып ийдим? — деп, Алик эпжоксынды.

— Не де эмес. Бис сеге каткырбай жадыс — деп, мен каруузын бердим. — Сен не келдинг?

— Тегине ле. Керек болзо, болужым жетирейин деп бодогом.

— Шахмат кожо экелдинг эмеш пе? — деп, мен сурадым.

— Менин аамайымды! Шахмат экелерин ундуп салган эмтирим! Бис мында ойножын эмеш берер эдис!

— Жок, сен шахмадыгла кожо мынаг ары ыра — деп, Юра айтты. — Олорго белетенерге чаптык этпеске жаналыктар, балдар.

Балдар жангыладылар.

— Олор бисти белетенип жат па, айла жок по деп көрөргө келип жүргендер — деп, Костя айтты.

— Же не? — деп айттым. — Мында кижиде ачынгадый неме де жок.

— Кижиде ачынгадый мында не бар? Мен бир де неме айтпай жадым. Киленкей жакшы балдар.

— Ольга Николаевна сенин школго жүрбегенинди энеге айтты ба? — деп, мен Костядан сурадым.

— Айткан. Энеме де, Зина таай эжеме де айткан! Онын учун меге тын једишкен! Ох, мени канайып уйалткан дейзинг — эр-јажына ундубазым! Је кем јок! Мен ончо керектин аайы чыкканына да сүүнип јадым. Школго јүрбеген өйдө мең сүрекей кыйналгам. Бу күндерде мени нени сапапбаган дейзинг! Ончо балдар эртең тура уйкудаң турала — школго барып јат, мен дезе ээзи јок сүрдүрүп ийген күчүк ошкош, городтын ичине теңип јүредим, бажымда дезе јүзүң-јүүр шүүлтелер. Энем де ачу! Мениң оны төгүндөер күүшим бар ба? Төгүндөне, төгүндөне келеримде токтодышып та болбой бардым. Өскө энелер бойының балдарыла оморкоп жадылар, је мендий кижиле оморкоп болбозың, мениң кыйынымнынгы учы-күйузы да јок болгон: оной ары там ла коомойтын турган!

— Сенин онойдо кыйналганыңды мен көрбөдим — деп, мен айттым.

— Не деп турың! Чын кыйналгам! Мен бу меге ончозы не де эмес деп базып јүргөм, ичимде дезе торг ло кiske тырмап тургандый!

— Нениң учун онойдо эткең?

— Тегине ле. Сен келеле, мени каарып айдып жадың, опызы дезе меге уйатту, мен ончозы јакшы, бир де неме этпеген кижидий отурып жадым. Бу калганчызы, мындый неме база катап болбос. Мениң үстимле јоткон өткөндий болды, эмди дезе тымык, токуналу. Меге јаңгыс ла јакшы үрөңгерге кичеенер керек.

— Кичеен — деп, мен айттым.

Мен де кичесне бердим.

Он сегизинчи бажалык

Эртенгизинде Ольга Николаевна Костяга

айылга бүдүрөргө берген таскадуны көрөлө, ошонг керек десе мен де таппаган жастыраларды таап алды. Сөстөрдө божодылган букваларды ол учу-учында чын бичип алган эмтир, ненинг учун десе, мен оны ээчий көрүп тургам, жастыраларды десе көчүрүп бичип тушта эткен эмтир. Кезикте буква божодын ийер ол эмесе сөсти жетири бичибес, ол эмесе бир букваныг ордына өскөн бичип салар. «Кастрюля» деген сөстниг ордына «карыта» болуп калган, «опилки» деген ордына — «окилки».

— Бу сениг аярынбазыгнан — деп, Ольга Николаевна айтты. — Аярынбас болгонунг жазан туруп белетенер куунинг жок болгонунанг, байла, болуп жат. Сениг мендеп турганыг көрүнип жат. Уроктордонг капшай ла айрыларга мендеп жадын.

— Мендебей жалым — деп, Костя айтты.

— Канайын мендебей жадын? Сениг букваларыг нениг учун мындый жамай? Көрсөн: кыйа-тсйе, туура жыгылып жат. Кичеенген болзонг, жакшы бичип эдиг. Уренчик урокторын кичеенип, албаданып эдип турган болзо, ол аярузын жагыс ла жастыралар этпеске жетирип турган эмес, же база ару, жараш бичипрге жетирип жат. Эмди тура кичеенер кууним жок деп жартын айт.

Кууним бар, жагыс ла отуруп белетенерге куун-табы жетпей жат. Мениг нениг де учун капшай ла эдип ийер кууним бар. Нениг учун ондый болгонун бойым да билбей жадым.

— Нениг учун десе, бастыразына жагыс ла турумвай иш ажыра жецип турганын билбей турган эмтиринг. Албаданып, чырмайбазанг, сенде жилбиркеш те болбос, жастыраларыгды да түздип болбозыг — деп, Ольга Николаевна чокумдады.

Оног ло бери Костяның бойының уйан куунтабыла канайда тартыжып турганы оның тетрадынан көрүнип турган. Кезикте таскадуны ол кнжи де көрөргө жараш, түп-түс букваларла баштап алатан. Бу мынаг оның озо баштап куунтабы тын бололо, ол жазап туруп үрөнерге, урокты белетеерге куунизеп стуратаны көрүнөт, же табынча куунтабы уйандай береле, буквалары бијележип, үсти үстине жыгып, бир жанынан база бир жаны жаар жыгылып, табынча кнжи аайлап болбос кандый да јарт эмес койрык-тейрик немелер боло беретен. Кезикте тескери болотон: таскаду койрык-тейрик букваларла башталатан. Мынаг Костяның јилбүдү эмес немени түрген божодорго албаданып турганы көрүнөт, же ол таштабай, кандый да болзо бичип турган учун, оның куунтабы тыгып, буквалары јаранып, түп-түс боло берет, таскадуны тыг куунтабыла бичип божоткондо, сырагай ла баштаары бир кнжи баштагандый божодорго эмес кнжи божоткондый болуп турды.

Онызы јаан түбек эмес. Түбек дегени — јастыралар эдин турганы. Ол эки аайында кнп јастыралар эдин турды, класста диктант болордо, база ла катап эки алды. Оңо балдар Костя учти алар деп иженгендер, ненин учун дезе, оның үредүге кичеенип турганын ончозы билгендер, оның учун ончозы корододылар.

— Витя, Костяла канайда бичетенип турганыгарды куучында — деп, Юра перемениде сурады.

— Канайып белетенип јадыс? Бис јакшы белетенип јадыс — деп, мен айттым.

— Кайда јакшы? Ненин учун ол эмдиге јетире оңдолбогон?

— Онойдо боло берип турганда мен буруду

эмес! Мен оныла күнүн сайын белетенип жадым.

— Ненин учун эмдиге жетире бир де эмеш ондолбогон?

— Ондолбогонына мен бурулу эмезим! Ас өй өткөн учун ондый.

— Канайып ас! Эки педеле өтти. Шишкинди жазап туруп белетенерге албадаарын сен билбей жадын. Сенин ордыга өскө кижиге тударга келижер. Сенин ордыга Ваня Пахомовты көстөп тургуссын деп, бис Ольга Николаевнадан сураарыс. Ол Шишкинди көп белетенгедий эдип албадаар.

— Онойдо этпегер — деп, мен айттым. — Мени Игорь Александрович бойы көстөп чыгарган. Слердин мени солыган жаңыгар жок.

— Кем жок, эртең бис Ольга Николаевна куучында жарыс. Сени Игорь Александрович көстөгөн болзо, сече улус чыдап болбос деп бодоп турун ба?

— Жөпсин, Малеев, — деп, Лёня Астафьев айтты. — Ольга Николаевна сени түңгөй ле солыр. Сен берген жакылтаны бүдүрүп болбогон. Ваня болушун сенин артык жетирер.

— Артык жетирер — деп, Юра жөмөшти.

— Онызы эм тургуза жарты жок — деп, мен айттым.

— Же сен не тартыжып жадын? Керектин аайы кандый болгонун сен бойун көрүп жадын ине.

Арткан да балдар опчозы мени жөпсин деп турдылар, же мен сүзеген кучадый өчөжө бердим:

— Жок, мени Ольга Николаевна бойы солызын, мен бойым жөпсинбезим.

— Ольга Николаевна сени солып ийер. Сече ле коомой болгой база — деп, балдар айдыштылар.

Онойдо өчөжө бергенимди бойым да билбей
јадым. Шишкин эки алала, керектинг аайы он-
дый боло берерде, тыг туружар да керек жок деп
мен сезип турдым. Менинг ордыма кандый бир
өскө кижиге болгон болзо, керектинг аайы ондый
болбой, айса болзо өскө болор эди. Же канайдар
база!

Ол күн Шишкинле бис сүрекей ачынганыс.

— Бүгүн бис калганчы катап кожо белете
нип жадырыс. Ольга Николаевна эртен мени, бай-
ла, солыыр — деп, мен уроктор божогоп кийи-
ниде ого келеле, айттым.

— Айса болзо, Ольга Николаевна солыбас —
деп, Костя айтты.

— Мениг туза тугей ле ас болотоп эмтир.
Мен, байла, үредип билбей жадым. Меге жаңыс
ла ачу деген неме Игорь Александрович меге
өөркөөр болор. Мен ого сени үредүде өрө тартып
алар болуп сөзим бергем, эмди не боло бергенин
көрүп жадыг ине. Ол бу мениг общественный
нжим деген. Онойдордо, мен общественный ишти
бүдүрүп болбогом, менде кандый да тоомжы жок
болотоп эмтир.

— Айса болзо, сен мында бир де бурулу эмес?
Айса болзо, мен бойым бурулу? — деп, Костя
айтты. — Меге жакшы үренер керек болгон. Мен
сеге жажытту сөзим айдайын: мен бойым бурулу.
Мен жаантайын мендеп турган учун коомой би-
чип, көп жастыралар эдип тургам. Мен мендебе-
ген болзом, жакшы үренер эдим.

— Нениг учун мендеген?

— Же, мен сеге жажытту сөзим айдайын: беле-
тенген ле сайын урокторды капшай божодын
ийеле, Лобзикти үредерге тургам.

— Сен оны үреткен бе?

— Үреткем.

— А-а — дедим. — Онын учун бичиген буква-ларын койрык-тейрик туры не. Онойдордо, сен бичиир тужында бичип турган неменди санан-бай, Лобзик керегинде сананган турыг не?

— Ондый ла болгон ошкош эди. Мен бичип турган немем де керегинде, Лобзик те керегинде сананып тургам. Уредүнинг једими онын учун, байла, ондый болгон туры.

— Кандый једимдер, кандый да једимдер јок — деп, мен айттым. — Эки койонды сүрүшсен бирүзин де тудуп болбозыг. Бирүзин тудар керек болгон.

— Је, койоннын бирүзин мен тудуп алгам.

— Кандыйын?

— Лобзикти үредип алгам. Эмди ле көрөринг. Лобзик, кел бери!

Лобзик ого мантап келди. Костя ого «үч» деп цифралу табличка көргүсти.

— Је айт, Лобзик, бу кандый цифра?

Лобзик үч катап үрди.

— Бу канча?

Костя ого «беш» деп цифраны көргүсти. Лобзик беш катап үрди.

— Көрдинг бе, мен сабарларымла араайы-наг тырсылдадын јадым, ол качан токтойтонын билип јат.

— Сен оны канайып үредип алдың? — деп, мен сурадым.

— Баштап тарый ол сигналды бир де ондо-бой туратан. Ол тушта мен мыпайда эдетем: ого канча катап үрер керек бололо, ол ок кире үрүп ийгенде, мен ого сахар ол эмезе калаш, ол эмезе бир болчок колбаса таштап береле, бу өйдө саба-рымла тырсылдадып ийетем. Лобзик таштап ийген немени јнирге, үрбей токтой беретен. Онойдо мен бир канча күндердинг туркунына үреткем, онын

кийининде нени де бербей, жүк ле сабарымла тырсылдадып туратам. Сабарлар тырсылдаганда кандый бир тату неме алып ийстен учун Лобзик тугей ле урбей, токтой берип турды. Сабар тырсылдаганын угуп ла ийгенде, ол урбей токтой береле, мени нени-нени берип ийер болор деп сакый беретен. Баштап тарый мен тыг тырсылдадып, је табынча араай тырсылдашка уредип тургам.

— Онойдордо, сен бойыг уренип алар ордына, ийтти уредип алган ба! — дедим.

— Эйе — деди, — меиде бастыразы кандый да антара-тегтере болуп јат. Мен куун-табы јок кижиде! Је, мен эмди Лобзикти тугей ле уредип алдым, бойым да јазап туруп уренерим. Эмди меге не де чаптык этпес, бот короринг де!

— Корорим -- дедим. — Јангыс ла эмди оны мен эмес, Ваня корор.

Эртеңгизинде Костя Ольга Николаевнанын айылга берген таскадуларын ончозын јууп ала-ла, школго апарды. Ол ончозын Ольга Николаевнага коргузеле, айтты:

— Ольга Николаевна, бу ончозы слердин меге айылга берген таскадулар. Бу мындагызы ончозы јакшы, бу мынызы дезе бастыразы коомой. Бу мынызы мен таскадуны коомой будургемде, Витя мени катап бичитирген таскадулар. Ол мен ле коомой белетенген бе, айтсагар?

— Витя сен ле јакшы белетенип турганын мен билерим — деп, Ольга Николаевна айтты. — Је сен бойыг кичееккей болор учурлу. Уредуин онон ары тыгыдар керек. Витя сего болужын јеттирип јат, је ол сенин учун уренбес ине. Сен бойыг уренер учурлу.

— Мен бойым уренерим, Ольга Николаевна, јангыс ла Витя меге болужын јетирип тургадый

эдип јобигер беригер. Ол меге болуп сүрекей көп ой өткүрген.

— Кем јок, болушкай. Витя сенле ак-чек белетенип турганын мен көрүп жадым. Удабас кышкы каникул, слер экү меге каникул башталган ла күн киригер. Мен сеге айылга иш берерим, Витяга дезе ижинг јакшы болгодый эдип сенле канайда белетенерин куучындап берерим.

Ольга Николаевна меге Костяла ошонг ары белетенип турарга јобин бергенин бис угала, сүүне бердис, Костя дезе айтты:

— Ольга Николаевна, бисте үредип салган Лобзик деп атту ийт бар. Јаңы јылдыг ойыны болзо, биске оныла выступать эдерге јобигер берзеер.

— Слердинг ийдигер нени эдип билер?

— Ол арифметиканы билип јат. Мында бис көргөн цирктеги ийт чилеп тоолоп билер.

— Оны кем үреткен?

— Бис бойыс.

— Је кем јок. Јаңы јылдыг ойынына оны экелигер. Балдарга үредүлү ийтти көрөргө јилбүлү болор деп бодоп турым.

Он тогузынчы бажалык

Костя Лобзикти мен јокко үредип алганына меге ачимчылу болды, оны меге үредерге база јилбүлү болгон, је эмди нени де эдип болбозын.

— Сен кушукпа — деп, Костя айтты. — Бир тушта оромдо кандый-бир ээзи јок ийт учураза, мен оны сеге берип ийерим, сен оны бойынг үредип аларын.

— Јаңыскан үредерге јилбү јок -- деп, мен каруузын бердим. — Мен өмө-јөмө эдерге сүүп жадым, јаңыскан мен оныла урушпазым.

— Же мен сеге оны үредерге болужарым инс. Бис оны экү үредерис, сенде де үредүлү ийт болор.

— Жок онойдо жарабас — дедим. — Жаңы ийт табыла ла берзе, сен урок үредер ордына оныла уружа береринг. Бу керекти жайга јетире артырып койолы.

— Же кем жок, кууниң жок болзо, артырып койолы. Балдарга дезе Лобзик — ол бис экуниң үренчигибис деп айдарыс. Бис оны кожо үредип баштаган јогыс па? Жаңы јылдын ойынында экү кожо выступать эдерис.

— Ол сценага чыгып барала, кенетийин коркый берзе? — деп, мен сурадым. — Улустанг коркыбазын деп оны ажындыра үредер керек.

— Оны канайып үредип алатап?

— Оны кайдаар-кайдаар көп улусту јерге апарар керек.

Урокторды белетеп божойло, оны биске јединиң апарала, оның канайда тоолоп билип турганын бистинг улуска көргүзерис.

Урокторды белетеерин божой береристе, Костя Лобзикти мойынынаг буулайла јединиң алды, бис бистинг айылга бардыс. Бу ла ойдо биске Надя јенем ле Серёжа таайым келди.

— Эмди бис слерге үредүлү ийт көргүзерис — деп, мен айттым. — Театрдагы чылап отурып, ајарулу коригер.

Бис Лобзикти отургушка отургустыс. Костя карманынаг цифралу табличкалар чыгарып келеле, Лобзикти тооло деп јакарды. Лобзик јастырбай үрүп турган. Бу тушта мениң бажыма сүрекеј јакшы санаа кирди. Мен Лобзикке кандый да цифра көргүспей сурадым:

— Лобзик, эки катап эки канча болор?

Лобзик төрт катап үрди. Мен сабарларымла бойының ойинде тырсылдадып ийгем.

Ли́ка суу́не берди.

— О-о! Ол керек десе катаптаарының таблицазын да билип јат!

Ийтти јакшы үредип алган учун ончолоры бисти мактап турдылар, бис десе јангы јылда школдо ойын болзо, оныла выступать эдерис деп айттыс. Выступить эдерге слерде костюм бар ба? — деп, Ли́ка сурады.

— Је, костюм јогынан јарабас неме чилеп — деп, мен айттым.

— Костюм јок јилбулу эмес — деп, Ли́ка айтты. — Мен слерге јүзүн-јуур өгдү колпак бөрүктер эдип берейин. Колпакты кийип алзагар слер сыраңай ла цирктеги эки клоун ошкош болорыгар.

— Колпактарды сен неден эдерин?

— Менде јүзүн-јуур өгдү чаазындар бар. Мен ёлканын агажын јарандырарга садып алгам.

— Је, эт ле — дедим. — Колпакту болзо, карын јакшы.

— Лобзикке база колпак эдип берерге јарабас па? — деп, Костя сурады.

— Јок, Лобзик колпак кийип алза, өткүре каткымчылу болор. Мен ого алтын чаазыннан јака эдип берерим.

— Кем јок, санаан јеткенче ле эт.

— Эмди Глеб Скамейкинге барала, бистин Лобзик канайда тоолоп билип турганын көргүзели — деп, Костя айтты.

Бис Глебке барала, оноң — Юрага, Юрадан — Толяга бардыс, ончолорына ла Лобзиктин үренип алганын көргүзип турдыс, онын учун Лобзик јүзүн-јуур амтанду курсак алып турган. Учы-учында бис Ваня Похомовко бардыбыс, Ва-

нянын ада-энезинде айылчылар келген эмтир. Бисте чын ла репетиция болор деп бис сууне бердис, је бис тегин јерге суунген эмтирис. Бис уйатка тўжеле, уйалганыска кирер јерис те таппай турдыс. Лобзик каруузын чын берер ордына булгалып, тўгўндей берди. Бир де цифраны чын айтпады! Учы-учында торт ўрбей барды. Бис ўредўлў математик-ийт экелгенис деп мактанганыс! Биске уйатка тўжеле јанарга келишти.

— Бу канайыл барды? — деп тышкары чыгып келеристе, Костя сурады.

Ол Лобзикке бир болчок сахар берди, је Лобзик оны јук ле кемирип кўрўлў, ол ок тарый оозынан ойто чыгарып ийди.

— Эмди јарт — деп, мен айттым. — Бис оны ўйинег ўткўре азыраган эмтирис. Ол курсакты аайы-бажы јок јип алган учун, каруузын чын берерге кичеенбей јат.

Костя айтты:

— Школдо ойын кўргўзип турар тушта кенетийин онойдо боло берзе? Бастыра школго уйат болор! Кўргўспезе кайдар?

— Јок, эмди таштаарга јарабас — дедим. Бирле баштап алган немени учына јетире эдер керек.

Јангы јылдын алдында Костя кере тўжине ле Лобзикти ўредип токунабады.

— Ого эмди тийбе — деп, мен айттым. — Кере тўжине сен онын кўўнине ойто ло тийип каларын, качан керек болор тушта ол каруузын бербес.

— Кем јок, мен ого база тийбезим, Лобзик, барып амыра!

Бис Лобзикти амыр артыргызала, бойыс ойынга белетене бердибис. Лика биске эки кол пак белетеген эмтир: меге — мўнўн јылдыстарлу

чагкыр, Костяга десе — алтын жылдыстарлу жажыл. Оног оскө ол мөңүп жакалар ла колго кийетен алтын уштуктар эдип берди. Бис ончозын кемјип көрөресте, ончозы жарады. Сырагай ла цирктеги чын эки клоундый боло бердибис. Лобзикке база алтын жака эдилген болгон.

Учы-учында ой једип келерде, бис Лобзикле эку школго бардыбыс. Ойынынг баштапкы болу-ги өдүп турарда, Лобзик улуска үренип деп бис эку залда отурдыс, онын кийининде сценанын ары јанына барала, бойыстын ойисти сакудыс. Бис онойдо ончо балдардын ойынын көрүп алдыс. Бис колнактарысты ажындыра кийип алала, Лобзиктин мойынына жака кийдирип бердис. Көжөгө ачыла берерде, Костяла менинг јүзүп-јүр өңдү колпак бөрүк кийип алала, сценага чыгып келгенисти улус көрүп ийдилер. Костя Лобзикти јединип алган алдында бараткан, мен десе ойынга керектү немелер салатап кичинек чемодан тудунып алала, ээчий бараткам. Костя Лобзикти сценанын ортозына отургушка отургузала, айтты:

— Күндүлү, балдар, эмди слерге Лобзик деп атту үредүлү математик-ийт бойынын билгинин көргүзер. Ол эмди тура јук ле онго јетире тоолоорго үренип алган, је ол оног ары үренер, ол тушта бис слерге оны база катап көргүзерис. Бис слерди табыш јогынан отурыгар деп сурап турыбыс, ненинг учун десе, бистин Лобзик сценада баштапкы катап выступать эдип турган учун табыштан корккырдан да маат јок.

Костя токунап болбой турган учун уни тыр-кырап турды. Мен база токунап болбой турдым. меге айдарга келишкен болзо, мен, байла, пени де айдып болбос эдим.

— Је, көргүзип јадыбыс — деп, Костя куучынын божотты.

Мен чемоданнан үч агаш чурка чыгарала, столдыг үстине оңкозына көрүнип тургадый эдип жергелей тургустым.

— Столдыг үстинде канча чурка болгонун эмди Лобзик тоолоор — деп, Костя жарлады. — Же, тооло, Лобзик!

Лобзик үч катап урди.

Балдар колдорун тыг согуп, сүүнгенине кыйгырыжа бердилер. Лобзик чочый береле, отургуштаг түже калыйла, мантады. Костя ого једи-желе, оозына бир болчок сахар сугуп ийеле, отургушка ойто отургусты. Лобзик сахарды јип тура берди. Балдар табынча токунай бердилер. Мен чемоданнан база бир чурка чыгарала, коштой тургустым.

— Же, эмди канча чурка?—деп, Костя сурады.

Лобзик төрт катап урди.

Балдар база ла колчабыжула уткуды. Лобзик база ла катап отургуштын үстинен түже калырга саванды, је Костя оны бойынын ойинде тудуп алала, оозына бир болчок сахар сукты.

Мен столдыг үстине база үч чурка тургустым.

— Эмди канча чурка боло берди? — деп, Костя сурады.

Лобзик јети катап урди.

Мен чемоданнан «эки» деп цифра бичип салган табличка чыгарала, улуска көргүстим.

— Бу кандый цифра? — деп, Костя сурады.

Лобзик эки катап урди.

Бис Лобзикке јүзүн-јүүр цифралар көргүзип турды, онын кийининде Костя сурап турды:

— Эки катап эки канча болор? Эки катап үч канча болор? Учке төртти кошсо канча болор?

Лобзик каруузын чын берип турды. Балдар суре ле колдорун согуп турды, је Лобзик табын-

ча колчабыжуга таскай береле, коркыбай барды. Мен база токунай береле, айттым:

— Балдар, бистин Лобзик керек дезе бодолго до бодоп билер. Кем-кем кандый бир бодолго берер кууни бар болзо, тоолоры жаан эмес бодолгодон беригер, Лобзик бодоп берер.

Бу ойдө бир уулчак турала, мындый бодолго берди: «Болуштоп ло бок он акчага туруп жат. Болуштоп боктөн сегис акчага баалу. Болуштоп ло бок алдынан канча акчадан туруп жат?»

— Же, Лобзик, — дедим, — сананып бодолгоны бодо.

Же Лобзикке сананар да керек жок болгон. Мен бу мыны бойум ла сананарга айткам. Мен бодолгоны турген бодоп ийдим: бок 2 акчага туруп турган, болуштоп 8 акча, жаба 10 акча.

— Же, Лобзик, айт: боктин баазы канча акчага туруп жат? — деп, мен сурадым.

Лобзик эки катап урди.

— А болуштоп?

Лобзик сегис катап урди.

Тал-табыш башталды!

— Ястыра! — деп, балдар кыйгырышты. — Ийт жастырган!

— Нениң учун жастыра? — деп, мен айттым — Жаба 10 акчага туруп жат ине. Онойдордо, болуштоп 8 акча, бөк десе 2.

— Канайып тураар? Бодолгодо болуштоп бөктөң 8 акчага баалу деп айдылган ине. Бөк 2 акчага туруп турган болзо, болуштоп 10 акчага турар учурлу, озор десе жаба 10 акчага туруп жат — деп, балдар жартады.

Мен жастырганымды сезип ийеле, айттым:

— Ук, Лобзик, сен жастыра бодогон: жазан туруп сананала, бодолгоны чын бодо.

Лобзикке сананбай, меге сананар керек болгон, же мен айттым:

— Сагыгар, балдар, эмди ол сананала, чын бодоп ийер.

— Санангай ла! — деп, балдар кыйгырышты. — Оны меңдетпес керек. Ийтке бу бодолго уур ине.

Мен санана бердим «Болуштоп бөктөң 8 акчага баалу болзо, онойдордо, бөк 2 акчага туруп жат, болуштоп десе 10. Же ондый болзо, озор жаба 12 акчага турар. Бодолгодо десе озор жаба 10 акчага туруп жат деп айдылган. Бөк 2 акчага туруп турган болзо, болуштоп десе 8 акча болзо, болуштоп 6-ла акчага баалу болуп жат». Бажым торт айланыжа берди. Бу кандый бодолго болотон? Бодолго эмес, кандый да тармадап салган неме ошкош.

— База эмеш сагыгар, балдар, — деп, мен айттым. — Ого база эмеш сананар керек. Эмди ле бодоп ийер.

— Кем жок, бодогой ло! — деп, балдар кый-

гырышты. — Ийт кижн эмес ине. Тургуза ла канайып бодоп ийзин.

— «Ийттен болгой, мында кижн де бодоп болбой јат! — деп, мен санандым».

Ойто ло бодоп баштадым.

— Эх, сенин тепегинди! — деп, Костя шымыранды. — Болуштоптыг бѳги 1 акчага туруп јат ине!

Не болгонын мен сезип ийдим: бѳк 1 акчага туруп јат, болуштоп дезе 8 акчага баалу, онойдордо 9, јаба дезе 10 акча.

— Эмди ле! — деп, мен кыйгырдым. — Угыгар! Лобзик эмди чын айдар.

Балдар унчукпай бардылар.

— Је, айт, Лобзик, бѳктин баазы канча туруп јат?

Лобзик бир катап урди.

— Ура! — деп, балдар кыйгырышты.

— Табыштапбай отурыгар — деп, айттым. — Бодојго учына јетире бодолголок. Эмди болуштоптыг баазы канча болгонын айтсын.

Лобзик тогус катап урди.

Тал-табыш чыга берди! Балдар колдорын согуц, тыг кыйгырып турдылар.

— Бот ийт дезе ийт! — деп, ончолоры айдыштылар, — јастырган да болзо, учы-учында чын бодоп ийген.

Ойын мыныла бојоды.

Л и р м е з и н ч и б а ж а л ы к

Јаңы јыл једип келеле, кышкы каникул башталды. Бастыра айылдарда јарандырып салган чибилер турдылар. Ончо улус сүүнчилу, омок болгон. Костя ла мен база сүүнип турдыс, је бис каникулда нени де этпей базып јүрер эмес,

белтенип турарыс деп шүүнип алдыс. Каникул башталар ла кун бис Ольга Николаевнага барала, каникулда белтенип турарга айылга иш алып алдыс. Костянын уредуге күүни сүрекей тыг келген учун, ол керек дезе, кере тужиине белтенип турарга жөпсинип турды, же мен бис күнине эки частаг ла белтенип, арткан өйлөрдү амырап, кинигалар кычырып турарыс деп шүүнип алдым. Онойып бис күнүг сайын белтенип турдыс, Костя эмештенг аайланып турды. Каникул божой береле, удабай диктант болордо, Костя оны үчке бичиди. Ол сырангай ла үч алган эмес, чын ла беш алгандый сүрекей сүүнип турды.

— Сен неге онойып сүүнип жадыг? — деп, мен айттым. — Үч сүрекей де жакшы отметка эмес ле

— Кем жок, эмди меге үч те жакшы. Мен бичийтен иштен үч албаганымнан бери удай берди. Же мен бого токтобозым. Көрөрүг де, экинчинде төрт аларым, оног ары бешке де жедип аларым.

— Эрмек жогынан жедип аларыг — деп, Юра ого айтты. — Же сен эм тура беш керегинде санапбай, төртти капшай ал, ол тушта бистин класста үч темдектү кижиг жок болор. Ончо балдарда жагыс ла төрт лө беш.

— Санааркаба — деп, Костя каруузын берди, — ончозы жакшы болор. Эмди класс мениг учун кызарбас. Кажы ла үренчик бойынын классы учун тартыжар учурлу деп, мен эмди билип алдым. Мен тегин де албадангам, эмди база ла эмеш албаданар керек.

Шишкиннинг жакшы үрене бергенине Ольга Николаевна база сүүнип турды.

— Балдар, эмди слерге общественный иш бүдүрер керек — деп, ол биске айтты. — Кажы ла кижиг албатыга туза жетирерге нени-нени эдип

јат, јангыс ла слер нени де этпей јадыгар.

— Бис эмди база кандый-бир иш аларыс — деп, мен айттым.

— Аларыс — деп, Костя айтты. — Мен стенгазетте иштеерге узактан бери санангам, редколлегияга мени ненинг де учуи көстөббөй јадылар.

— Чындап та — деп, мен айттым. — Бисти стенгазеттин редколлегиязына көстөгилезин.

— Редколлегияга кирерге слерге арай эрте. Оңдо сыраңай ла тоомјылу балдар болор учурлу — деп, Ольга Николаевна айтты.

— Је тунгей ле бис кандый-бир өскө дө ишке јөпсинип јадыс — деп, Костя айтты. — Керек болзо, бисти сан-комиссияга көстөзиндер. Мен санкомиссияда экинчи класста үренеримде болгом. Балдарды колдорыи јунуп, кулактары ару болзыи деп, јакарып турарга меге сүрекей јаган.

— Санкомиссияга балдарды көстөп тудуп салганыс. Куўингер бар болзо, мен слерге сүрекей јилбулу иш берерим. Класстынг библиотеказын төзөп алар керек. Балдарга кинга берип турарыгар.

— Книгаларды кайданг алатан? — деп, мен сурадым.

— Книгаларды школдың библиотеказынан аларыгар. Шкафты мен слерге таап берерим.

— Мен бу керекке јөп — деп, Костя айтты. Кинга кычыраыи мен сүүп јадым.

— Мен бу керекке база јөп — дедим.

— Бот јакшы. Јакшы библиотекарь болорго кичеенигер. Книгаларды чеберлеп, балдарды кинганы база чебер тутсыи деп јакып турыгар.

Бис бистинг библиотекарьшага, Софья Ивановнага, барала, бис эмди төртинчи класстыи

библиотекарьлары болорыс, биске книга керек деп айттыс.

— Бот јакшы — деп, Софья Ивановна айтты. — Төртинчи класска керектү книга менде бар. Слер оны эмди ле аларыгар ба?

Ол биске төртинчи класска керектү бир ле кучак кингалар берди, бис оны бойыстынг класска экелдибис. Кингалар көп болгон, јүс кирези, је бис оны шкафтынг полкаларына тургускылап ийеристе биске ас көрунди, ненинг учун дезе, книга үч ле полкага ой болгон, үч полка дезе куру арткан.

— Кингалар көп болзын деп айылдаг экелзебис не болор? — деп, Костя айтты. — Мен бир беш кирези ол эмезе алты книга экелерим.

— Мен база бир беш кире книга экелерим, је ол ас ине — деп, мен айттым. — Үч полкага толбос ине.

— Балдардан сураза кайдар? Айса болзо, кемде-кемде кычырын салган эски кингалар бар? Библиотекага экелгилезин.

Ол керегинде Ольга Николаевнала куучындаштыбыс.

— Балдарга айдыгар, олар айса болзо, слердинг сурагаарды будүрер болор бо — деп, Ольга Николаевна айтты.

Эртеңгизинде бис эмди бистинг бойыста классный библиотека болор, јангыс ла бисте кингалар ас, күүни бар кижиле библиотекага бир де кингадан болзо, экелзин деп бис балдарга јарладыс.

Бистинг сурагыбысты ончо балдар будурдилер, кажызы ла кемизиле бир книга, кемизиле эки, көп сабазы оной до көп экелдилер.

Кингалар көптөй бергенине шкаф толо берди. Бис кингаларды тургуза ла балдарга берип баш-

таарга шүүнип алганыс, је Ольга Николаевна озо баштап журнал эдип алар керек деп айтты. Бис калыг тетрадь алала, кажы ла книганы ого оның номери аайынча бичип салдыс. Эмди кандый бир книганы таап алар керек болзо, полкадаг книгаларды коскорбой, журналдаг таап аларга јараар.

Бистинг библиотекада эмди ончозы аайлубашту боло берди деп Костя суунип турды. Ого анчадала бастыра полкалар книгаларла толуп калганы јарап турды.

— Эмди јакшы! — деп, ол айдып турды. — Эмди кожорго до, аларга да јарабас.

Ол шкафты катап-катап ачып, книгаларга јилбиркеп турды.

Книгалардыг кезиктери эски болгон. Кезиктерининг кадарлары јук ле арайдаг тудуп турган ол эмезе листтери јыртылгылап калган болгон. Ондый книгаларды бис көктөп, јапшырарга айылга апарарга шүүнип алдыс. Урокторды ончозын белетеп алала, айылымда јелим бар болгон учун бис Костяла экү бистинг айылга барып, иштене бердис. Лика бистинг книга јапшырып турганысты көрөлө, биске база болужарга сананды.

Анчадала, книганынг кадарларыла узак туруштыбые. Костя сүре ле арбанып турды:

— Је бот! — деп, ол айдып турды. — Балдар книгаларла нени эдип турганын торт билбей јадым. Бойы бойлорынын баштарына согуп турган, та кандый?

— Книгала кем согужып турганын көргөнигер? — деп, Лика айтты. — Книганы онойдорго чыгарып турган эмес.

— Кадарлары неинг учун кодорылып јат? Мен тым отурала кычырзам, книганынг кадары кодорылар ба?

— Бир де кодорылбас.

— Бот мен ол керегинде айдып жадым. Көрзөгөр, бир лист ыртылып калган! Ол нениг учун ыртылган? Байла, кем де оны кычырар ордына, отуруп алган листтеринен тарткыштаган. Нениг учун тарткыштаган, пожалуйста, айтсагар? Книганы үребезин деп оны чачынан жакшы искеер болзо! Эмди лист түжеле, жылыйып калар, кем кем кычырза, нени де ондоп болбос. Ол неге жараар неме деп мен слерди сурап жадым?

— Чын — дештибис, — неге де жарабас.

— Бу мынызы неге жарар неме? — деп, ол кыйгырып ла турды. — Көрзөгөр, алты бутту ийт журап койгон! Бу чын ба?

— Жастыра эмей база — деп, Лика айтты. — Ийт төрт бутту болор учурлу.

— Эх, сени! Мен сеге ол керегинде куучындай жадым ба?

— Не керегинде?

— Мен книгага ийт жураарга жараар ба деп айдып жадым?

— Жарабас — деп, Лика жөнсинди.

— Бир де жарабас! Ол төрт тө ол эмезе алты да бутту болзо, книгага башказы бир де жок, ийтке дезе башказы бар. Книгада нени де журабас керек — ийт те, кiske де, ат та, ошон башка, бирузи ийт жураар, экинчизи — кiske, учинчизи база нени-нени жураар, учы-учында книганы кижиде кычырар аайы жок боло берер.

Ол резинка алала, иитти арчып баштады, онын кийининде кенетийин кыйгырды:

— Бу не? Кандый да кижинин жүзин журап салгандар, айла чернилала!

Ол оны арчып баштады, же чернила чаазынга өдүп калган учун чыгара арчып болбой, листте ойдык эдип салды.

— Же бу мыны жураган кижини билетен болзом — деп, Шишкин атыйланып турды, — мен ого коргузер эдим! Мен оны бу кингала — баш бастыра салар эдим!

— Кингала башка согорго жарабас деп сен бойун айтпай кайттын — деп, Лика айтты. — Кингалардын кадарлары онын учун кодорылып жат.

Костя кинганы бастыра жанынаг аыктады.

— Жок бу кинга чыдажар, онынг кадары жакшы — деди.

— Же, — бастыра библиотекарьлар кычыраачыларды кингала бажына согуп турза, кадар да жетпес ине! — дедим.

— Канайып-канайып уредер керек ине — деп, Костя айтты. — Бисте ондый кычыраачылар болзо, не болорын мен билбей турым. Олор госуударствонун жоожозин урегенине мен жопсинбезим.

— Балдарга кинганы чебер тудыгар деп жартаар керек — деп, мен айттым.

— Слер плакат бичигер — деп, Лика айтты.

— Бу жакшы шуулте! — деп, Костя суунди. — Жагыс ла нени бичийтен?

Лика айтты:

— Мындый плакат бичиирге кем жок: «Кинганы чебер тудыгар. Кинга темир эмес».

— Ондый плакатты сен кайда кордин? — деп, мен сурадым.

— Кайда да эмес — деди, — оны мен бойым сананып алгам.

— Же сурекей де керсу эмес — деп, мен каруузын бердим. — Кажы ла кизи кинга темир болбой жат деп, плакат жогынаг да билер.

— Айс болзо, мынайда бичизе кайдар: «Кинганы козинги чеберлегендий чеберле». Кыска да, жарт та — деп, Костя айтты.

— Жок, — бу меге жарабай жат — дедим. Кос мында не керек? Онын кийинде книганы ненин учун череблеери керегинде айдылбаган.

— Ондый болзо мынайда бичнир керек: «Книганы чеберле, ол баалу туруп жат» — деп, Костя айтты.

— База жарабас — деп, мен каруузын бердим: — баазы жеңил книгаларды айса журтатан ба?

— Мынайда бичийликтер: «Книга — сенин нажын. Книганы чеберле» — деп, Лика айтты.

Мен санаала, жосондим:

— Мен бодозом бу жараар. Книга — кижинин нажызы, ненин учун десе, книга кижини жакшы немеге уредип жат. Онойдордо, оны нажызындый чеберлеер керек.

Бис чаазын, будук алала, плакат бичидибис.

Эртенгизинде бис оны книгалу шкафтын жагына кадап салала, книганы балдарга берип баштадыс.

Уренчиктердин бир бирүзине книга берип тура, Костя айдатан:

— Книгада ийт те, кижининг жүзи де, көрмөстөр до жок болзын.

— Онызы не дегени?

— Же, книганы алала, нени-нени журап саларын.

— Мен ненин учун журайтам?

— Мен кайдан билейин! Менин керегим кижининг жүзи де, ийт те жок болзын деп ажындыра айдып салары болуп жат. Бу книга бастыра улустын. Бу сенин бойыгынын книга болзо, ол тушта пожалуйста, жура, же керек десе бойынын да книгагына нени де журабас керек, ненин учун десе, сенин кийининде ол сенин кичинек карындажына ол эмесе сыйыныга келижер, ол эмесе

нокөринге кычырарга берерин. Менин керегим жангыс ла ажындыра айдып берери, сен укпас болгон, онын кийининде онойдо эрмектешпезим.

— Же кем жок, айтканг — болор.

Же Костя токтобой, книга ла алган кижиге книганы ненинг учун чеберлеерин кажызына ла алдынан жартап турды.

Уроктор божогон кийининде ол шкафтын жанында санааркап калган, полкада астап калган книгалар жаар кунукчылду көрүп отурды.

— Эх! — деп, ол санааркады. — Книгалар ойто ло астай берди! Кандый жакшы болгон эди! Шкаф толо болгон, эмди керек дезе катап книга бедре.

— Мында кижини кунуккадый не? — деп, мен оны токунаттым. — Балдар кычырала, книганы ойто экелер ине.

— Экелгилер! Экелерин омор экелер, же омонг не туза! — деп, Костя каруузын берди. — Омор бирүзини экелгилезе, өскөзини ордына апаргылаар. Бот ончо книгаларды ойто качан да жууп болбозын.

— Оморды не жууйтан? Книгаларды полкага тургузарга эмес, кычырарга керек ине.

Айылда кычырарга мен бойыма книга алдым.

— Бу мынызы не? — деп, Костя айтты. — Сен база алып жадын ба? Книгалар тегин де ас арткан.

— Мен түргөн кычырала, экелип саларым.

Ол тушта ол бойына база книга алды.

— Же кем жок — деп, ол бойын токунадып турды. — Бир книгага астай берер. Түнгөй ле ас арткан.

Омонг ло бери книгалар бистинг колыста болгон учун, бис Костяла экү көп кычырар болдыбыс. Костя кычырарын сүрекей сүүйле, керек де-

зе тышкары базыт бажына да кычырып турды. Керек мынайда божоды, ол фонарь илетен столмого табарала, магдайына болчок отургузып алган. Онын кийининде ол жолой кычырбай, жагыс ла айылда кычырып турды.

Библиотеканын ижине ол тыг кичеенип турды, табынча керек дезе кылык-жангы да кубула берди. Ол алдындагызындый аамай эмес, чек-чебер, керсү боло берген. Балдарга некелтелү болгон. Книга аларга кем-кем колын јунбай келгенде, ол оны арбайтан:

— Сен канайып уйалбай јадын? Сенин колдорунг ненниг учун ондый кирлү?

— Је, кирленип калган, сенин не керегинг бар?

— Канайда не керегинг бар? Сен книга аларга келген инеги?

— Книга аларга.

— Сен мындый колыгла книга аларын ба?

— Мен оны база кандый колло алатам?

— Ару колло алар керек. Сен бойыннын колдорыгла кинганы уймап саларынг ине!

— Је, мен айылыма јанала јунуп аларым.

— Јок, көркий, сен озо баштап ол краннын алдына колын јунуп ал, онын кийининде мен книга берерим.

Кем-кем книга алала, узак экелбегенде, Костя ого выговор эдип турды:

— Кинганы мынайып узак тударга сен уйалбай јадын ба? Оскө балдардын кычырар күүни база бар, сен дезе экелбей тудуп ла тудуп јадын. Кычырар күүниг јок болзо, кинганы кайра табыштыр, онын кийининде катап алып аларын.

— Мен кычырбагам ине. Кычырып ийзем экелерим.

— Сен онойдо чактын чакка кычырарын!

— Нениң учун чактың чакка? Книга он күнге берилип жат ине.

— Же, он күнге. Сен качан алдың?

— Мен алганымнаң бери бир недеде өтті. Он күн өтпөгөн.

— Сен он күн өтпөгөнчө экелбейтен бе? Узакла болзо — он күн. Сен ойинен озо кычырып ийген болзон, озо экел, сени кем де он күнге жетире тут деп албадабай жат.

— Кычырбагам деп сеге айдып жадым ине!

— Ондый болзо, түрген кычыр!

Кем-кем книганы алала, өткүрө түрген экелгенде, ого база жарабай турды.

— Уксан да, сен качан кычырып ийдин? Книганы кече ле алала, бүгүн дезе ойто экелген! Сен айса болзо, кычырбай экелген?

— Кычырбаста оны не алатам?

— Сениң пениң учун алып турганыңды кайдан билейин! Айса болзо, сен жаңыс ла журуктарың көрүп турган болорың.

— Мен кичинек пе?

— Кем жок, мында не керегинде бичигениң, куучында.

— Бу не экзамен боло берди?

— Же меге сени кычырган ба, жок по деп билер керек.

— Бу сениң керегин эмес! Сениң керегин кычырган ба, айла, жок по деп сурабай, книга берери.

— Мени библиотекарь эдип көстөп тудуп койгондо, мен сураар учурлу. Сен кычырбай турган болзон, айса болзо книга да берерге жарабас. Оның ордына кем-кем кычырып турган кижилер алынып.

Уренчикке бичикте не керегинде айдылганың куучындаарга келишип турды.

Балдар кычырган книгазы керегинде бойынын санаа-шүүлтезин бичип турзын деп ол сананып алган.

— Слер кычырып ла кычырып жадыгар, кычырган книга керегинде бойыгардын санаа-шүүлтегерди бичибей жадыгар?

— Онызы сеге не керектү боло берди?

— Бис оны стенгазетке саларыс. Книга жакшы болзо, оско до балдар жылбиркейле, база кычырар. Бот книганы сеге калганчы катап берип жадым. Бу книга керегинде бойыңнын санаа-шүүлтенди бичибезең, экинчизинде книга бербезим.

Ол балдарды кычырган книгазы керегинде бойынын санаа-шүүлтезин бичип турарга үредип алган, ончо балдар бичип турган учун, оларды ончозын стенгазетке саларга жер де жок болгон. Ол тушта бис «жит кычыраачы» деп газет чыгарып, ондо бойыстың кычырган книга керегинде санаа-шүүлтебисти бичип турдыс. Балдар кычырган книгазы керегинде бойынын санаа-шүүлтезин жылбүлү эдип бичиирге кичеенип турдылар, онын учун бистин газет жылбүлү боло береле, ончо балдар оны жылбиркеп кычырып турар боло берди.

Жирме биринчи бажалык

Костя орус тилден коомой темдегин түзедип алган кийининде, бис оныла общественный иштер бүдүрүп турдыс, бис балдардын ортозында тоомжылу боло бердис. Костяга баскетбольный командада туружар эдип жобин бердилер, ол сүрекей жакшы ойынчы болгон эмтир. Бис оны бистин команданың капитаны эдип алдыс. Костя бойынын командазын ойынга сүрекей жакшы темиктирип алды, школдо мөрөй болордо, баштап-

кы жерди бис алдыбыс. Оног улам бис оног ары тоомжылу боло бердис, бистинг команда керегинде школдын стенгазедиинде бичидилер.

— Же ондый да болзо, опчозы јакшы эмес болды. Бис Костяла экү орус тилдег кичеенип үренип турдыс, је ол үчти алганча ла болды. Ол үч алган кийининде удабай төрт аларым, онынг кийининде беш аларым деп бодогон, је керек онойдо болбоды. Же Ольга Николаевна ого үчтерди тургузып ла турды, учы-учында Костя ал-сагышка түже берди.

— Слер бодозогордо — деп, ол Володяга айтты, — меге эмди үчке үренерге јарабас ине. Мен класста библиотекарь, команданын капитаны. Мен керегинде школдын стенгазедиинде бичип салган. Мен дезе үчке үренип јадым. Бу неге јараар неме?

— База эмеш чыдажып көр — деп, Володя айтты. — Уренер керек.

— Мен үренбезим деп айдып турым ба? Мен түнгей ле белетсерим, јангыс ла Ольга Николаевна меге качан да үчтег артык отметка тургуспас. Менинг коомой үренип турганыма ол үрене берген. Онынг учун мен сүре ле үчке үренерим.

— Јок — деп, Володя каруузын берди, — Ольга Николаевна ак-сагышту кижги. Сен төртко билзенг, ол сеге төртти тургузар.

— Ол капшай тургузатан болзо! — деп, Костя айтты. — Класста јангыс ла мен үчке үренип јадым. Мен эмес болзом, бастыра класс јангыс ла төрт ло бешке үренер.

Бис ойто ло тыныда иштене бердис. Ольга Николаевна уроктор божогон кийининде Костяла башка белетенип турды, Костя араайынан, је чындык јолло барып јатты. Костя үч алганынан бери бүдүн јарым ай өтти, учы-учында ол төрт ал-

ды. Бу бастыра класска сүүнчилү учурал болды.

Ол ло кўн бисте жуун болгон, Ольга Николаевна успеваемость керегинде куучындаган.

— Эмди бистинг класста коомой отметкалар жок — деп, ол айтты. — Бис жагыс ла экилерди жоголткон эмезибис, же керек дезе үчтерди де жоголтыбыс.

Костяла бис экўни жакшы иштеген деп, Костя жакшы белетенип алган, мынан ары ол жакшы үренер деп, үредүчи айтты.

— Бистинг школдо төрт лө бешке үренип турган класстар ла үренчиктер көп, олардо бистинг класстый нак класс жок, ончолоры бир кижидий төрт лө бешке үренип турган класс эмди тура жок — деп, Ольга Николаевна айтты. — Оско класстар жакшы үренчиктерден тем алынып, бойынын класстарында жакшы үредүге једип алар деп бодоп турым. Слер, балдар, бойыгардын једип алган једимдеригерге болорзынбагар. Слер эмди мынын алдындагы чылап ойто ло ас үренип турзагар, јаман неме катап ла башталардан маат жок.

Овын кийининде вожатый Володя куучын айтты:

— Балдар, мен слердин класс керегинде школдын стенгазедине статья бичиirim, слердинг канайда иштеп турганыгарды школдын бастыра балдары көрүп, слерден тем алзын. Слер дезе, жакшы үренерге канайып једип алганыгарды айдып беригер.

— Мен бодозом, Ольга Николаевна бисти жакшы үреткепиненг — деп, Ваня Пахомов айтты.

— Ольга Николаевна сүрекей жакшы киж болгонынан улам — деп, Вася Ерохин јомошти.

— Класста ончо керек жагыс ла үредүчиден болбой јат — деп, Ольга Николаевна айтты. —

Јакшы ўредўчилердин де класстарында бастыра ўренчиктер ончозы бир тўнгей јакшы ўренбей турганы бар болуп јат.

— Ольга Николаевна бисти јакшы ўреткен учун ла бастырабыс кичеенгенистен улам бис јакшы ўренерге једип алдыбыс деп бодоп турым — деп, Толя Дёжкин айтты.

— Је айдыгар, ненин учун ончогор јакшы ўренерге кўўзедигер? — деп, Володя сурады.

— Меге айдарга кем јок по? — деп, Костя сурады. — Мен бодозом, бистинг класста чындык најылык болгонынан. Кажызы ла јангыс ла бойы керегинде кичеенбей, је нөкөрлөри де керегинде кичеенип јат. Оны мен бойымнын јурўмимнен билерим. Мен коомой ўренеримде, ончо балдар мен керегинде санангандар. Ол тушта мен јангыс ла тенек болгом, керек дезе ачынып та тургам, эмди көрөр болзом, балдар меге болужарга ла класстын ак-чеги учун тартышкан эмтир.

— Сен чын айттын, Костя: најылык слерди јакшы ўредўге экелген — деп, Володя айтты. — Чындык најылык бойынын нөкөрлөрининг јамап эткенин јажырбай, ончозын чын-чике эдип турган тушта тыгып турганын слердинг класстын балдары билип алган эмтир.

— Айдарга јоп берзегер — деп, мен сурадым. — Мен эмди бойынын нөкөрине канайда болужатанын јакшы билип алгам. Онон ол јакшы болзын деп некеер керек. Ол јастырып турган болзо, ого айдар керек, айтпас болзон — сен бойынг коомой нөкөр, онызын мен бойымнын јурўмимнен билерим. Костя озо баштап јастыра эдерде, мен ого болужып тургам, је онон јангыс ла тўбек болгон. Онын кийининде мен ого некелтелу боло бергем, эмди мен ого чындык нөкөр.

— Сен чын айттын — деп, Володя айтты.

Бис онойдо узак куучындажып, бойы бойы-быска жүзүн-жүүр сурактар берип турдыбыс, учында Костя айтты:

— Ольга Николаевна, мен слерди мениг төртимди дневнигиме тургузып беригер деп сурап турым.

— Неделениг учында ончо балдарга отметкалар тургузарым, ол тушта сеге де тургузып берерим—деп, Ольга Николаевна каруузын берди.

— Же, бүгүн ле тургуссагар, Ольга Николаевна, мен оны көрөргө турым!

— Сен онойдо не мендеп туурың? Сениг төртиң сенен кайда да барбас.

— Кайда да барбазын мен билерим. Мен энеме көргүзерге жадым. Энеме орус тилден төрт аларым деп сөзим бергеним удай берди.

— Эненг дневник жокко сеге бүтпес пе? — деп, Ольга Николаевна сурады.

— Бүдөр! — деп, Костя каруузын берди. — Жаңыс ла сөслө айтканы ондый эмес ине... Дневникте болзо, ол көрүнүп турар.

— Чын, Ольга Николаевна, тургузып берзеер! Ол оны тургустырып аларга күүнзеп јат! — деп, балдар сурадылар.

Володя база айтты:

— Ончобыс сурап турыбыс, Ольга Николаевна! Жаңыс ла ого тургузып беригер, өскөлөрине дезе неделениг учында тургузарыгар.

Ольга Николаевна күлүмзиренди.

— Же, ончогор сурап турган болзогор...— деп, ол айдала, Костянын дневнигин алды.

Ольга Николаевна онынг дневнигине төртти канайда тургузып турганын Костя жүрексиреп көрүп турган.

Бис Костяла экү школдон чыктыс, бис класста отурганча, тышкары жылый бергенин мен би

лип ийдим. Соок кирелене берген эмтир. Эрте тура соок болгон, эмди дезе туралардын жабынтыларынын алдындагы чоргойоктор тамчылай бердилер. Олор күнге, сырангай ла жаңы жылда ёлканы жарандырган ойынчыктардый, жылтыражат. Салкын биске удур согун турды. Ол кандый да жымжак, жылу, эрке болгон. Оног изү күнде суунун жагындагы кейле жытанып тургандый болды. Бу салкын биске сырангай ла түштүктөгү яс келе, кыра ижин иштеп турган Казахстаннын элбек чөлдөрүнөн келгендй болды. Меге сүрекей жакшы, сүрекей сүүнчилү болгон. Јүрегим тыг согулып, јайымга чыгарга турды. Кайдаар да барарга ла учарга күүнзеп турдым. Башка јүзүн-јүүр санаалар кирип, тынышты да буун турды, жакшы, јалакай кижн болорго күүнзеп; ончо улус кайкагадый неме эдерге күүнзеп, ончо улуска мендй ок жакшы болзын деп санаанын турдым.

Бот менин бажымда кандый санаалар болгон.

Костя коштой барадала, нени де сеспеген. Кийининде ол токтой түжеле, сумказынан дневниги кодороло, алган төртип јилбиркен көрди.

— Бу төрт! — деп, ол күлүмзиренди. — Ол керегинде мен канча кирелү санагам дейзигер! Төрт алала, энеме көргүссем энем меге сүүнер деп, канча кире санагам! Энем учун үренбей турганымды мен билерим, ол керегинде энем меге јаантайын айдын јат. Је ондый да болзо, эмеш те болзо, энем учун үренип јадым. Ол оныг уулы жакшы болзын деп күүнзеп јат ине. Көрөриг де, мен жакшынак кижн болорым. Энем де менле оморкоор. База ла эмеш албадаанын ийзем менде беш болор. Энем ол тушта оморкогой, Зина таай эјем де база оморкогой. Зина таай эјем кезикте мени арбап та турган болзо, жакшы кижн ине.

Ол тура тўжеле, сумказына дневниги сугала, айландыра ајыктады. Онын кийининде бастыра кўксиле тынып ийеле, айтты:

— Сезип јадын ба? Бу јаскы эзин! Удабас јас. Эмди февральдын учы ине, февраль дезе — кыштын калганчы айы! Удабас март болор, јас келер, суучактар шоркыражар, өлөндөр јажарар, агаштар ортозында ёжтор ло уж јыландар тынданар, өскө дө андар ойгонгылаар, кушкаштар эдерлер, чечектер јайылар...

Ол база ла катап јас ла чечектер керегинде нени де куучындап баштады, је мен оны эске алынбадым, нениг учун дезе, бу ла өйдө мениг бажыма бистин болгон јүрүмис керегинде бичиир деп шуулте кирди. Оног ло берн мен күнүг сайын эмештен бичип турдым. Мен бастыра болгон керектерди ончозын бичибей, сырагај ла керектүзин бичип турдым, качај бичип учына једеримде, школдо үредү божойдо, Костяла бис өскө класска јангыс ла беш темдектер алып көчтис.

Мениг айдарга сананган немем ол ло.

Б А Ж А Л Ы К Т А Р

Баштанкы бажалык	8
Экинчи бажалык	13
Учинчи бажалык	33
Төртүнчи бажалык	48
Бежинчи бажалык	60
Алтынчы бажалык	65
Јетинчи бажалык	76
Сегизинчи бажалык	87
Тогузынчы бажалык	97
Оннынчы бажалык	108
Он биринчи бажалык	117
Он экинчи бажалык	126
Он учинчи бажалык	135
Он гөртинчи бажалык	146
Он бежинчи бажалык	155
Он аалтынчы бажалык	166
Он јетинчи бажалык	175
Он сегизинчи бажалык	181
Он тогузынчы бажалык	191
Јирмезинчи бажалык	199
Јирме биринчи бажалык	211

Редактор *М. Бедущев*

Тех. ред. *С. Суразапов*. Корректор *С. Сабашкина*.

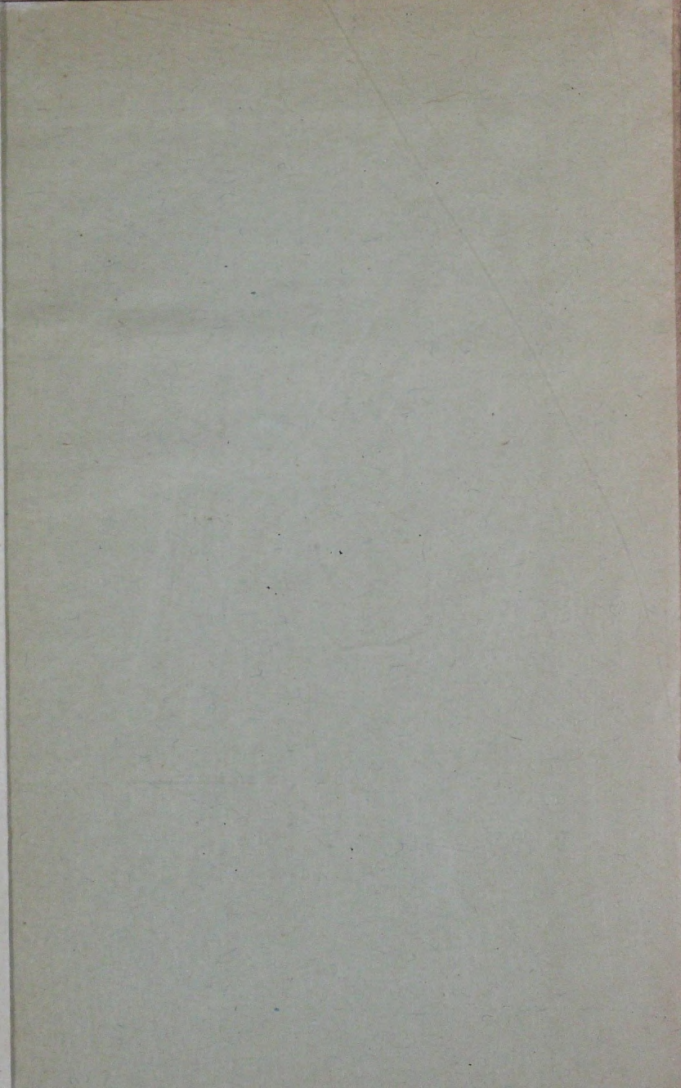
АН 31603 Сдано в набор 2/XII-54 г. Подписано к печати 28/XII-54 г.
Формат 84×108^{1/2}. Печатных листов 13,75. Уч. изд. л. 8,5
Тираж 2000 экз. Заказ 2496. Цена 2 руб. 95 коп. Переплет 1 руб.

г. Горно-Алтайск, типография № 15 полиграфиздата.

Бданы 24 с.лж. 1971 г. 11/11
Цена 24 руб. 11/11 код.

Н. НОСОВ

**Витя Малеев
в школе и дома**

На алтайском языке

